

Міністерство освіти і науки України
Львівсько-український національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Тематична хрестоматія

Одеса - 2014

УДК 94 (4-75)

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ. Тематична хрестоматія. – Одеса :
ПНЛУ, 2014. – 170 с.

Укладач – д. філос. н., доцент Ю. А. Добролюбська

*Друкується згідно з рішенням Вченої Ради
Південноукраїнського національного педагогічного університету
від 29 грудня 2014 р. (протокол № 5)*

Рецензенти:

Мемченко І. В. – к. іст. н., доцент, зав. кафедрою
історії стародавнього світу та середніх віків Одеського
національного університету імені І. І. Мечникова

Соколова Л. Є. – к. іст. н., доцент кафедри українознавства
Одеської державної академії будівництва та архітектури

СЕРЕДНЬОВІЧНЕ МІСТО

Вступ	10
-------------	----

I. ВИНИКНЕННЯ ТА РІСТ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІСТ

I. 1. Виникнення міста Брюгге (862 р.)	12
I. 2. Ринок в Гальберштадті (989 р.)	12
I. 3. Заснування ринку у (Тендалі (близько 1151 р.)	12
I. 4. Насильне знищення ринку	13
I. 5. Заснування Гамбурга (1189 р.)	13

II. БОРОТЬБА ГОРОДЯН ЗА СВОЇ ПРАВА

II. 1. Утворення Данської комуні і боротьба за неї городян на початку XII ст.	15
II. 2. Пограбування купців феодалами (1076 р.)	27
II. 3. Донесення графа про пограбування купця (1149 р.)	27

III. МІСЬКЕ УПРАВЛІННЯ І МІСЬКІ ВІЛЬНОСТІ

III. 1. Страсбург. Найдавніше міське право (кінець XII ст.)	28
III. 2. Міське повітря робить вільним. З міського права, що даровано імператором Фрідріхом II місту Гослару 13 липня 1219 р.	32
III. 3. Бремен. Право міської межі. Указ 28 листопада 1186 р.	33

IV. МІСЬКІ ПАТРИЦІЇ І БОРОТЬБА З НИМИ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

IV. 1. З БОМАНУАРА	33
IV. 2. РОЗПРАВА ПАТРИЦІЇВ З ТКЧАМИ В КЕЛЬНІ	34
IV. 3. ДРУГА ЦЕХОВА ГРАМОТА ДУГСБУРГА (16 ГРУДНЯ 1368 Р.)	35

V. ТОРГІВЛЯ І ЦЕХОВЕ РЕМЕСЛО

V. 1. З ДУГСБУРГСЬКОЇ КОНСТИТУЦІЇ XIII СТ.	40
V. 2. СТАТУТ ПАРИЗЬКИХ ТКЧІВ ШЕРСТІ	43
V. 3. СТАТУТ ПАРИЗЬКИХ ЗОЛОТИХ СПРАВ МАЙСТРІВ	48
V. 4. ПОСТАНОВИ, ЯКІ ОБМЕЖУЮТЬ РОЗМІРИ РЕМІСНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ В ЛЮБЕЦІ	48
V. 5. ШОВКОПРЯДИЛЬНИЦІ	49
V. 6. ДОГОВІР ПРО НАЙОМ УЧНЯ	49
V. 7. ІЗ СТАТУТУ ЛЮБЕКСЬКИХ ЗОЛОТИХ СПРАВ МАЙСТРІВ	51

VI. МІСЬКИЙ ПОБУТ

VI. 1. З ДУГСБУРГСЬКОЇ КОНСТИТУЦІЇ	51
VI. 2. ВЕСІЛЬНИЙ РЕГЛАМЕНТ	52
VI. 3. ХРЕЩЕННЯ ДІТЕЙ	54
VI. 4. ЗАБОРОНА НОСІННЯ ЗБРОЇ В МІСТІ	55
VI. 5. СТАТУТ НЮРНБЕРГА ПРО ЖЕБРАКІВ	55

Тематика самостійної роботи	57
Тематика індивідуальних науково-дослідних завдань	58
Завдання для самоконтролю	59
Список довідкової літератури	62

ЦЕРКВА І КУЛЬТУРА

Вступ	65
-------------	----

I. ЦЕРКОВНІ ПРИВІЛЕЇ І БАГАТСТВА

I. 1. ЦЕРКОВНА ПЕРШІСТЬ РИМА І ПАПИ	75
I. 2. ЦЕРЕМОНІАЛ ПАПСЬКОГО ПРИЙОМУ	75
I. 3. З КНИГИ «ПРО ЧЕСТЬ ЦЕРКВИ» ПЛАЦИДІЯ, МОНАХА НОНАНТОЛАНСЬКОГО	76
I. 4. СУДОВИЙ ІМУНІТЕТ ДУХОВЕНСТВА	76
I. 5. ПОДАТКОВИЙ ІМУНІТЕТ ДУХОВЕНСТВА	77
I. 6. ДЕСЯТИНИ	77
I. 7. ПОСТАНОВА ІV ЛАТЕРАНСЬКОГО СОБОРУ ПРО ПЕРШОЧЕРГОВУ ВИПЛАТУ ДЕСЯТИНИ	78
I. 8. З «КНИГИ ЧИНШІВ РИМСЬКОЇ ЦЕРКВИ»	78
I. 9. ДОХІД ЄПІСКОПІВ	79
I. 10. ПОШАНА ЦЕРКОВНИХ СЕНЬОРІВ	80
I. 11. ІНДУЛЬГЕНЦІЇ. АБЕЛЯР ПРО ТОРГІВЛЮ ІНДУЛЬГЕНЦІЯМИ	80
I. 12. ФОРМА НАЙПОВНІШОГО ВИПРАВДАННЯ І ВІДПУЩЕННЯ ПРИ ЖИТТІ	81
I. 13. ЧЕРНЕЦТВО	81
I. 14. З ЗАПИСУ ЗВИЧАЇВ КЛЮНІЙСЬКОГО МОНАСТИРЯ	85
I. 15. МОНАХИ-РЕМІСНИКИ	89
I. 16. РОЗЧИЩЕННЯ ЗЕМЕЛЬ МОНАСТИРЕМ	89
I. 17. ОПИС ВОЛОДІНЬ ФУЛЬДСЬКОГО МОНАСТИРЯ	89
I. 18. ПОСТАНОВА ІV ЛАТЕРАНСЬКОГО СОБОРУ	90

II. ЄРЕСІ І БОРОТЬБА З НИМИ

II. 1. Переслідування Біблії народною мовою	91
II. 2. З постанов собору в Тулузі	92
II. 3. З постанов собору в Безьє	92
II. 4. Едикт Карла IV	93
II. 5. Церковне засудження єретиків	93
II. 6. Едикт Фрідріха II Гогенштауфена проти єретиків	94
II. 7. Альбігойська єресь. Цезарій Гейстербахський «Про єресь альбігойську»	95
II. 8. Місія цистерціанських абатів проти альбігойців	98
II. 9. Донесення папського легата Арнольда, абата Сіто, папі Інокентію III про взяття міста Безьє	99
II. 10. Виклад єресі катарів Бонакурсом	99
II. 11. Початок вальденського руху	101
II. 12. Виклад вальденських вчень невідомого автора кінця XIII ст.	103
II. 13. З постанов Генерального капітулу домініканського ордену	104
II. 14. Ганебні хрести на одязі єретиків	104
II. 15. Запис видатків на спалення чотирьох єретиків у Каркассоні 24 квітня 1323 р.	105

III. РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ, МАРНОВІРИ ТА АСКЕТИЧНИЙ СВІТОГЛЯД

III. 1. Інокентій III	105
III. 2. Життя аскета	107
III. 3. З трактату Жерсона «Про заблудження, зв'язані з магичною майстерністю»	108

III. 4. Як художник намалював зображення диявола і Святої Марії	109
III. 5. Про покарання однієї матрони з Вельденца, яка нерозумно говорила про ікону Святої Марії	109
III. 6. Про юнака, який заручив себе Святій Діві	110
III. 7. Про монаха, який пізнав радощі раю	111
III. 8. Про пташку, звільнену від шуліки заслугами святого єпископа Фоми	111
III. 9. Про демонів, яких бачили в Майнці в пишному одязі однієї жінки	112
III. 10. Про диявола, який хотів посіяти незгоду між мандруючими друзями	112
III. 11. Релігійне лікування	113
III. 12. Астрологічні уявлення	114
III. 13. Альберт Великий	114
III. 14. Текст булли, даної папою Інокентієм VIII у 1484 р. домініканським проповідникам Шпренгерів та Інстіторові	117
III. 15. З проповіді про справи відьом	119
III. 16. Діяння чорнокнижника	120

IV. Школа і освіта

IV. 1. Культурне життя Парижа на початку XIII ст.	121
IV. 2. Привілеї, дані папою Григорієм IX Паризькому університетові	123
IV. 3. Цензура книг	125
IV. 4. Спалення книг Аристотеля	126
IV. 5. Сім вільних мистецтв	126
IV. 6. Вільні мистецтва — основа освіти	127

IV. 7. Розмова для вправи хлопців у латинській мові, складена вперше Ельфриком, а потім поширена учнем його, Ельфриком Батою	127
IV. 8. Тілесні кари в школі	129
IV. 9. Матеріальний стан учителів	130
IV. 10. З листа Абеяра до Елоізи	130
IV. 11. Відправа латинською мовою	130

V. СЕРЕДНЬОВІЧНА НАУКА

V. 1. Фома Аквінський про заняття наукою	131
V. 2. Фома Аквінський. З «суми богослов'я»	132
V. 3. Математика і богослов'я	134
V. 4. Алхімія. Рожер Бекон про природу металів	135
V. 5. Рожер Бекон про метод виготовлення золота	135
V. 6. Рецепт виготовлення срібла і золота з міді	136
V. 7. Середньовічна географія	136
V. 8. Ваганти. Пародія вагантів на євангеліє	138
V. 9. Вагантська пісня	140

VI. РАННІ ПРЕДСТАВНИКИ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

VI. 1. Джіованні Віллані. «Хто був поет Данте Аліґ'єрі з Флоренції»	140
VI. 2. Данте Аліґ'єрі	142
VI. 3. Франческо Петрарка. З сонетів на життя Лаури	149
VI. 4. З сонетів на смерть Лаури	150
VI. 5. З книги «Про засоби від мінливостей долі»	150
VI. 6. З канцони «Італійським володарям»	151

VI. 7. Папському двору в Авіньйоні	153
VI. 8. Папському двору в Римі	154
VI. 9. Бокаччо. «Декамерон»	154
VI. 10. Поджо Браччоліні. «Фавстичі»	157
VI. 11. Дж. Піко делла Мірандола	159

VII. Винайдення друкарства

VII. 1. Свідчення Вімфелінга	160
VII. 2. Свідчення абата Трітемія	160

Тематика самостійної роботи	161
Тематика індивідуальних науково-дослідних завдань	162
Завдання для самоконтролю	163
Список довідкової літератури	166

СЕРЕДНЬОВІЧНЕ МІСТО

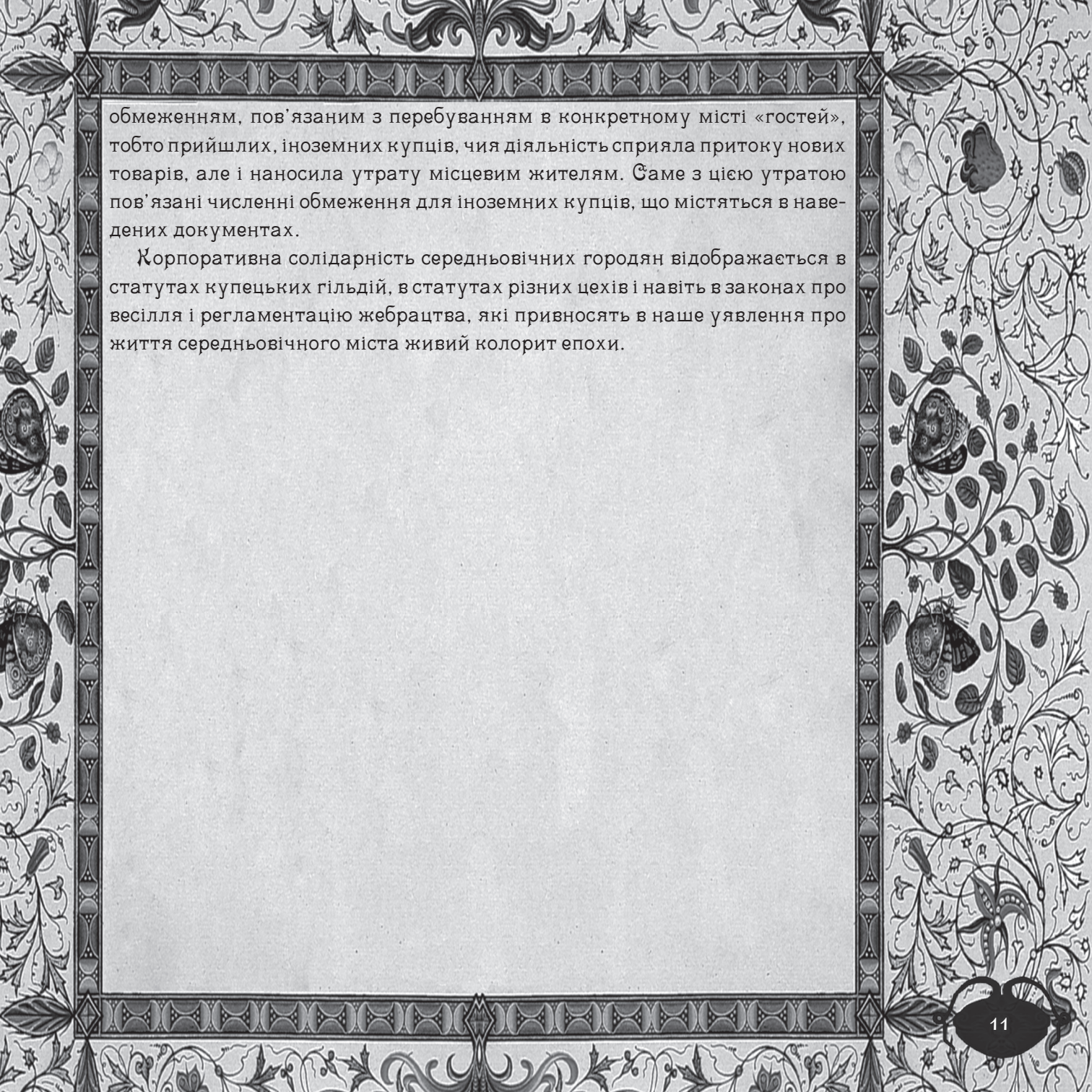
Вступ

Темі «Середньовічне місто» в хрестоматії приділена велика увага, обумовлена тією значною роллю, яку середньовічні міста зіграли в господарському, політичному і культурному розвитку Європи. Всі документальні матеріали групуються в шість розділів. Вони показують, як відбувалося зосередження ремісничого і торгового населення там, де цьому допомагали сприятливі умови, – зручні шляхи сполучення і безпека, гарантована могутнім сеньйором. Устрій ринків і заступництво першим поселенцям, засвідчені приведеними документами, показують, що самі феодала враховували ті вигоди, які їм обіцяло виникнення міст на їх території.

Більш детально висвітлена боротьба городян за свої права. Вони змальовують ту тривожну обстановку, в якій протікала діяльність перших купців, що знаходилися під постійною загрозою нападів. Рятуючись від дорожніх і мостових мит, від розбійницького права, «що з возу впало, то пропало», перші купці і ремісники шукали захисту під заступництвом сеньйорів. Особливе значення в становленні міст має боротьба комун за свої права, за вільності і самоврядування.

Окремо слід зазначити документ, що формулює знаменне правило: «міське повітря робить вільним». Міська незалежність перетворювала місто на осередок свободи, куди неминуче спрямовувалися тисячі селян, що шукали у втечі і в залученні до міського населення порятунку від ярма сеньйорів. Саме ця багатотисячна маса енергійних, волелюбних людей наповнює міста, робить їх більш людними і багатими.

Наступні документи присвячені торгівлі, видам заступництва, яке надавалось торговцям окремими феодалами, а також різним

обмеженням, пов'язаним з перебуванням в конкретному місті «гостей», тобто прийшлих, іноземних купців, чия діяльність сприяла притоку нових товарів, але і наносила утрату місцевим жителям. Саме з цією втратою пов'язані численні обмеження для іноземних купців, що містяться в наведених документах.

Корпоративна солідарність середньовічних городян відображається в статутах купецьких гільдій, в статутах різних цехів і навіть в законах про весілля і регламентацію жебрацтва, які привносять в наше уявлення про життя середньовічного міста живий колорит епохи.

І. ВИНИКНЕННЯ ТА РІСТ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІСТ

І. 1. ВИНИКНЕННЯ МІСТА БРЮГГЕ (862 Р.)

Після цього для потреб мешканців замка почали стікатися до воріт його моста торговці або продавці більш цінних речей, потім крамарі, потім власники заїжджих дворів для годування і притулку тих, хто вів торгові справи у присутності государя, який часто бував там же; стали будувати будинки і влаштовувати готелі, де поміщалися ті, хто не міг мешкати усередині замка; увійшло у них до звичаю говорити «йдемо до мосту»; тут поселення настільки розрослося, що незабаром утворилося велике місто, яке по цю пору в простій мові носить ім'я мосту, адже на їх мові Брюгге значить «міст».

І. 2. РИНОК В ҐАЛЬБЕРШТАДТІ (989 Р.)

...Оттон, Божою милістю король... Улюбленому і вірному нашому Хильдіварту, церкви Ґальберштадтської високоповажному єпископу... даруємо... щоб він у себе, в Ґальберштадті, відтепер тримав ринок і чеканив монету, і користувався митами і банном, і такими правами і доходами з зазначеного ринку, з монети, з мит і з банна, хай володіють і користуються відтепер і сам він, і його наступники, подібно решті міст – Магдебургу і іншим, яким подібні права подаровані згідно указам попередників наших, тобто імператора і королів.

І. 3. ЗАСНУВАННЯ РИНКУ У (ТЕНДАЛІ (БЛИЗЬКО 1151 Р.)

Ґальберт, Божою милістю маркграф бранденбурзький. Так відомо буде, що я... в підвладній мені області, яка зветься

Бальсамарланд, заснував ринок для різних торгових справ у власному моєму селі, яке зветься Стендаль, оскільки донині відповідного ринку в області тієї не було.

І. 4. НАСИЛЬНЕ ЗНИЩЕННЯ РИНКУ

...Герцог [Генріх Лев] звернувся до графа: «Вже давно нам доносили, що місто наше Бардевік терпить велике применшення унаслідок ринку в Любеці, тому, що всі купці перекочують туди. Скаржаться також і люнебурзькі жителі на те, що солеварня наша прийшла у занепад через солеварню, яку ви стали тримати в Ольдесло. Тому ми вимагаємо, щоб ви надали нам місто ваше Любек і солеварні ісполу, щоб нам легше було переносити розорення нашого міста. Інакше ми розпорядимося, щоб в Любеці зовсім не торгували. Бо для нас неприпустимо через чужі зручності терпіти розорення спадщини батьків наших». Коли ж граф відмовив в цьому, вважаючи подібну угоду для себе за неможливе, герцог розпорядився, щоб в Любеці надалі зовсім не було ринку і щоб не можна було нічого ні купувати, ні продавати, окрім їстівних запасів. А товари велів везти в Бардевік для підняття свого міста. Одночасно з цим велів покинути соляні джерела, що знаходилися в Ольдесло.

І. 5. ЗАСНУВАННЯ ГАМБУРГА (1189 р.)

...Ми Адольф, Божою милістю граф [Голштінії]... оголошуємо всім... що Вірад Бойценбурзькій одержав від нас на спадковому праві місто Гамбург, що лежить по річці Альтер, а також і приміську землю до половини річки Альтер для вільного

заселення по праву ринку, щоб він разом з своїми засельниками, яких він туди приведе, влаштував гавань, годну для відвідання різними людьми з навколишніх земель.

А щоб це місце охоче відвідувалося, ми даруємо ділянки під вільне заселення по Любекському праву, а також прилегле озеро і острів на Альтері, а також пасовища і ліси в сумісне користування з місцевим селянством.

Понад те, ми бажаємо, щоб ці засельники були вільні від всякого мита у всіх бургах, містечках і містах або яких-небудь інших місцях, що належать до держави нашої.

А щодо суду так: де б хто не прогрішив, він відповідає по праву Любекському.

Крім того, всі судові доходи наші ми надаємо на три роки жителям цього бургу, за винятком випадків, що загрожують руці або голові. А після трьох років все, що придбає собі судом вищезазначений Вірад або його наступник, піде йому за винятком справ, що загрожують руці і голові, з чого він стане одержувати третю частину.

Крім того, всякий цenz за міські ділянки ми навіки прощаємо вищезгаданим жителям.

Двічі на рік буде у них ринок [ярмарок], саме день Успіння і на Святого Віта, окрім торгу, який скоюватиметься щонеділі в день, про який ще буде наш указ.

Щодо всього цього ми даємо грамоту Віраду і його засельникам, щоб в майбутньому все вищесказане не забувалося і не порушувалося, а також урочисто обіцяємо узяти на себе половинні витрати при проханні іншої грамоти від пана нашого імператора.

II. БОРОТЬБА ГОРОДЯН ЗА СВОЇ ПРАВА

II. 1. УТВОРЕННЯ ЛАНСЬКОЇ КОМУНИ І БОРОТЬБА ЗА НЕЇ ГОРОДЯН НА ПОЧАТКУ XIII СТ.

Розділ VI). Після деякого часу з тих пір, як єпископ відправився до Англії попросити гроші у англійського короля, якому колись служив і був з ним в дружніх відносинах, Готье архідиякон і Гвідон¹ завели деякі переговори з сеньйорами міста. В місті цьому з давніх пір настільки виріс дух ворожнечі, що ні у кого в ньому не було боязні ні перед небесним, ні перед земними владиками, але в міру можливості і по розсуду будь-якого з городян грабіжництва і вбивства тримали в трепеті все місто. Почну з такого шкідливого звичаю: коли королю траплялося прибути в Лан, він, якому належало вимагати зі всією царственою значністю шанування до себе, терпів ганебні утиски перш за все в тому, що належало йому по праву. Добре ще, що, побивши конюхів, не уганяли силою його коней під час вранішнього або вечірнього водопою. Навіть з кліриками поводитися з такою великою зневагою, що не щадили ні їх самих, ні їх майна, і було так, як сказано в пророка Ісаї: «Від долі народу не піде і священнослужитель». Що ж залишається мені сказати про простий народ? Будь-якому поселянину, що входив в місто, будь-якому з під'їжджаючих до нього поодинці, загрожувало ув'язнення в цілях примушення до викупу або залучення до суду під будь-яким приводом, без жодної дійсної підстави.

Як приклад наведемо один випадок... Після прибуття на суботній ринок в Лан сільського люду з різних сіл городяни

¹ Управителі Ланською єпархією під час відсутності єпископа.

стали носити по ринку зразки продажного гороху, пшениці і інших продуктів в чашках, на блюдцях і всяким іншим способом. Коли було запропоновано купити ці продукти одному з питаючих їх поселян і той виразив згоду купити їх за встановлену ціну, продавець сказав: «Йди за мною в мій будинок, щоб там оглянути решту кількості продукту, що продається мною, і узяти оглянуте». Той пішов за ним; при підході поселянина до скрині добросовісний продавець підняв кришку скрині і, притримуючи її, звернувся до поселянина із словами: «Просунь голову і руки по лікоть в скриню, щоб переконатися, що весь зміст скрині не відрізняється від того зразка, який я тобі запропонував на ринку». Коли ж покупець перевисівся животом через край скрині, просунув всередину його голову і плечі, добрий продавець, який знаходився за спиною його, підвів за ноги не підозрюючого пастку покупця, несподівано заштовхнув його в скриню і, закривши над ним кришку, тримав його у повній цілості аж до того, як він викупився зі свого ув'язнення. Такі і тому подібні справи відбувалися в місті. Грабіжництво і навіть розбій скоювалися відкрито феодалами і їх слугами. Вночі нікому з перехожих не була гарантована безпека; перехожим залишалося тільки або розбігатися, або ж бути захопленими в полон, а не то і бути убитими. Духівництво з архідияконом на чолі і світська знать, приймаючи все це і вимагаючи усілякими способами гроші у городян, дають останнім зрозуміти через посередників, що якщо вони заплатять пристойну суму, то дістануть можливість утворити комуну. А це нове і вельми погане слово «комуна» означає, що всі кріпосні повинні

виплачувати своїм панам раз на рік звичні кріпосні повинності, а за свої протизаконні вчинки повинні платити встановлений штраф. Від несення ж інших повинностей і оброків, які звичайно накладаються на сервів, вони абсолютно звільняються. Користуючись випадком викупитися на волю, городяни заплатили купи срібла, щоб наситити жадність стількох користолюбців. Останні, повеселівши від потоків срібла, що так рясно вилилися на них, скріпляли клятвою свою обіцянку городянам дотримувати вірність укладеному з ними договору.

Після того як духівництво, світська знать і городяни уклали між собою цю угоду про взаємну підтримку, повернувся від англійців з величезною сумою грошей єпископ; сильно розгніваний на винуватців цієї новини, він якийсь час не вступав в місто... Проте тоді як він говорив про своє крайнє обурення проти тих, хто уклав між собою клятвену угоду, і проти призвідників цього, запропонована йому купа золота і срібла зразу ж заспокоїла запал його промов. Він приніс присягу, що дотримуватиме права комуні, подібні тим, що були встановлені і записані в містах Нуайоні і Сен-Кантені. Також і король, схилений щедрими дарами міського населення, згодився клятвено підтвердити ці ж самі права. Боже мій, хто був би в змозі розказати, яка зажевріла боротьба, коли після отримання від городян дарів і клятви в дотриманні прав комуні стали порушувати ці права, намагаючись повернути в колишній стан сервів, раз назавжди позбавлених від тягарів ярма неволі. Дійсно, невгамованою заздрістю до городян були охоплені єпископи і сеньйори. Пастир духовний, раз йому не вдавалося викоренити

французьку свободу за нормандським або англійським способом, тужив ненаситною жадністю, забуваючи про борг свого служіння. Якщо хто з прихильників міської свободи притягувався до суду, то бував осуджений не по божеських законах, а по суддівському свавіллю, і в нього віднімали все його майно аж до останньої нитки...

Отже, в кінці Великого посту на Єстрасному тижні, запросивши до себе сеньйорів і деяких кліриків, єпископ вирішив приступити до здійснення свого задуму про знищення комуни, берегти яку він присягнувся сам і дарами схилив до того ж короля. Він запросив короля до божественних служб Єстрасного тижня, і напередодні дня Параскеви, тобто в день таємної вечері², він вселив королю і всій його свиті думку про порушення даної клятви, через яку він першим потрапив в скрутне положення. І якраз того дня, коли єпископ повинен був скоювати з особливою урочистістю архієрейську службу, а саме: освячувати міро і відпускати народу гріхи, його не бачили, навіть щоб він входив в церкву. А він в цей час придумував разом з королівськими наближеними способи впливу на короля, щоб той, знищивши комуну, скоротив права міста до колишніх розмірів. Але городяни, боячись знищення комуни, обіцяли королю і наближеним до нього людям 400 ліврів (а може бути, і більше, в точності не знаю). Зі свого боку, єпископ схиляє сеньйорів до того, щоб вони разом з ним поговорили з королем і пообіцяли йому разом 700 ліврів... Жадність короля примусила його схилитися на сторону тих, хто обіцяв більше; з його веління всу-

² День Параскеви – Єстрасна п'ятниця, день тайної вечері – Єстрасний четвер.

переч заповідям Божим всі його клятви, як і клятви єпископа і сеньйорів, без сорому совісті і пошани до святих днів Євстрасного тижня оголошуються позбавленими сили. В цю ніч король, який мав нічліг не у єпископа, внаслідок бродіння серед міського люду, викликаного його найсправедливішим вчинком, побоявся спати зовні єпископського палацу. Коли король рановранці виїхав, єпископ завірив сеньйорів, щоб вони не турбувалися про прийняте зобов'язання сплатити таку велику суму грошей і щоб вони знали, що за прийнятим ними зобов'язанням заплатить він, єпископ. «А якщо я не виконаю даної вам обіцянки, – промовив він, – перепроводите мене в королівську в'язницю до викупу».

Скасування договорів, що створили Ланську комуну, привело серця городян в таку лють і сум'яття, що всі посадовці припинили виконання своїх обов'язків, закрилися лавки червничників і шевців, шинкарі і господарі харчевні не виставляли напоказ ніяких продажних харчів, оскільки з них ніхто не сподівався, щоб шукаючі наживи сеньйори їм що-небудь залишили. І дійсно, єпископ і сеньйори негайно ж взялися за оцінку майна кожного з городян і вимагали, щоб скільки хто давав, як це було відомо, на устанovu комуну, стільки ж дав би і для її знищення. Все це творилося в день Параскеви, тобто в день приготування до Великодня, і у велику суботу: душі віруючих готувалися до прийняття тіла і крові христової в ці дні одними лише вбивствами, одними лише клятвopушеннями. Чого ж більше? Єпископ і сеньйори протягом всіх цих днів тільки і думали про те, щоб обібрати до нитки людей низького класу. У

свою чергу ці останні, охоплені, мало сказати, гнівом, а прямо люттю дикого звіра, склали скріплену взаємною клятвою змову, що прирікала на смерть насильним способом єпископа і його однодумців. Всього змовників, як то кажуть, було 40. Цей їх задум не міг залишитися прихованим. А саме звістка про нього дійшла до відома магістра Ансельма до вечора великої суботи, і він попередив того, єпископа, який відходив до сну, щоб той не ходив до пасхальної заутрені, адже якщо він піде, то буде убитий; але єпископ, нерозсудливий вище за всяку міру, вигукнув: «Ще, щоб я загинув від таких людей!». Проте, відносячись до них на словах з таким презирством, він не ризикнув встати до заутрені і піти в церкву. Наступного дня він віддав розпорядження своїм домашнім слугам і декільком лицарям нести за ним захovanу під їх одягом зброю, коли він слідуватиме за своїм кліром в церковній процесії. Під час проходження цієї процесії, коли почався було звичний при скупченні натовпу переполох, один з городян прийняв це за початок задуманої змовниками різанини і, вийшовши із засідки, став волати гучним голосом: «Комуна, комуна!», як би скликаючи цим народ. Оскільки був святковий день, безладдя, що почалося, було легко придавлене, але проте вони примусили насторожитися супротивників комуни. Тому єпископ, закінчивши служіння обідні, викликав з єпископських сіл численні загони селян, укріпив башти собору і наказав прийняти заходи до охорони єпископського подвір'я; в той же час він згнітивши серце усвідомлював, що і ці люди не менше ворожі йому, бо вони знали, що купи грошей, обіцяних єпископом королю, будуть витягнуті з їх гаманців.

По існуючому в Лані звичаю, духівництво на другий день Великодня йде в процесії до монастиря Святого Вінценту. Городяни, зрозумівши, що напередодні їх задуми були попереджені, вирішили привести їх у виконання цього дня і здійснили б свій намір, якби взнали наперед, що всі сеньйори знаходяться з єпископом. Насправді, вони знайшли в передмісті міста одного з цих сеньйорів, ні в чому не повинну людину, яка зовсім недавно узяла заміж мою кузину, молоденьку дівчину, дуже скромну від природи. Але вони утрималися від нападу на нього, щоб інші сеньйори не насторожилися ще більш. Оскільки наступав вже третій день Великодня, єпископ, відчувши себе в більшій безпеці, відпустив додому людей, яких він виставляв для своєї охорони на соборних баштах і на єпископському подвір'ї, примушуючи їх при цьому харчуватися за свій рахунок. На четвертий день Великодня, оскільки мої хлібні запаси, а також декілька окороків, завдяки викликаному єпископом обуренню, виявилися розкраденими, я відправився до нього. У відповідь на мої слова про те, щоб він позбавив місто від такого бурхливого сум'яття, він сказав: «А що, думаєте ви, вони можуть зробити своїми хвилюваннями? Якщо мій негр Жан надумався б потягнути за ніс найголовнішого з них, так той не наважився б навіть забурчати на нього. А примусив їх вчора відректися на весь час мого життя від того, що вони називали своєю комунією». Висловившись і бачачи похмурий настрій мого співбесідника, я утримався від подальших розмов. Все ж таки, перш ніж віддалитися з міста, ми сильно посварилися один з одним через його легковажність.

Багато хто попереджав його про загрозову небезпеку, але він ні на чий слова не звертав уваги.

Розділ VIII. Наступного дня, а саме в п'ятий день Великодня, коли пополудні єпископ з архidiaконом Готьє обговорювали питання про збір грошей з городян, раптом по місту пролунав шум і крики: «Комуна!». Численні загони городян, озброєних мечами, двосічними сокирами, луками, дубинами і списами, через храм блаженної діви Марії проникли на єпископське подвір'я. При першій же звістці про цей натиск городян сеньйори, що дали клятву єпископу надати йому допомогу, якщо він в ній матиме потребу при нападі на нього, стали стікатися до нього з усіх боків. Серед прибулих на допомогу каштелян Гінімар, людина благородна, поважна, благовидна, незаплямленої чесноти, пробіг через церкву з одним лише щитом і списом і, ледве переступивши поріг єпископського палацу, одержав від якогось Ренбера, його давнішнього кума, удар в потилицю двосічною сокирою і став першою жертвою. Вслід за тим Реньє, про якого я говорив вище, одружений на моїй кузині, теж прибулий в єпископський палац, був простроплений ззаду ударом списа в той самий момент, коли він, тримаючись за виступ єпископської капели, хотів проникнути в неї, і залишився на місці бездиханним трупом, нижня половина якого незабаром згоріла при пожежі єпископського палацу. Віконт Адон, гарячий на словах, а ще гарячіше серцем, будучи наодинці, не міг подолати стількох супротивників, проте, наздогнаний на шляху в єпископський будинок масою озброєних городян, він так наполегливо оборонявся списом і мечем, що в одну мить

поклав до своїх ніг трьох городян. Потім він підійнявся на обідній стіл в єпископському подвір'ї, і, будучи поранений, крім інших ран, що покривали його тіло і ноги, він на колінах продовжував битися, завдаючи направо і наліво удари нападаючим на нього, поки, нарешті, стріла одного з городян не пронизала його стомлене тіло, перетворене незабаром на попіл пожежею, що винищила будинок єпископського подвір'я.

Надалі зухвалий натовп повів атаку на єпископа, чинячи при цьому страшний шум і перед стінами єпископського палацу; єпископ з декількома вірними йому людьми по можливості відбивав атаку, обсипаючи камінням і стрілами нападаючих. І в даному випадку, як і раніше, він проявляв найбільший бойовий запал. Але оскільки він неналежним йому чином і абсолютно дарма узявся за світський меч, то і загинув від цього меча. Не будучи в силах, у кінці кінців, відбити відчайдушні атаки міського народу, він, переодягнувшись в плаття одного з своїх слуг, побіг в підвал під церквою і сховався в невеликому приміщенні, наповненому винними бочками, вхід в яке завалив один вірний йому слуга. Годрі вважав себе в надійному притулку. Городяни снували туди і сюди, шукаючи, де він міг би бути і вголос називали його не єпископом, а шахраєм; вони схопили одного з хлопчиків-прислужників, але не могли похитати вірності цього слуги і випитати у нього те, що їм хотілося. Тоді вони піймали іншого єпископського слугу і по знаку цієї віроломної людини здогадалися, де потрібно шукати єпископа. Увійшовши тоді до підвалу і усюди обшукавши його, нарешті, знайшли єпископа таким чином.

Був якийсь лиходій Тейдего з кріпосних монастиря Святого Вінцента, давнішній службовець і прикажчик сеньйора Енгерана де Кусі, який спостерігав за збором дорожніх мит біля мосту, на ім'я Сурд. Він неодноразово захоплював великі каравани подорожніх і, віднявши у них все майно, скидав їх в річку і топив, щоб вони ніколи не змогли протестувати проти його дій. Один Бог знає, скільки разів він це робив. Ніхто не в змозі в точності визначити незліченну кількість вчинених їм пограбувань і розбійних нападів; я сказав би, що вся мерзотність його душі явно відображалася в рисах його огидного обличчя. Потрапивши в немилість до Енгерану, він цілком перейшов на сторону комуни в Лані. Як раніше він ніколи не щадив ні ченця, ні клірика, ні іноземця, ні полу, ні віку, так тепер він виявився в змозі убити єпископа. Глава і призвідник цього злочинного вчинку, який відчував до єпископа порівняно з іншими більш люту ненависть, всіма силами прагнув вислідити притулок єпископа.

Коли при пошуках городянами єпископа в кожній з бочок Тейдего зупинився перед тією, в якій сховався Годрі, шукаючи вибили дно цієї бочки і стали настирливо довідуватися, хто в ній знаходиться. І коли єпископа трохи не ударили палицею, він насилу розкрив уста, що помертвіли від страху, і промовив: «Тут полонений». Єпископ мав звичай називати Тейдего в насмішку за схожість його з вовком Ізергіном, – так мають звичай називати вовка деякі; тому лиходій сказав єпископу: «А, так це сеньйор Ізергін заліг тут». І ось єпископа, хоча і грішника, але все-таки помазаника Божого, витягують за волосся з

бочки, обсипають багатьма ударами і виводять його назовні у вузький провулочок біля воріт подвір'я, перед будинком капелана Ґодефруа. Не дивлячись на те, що Ґодрі вельми тужливо благав про милосердя, виказував бажання присягнутися городянам в тому, що він ніколи надалі не буде їх єпископом, що він заплатить колосальні гроші і покине рідну країну, всі у відповідь з озлобленням завдавали йому образи, а один, на ім'я Ґернар і по прізвиську Де-Брюер, піднявши двосічну сокиру, люто розкроїв череп цій грішній людині, але все-таки святи-телю. Єпископ, підхоплений на руки, перш ніж впав на землю, одержав від другого городянина удар уперек особи, нижче ока, по перенісню, і ліг мертвим. Докінчивши його, перебили у нього гомілки і нанесли безліч ран. А Тейдего, бачивши кільце на пальці того, хто за життя був єпископом, і не будучи в змозі легко його зірвати, відрубав мечем палець померлого і схопив кільце. Потім обібраний догола труп Ґодрі був кинутий в закуток перед будинком його капелана. Боже мій, хто б виявив в точності, скільки чулося глузливих слів від перехожих за адресою розпростертого на землі трупа Ґодрі, скільки грудок землі, скільки каміння і пилу було накидано на труп!

Глава X. Так як не було майже нікого, хто пройшов би мимо лежачого на землі трупа єпископа, не кинувши в нього брудом і не обсипавши його лайками, а про поховання його ніхто і не подумував, марістр Ансельм, який напередодні у момент повстання сховався в безпечному місці, на інший день звернувся до винуватців цієї трагедії з проханням, щоб вони дозволили поховати Ґодрі хоч би тільки тому, що він носив ім'я і

сан єпископа; ті згодилися на це насилу.) тіло єпископа, що лежало голим на землі, як яка-небудь собача падаль, з вечора п'ятого дня Великодню до трьох годин наступного дня по розпорядженню магістра було, нарешті, підібрано, обряджене в саван і перенесено в монастирську церкву Святого Вінцента. Немає можливості переказати, скільки загроз і лайок витерпіли ті, хто узявся поховати єпископа, немає можливості розказати, скільки образливих виразів було кинуте за адресою самого померлого. Після перенесення тіла єпископа в церкву не було вчинено ніякої похоронної служби, належної, не скажу єпископу, а всякому християнину. Могила для його поховання була вирита наполовину; його тіло було так здавлено короткими дошками труни, що трохи не лопнули груди і живіт трупа. Поховальники єпископа були погано налаштовані проти покійного, як я говорив вже про це, а присутні городяни безумовно спонукали їх до того, щоб вони можливо мерзенніше поводитися з жалюгідним трупом. В день поховання ченці Святого Вінцента не справляли в своїй церкві ніяких божественних служб. Але що я говорю про цей день? Адже протягом декількох днів ці ченці, тріпочучи за цілість утікачів, що сховалися в монастирі, побоювалися також і за власне життя. Високоповажний і премудрий архієпископ³ під час обідні вимовив проповідь на тему про ці гідні прокляття комуни, в яких всупереч божеським і людським законам серви силою звільняються від законної влади своїх панів. «Раби, – говорить апостол, – з тре-

³ Тобто Рауль, єпископ Реймський, який прибув у Лан після придушення повстання для відновлення там церковної організації.

петом покоряйтеся своїм панам»⁴. А щоб серви не посилалися на жорстокість і жадність панів, хай вислухають ще наступні слова апостола: «Підкоряйтеся не тільки добрим і покірливим, але і суворим»⁵. По церковних канонах піддається анафемі всякий, хто під виглядом благочестя став би вселяти рабам не підкорятися своїм панам або тікати від них куди-небудь, а тим більше опиратися їм силою. А звідси є підстава до того, щоб приймати до лав кліру, в духовні ордени, в ряди чернецтва людей, вільних від кріпосної залежності, випадково ж прийняті серви жодним чином не утримуються в духовному званні всупереч волі їх панів.

II. 2. ПОГРАБУВАННЯ КУПЦІВ ФЕОДАЛАМИ (1076 р.)

А, Ландрік Товстий... якихось купців з Лангра, коли вони йшли через мою землю, захопив [в полон] і товари у них відібрав, але по умовлянню єпископа Лангрського і старців Ключніських лише частину [товарів] утримав, інше ж зазначеним купцям повернув... і уклав з ними угоду, щоб надалі платили мені щорічну дань і по землі моїй вільно ходили. А цей гріх породив і інший гріх, саме: зі всіх проходячих по землі моїй по торгових справах або [просто] на богомілья став стягати збір, в простолюдді званий митом...

II. 3. ДОНЕСЕННЯ ГРАФА ПРО ПОГРАБУВАННЯ КУПЦЯ (1149 р.)

Сугерію, Божою милістю абату Сен-Дені, найлюб'язнішому другові, від Тьебо, графа Блуа, привіт і любов. Хочу сповістити

⁴ Із Першого послання апостола Петра.

⁵ Там саме.

вас, що Рено де Куртне наніс велику поруку королю і вам, охоронцю землі його, бо він захопив і пограбував державних купців, які платили вже в Орлеані, і в С'ані внесли всі мита королівської землі. А тому прошу вас, щоб від королівського і вашого імені ви повеліли йому звільнити державних купців і повернути їм їх майно. Якщо ж він цього не зробить і якщо ви побажаєте покарати його за це і піти на нього війною, повеліть мені, і я допоможу вам покарати його.

III. МІСЬКЕ УПРАВЛІННЯ І МІСЬКІ ВІЛЬНОСТІ

III. 1. (СТАСБУРГ. НАЙДАВНІШЕ МІСЬКЕ ПРАВО (КІНЕЦЬ XII СТ.)

1. По образу інших міст на тій почесній умові заснований Страсбург, щоб кожна людина, як чужа, так і місцевий уродженець, мала в ньому мир повсякчас і від всіх.
2. Якщо хто зовні [міста] вчинить злочин і через страх вини біжить в нього, хай перебуває в ньому безпечно. Хай ніхто, застосувавши насильство, не накладе на нього руку; [він же] покійно і з готовністю хай з'явиться перед судом.
3. Хай ніхто не приносить в місто і не насмілюється [в ньому] берегти награвоване або вкрадене, якщо не буде готовий дати звіт кожному позивачу.
5. Всі посадовці цього міста підлеглі владі єпископа, так що або він сам їх призначає, або ті, яких він сам поставив. Старші ж призначатимуть молодших відповідно тому, як вони їм підлеглі.

6. Нікому єпископ не повинен давати суспільної посади, окрім [тих], хто належить до людей, залежних від його церкви.

7. Чотирьох же посадовців, на яких лежить управління містом, єпископ інвестує своєю рукою (владою), а саме: шультгейса, бургграфа, митника і магістра монети.

8. Шультгейс має право призначати двох підлеглих йому заступників, яких звичайно називають судді, настільки поважаних, щоб городяни, зберігаючи свою честь, могли з'явитися перед ними в суді.

11. Одержує ж владу переслідувати і карати злочинців, яку називають банн, не від єпископа, але від фогта. Бо ту владу, яка відповідно до характеру злочину направлена на пролиття крові при вішанні, відрубуванні голови, знівеченні і тому подібному, духовна особа не повинна ні мати, ні передавати [іншому]. Тому, після того, як єпископ поставить фогта, імператор дає йому банн, тобто [право] покарання мечем осуджуваних таким чином і всю владу їх переслідувати.

30. Городянина, що знаходиться в стані готовності до дороги, тобто який вже входить на корабель або сідає на коня або у віз, ніхто з городян не повинен затримувати через скаргу. Але оскільки він настільки не піклувався про себе, що справу свою відклав до такого крайнього часу, то справедливо, щоб все, що проти того мав, до його повернення відклав.

31. Якщо хто обвинуватить свого одногородянина зовні міста перед чужим суддею, то через цю вину зобов'язаний сплатити композицію і судді міста, і тому, кого обвинуватив, і відшкодувати йому збиток, який через його скаргу [той] поніс.

35. Якщо хто-небудь образить іншого словом або справою при народі [та] якщо обидва схочуть з'явитися на суд народу, суддя вирішить згідно суду і вироку народу. Якщо ж, проте, [вони не схочуть цього, то] обвинувачений очистить себе простою своєю клятвою або ж той [обвинувач] хай викрие його (доведе його вину) за допомогою поєдинку.

44. До обов'язку бургграфа належить призначати магістрів майже всіх офіційним в місті, а саме: сидельників, шкірників, рукавичників, шевців, ковалів, мірошників і тих, які роблять винні бочки і кухлі, і виробників мечів, і які продають плоди, і шинкарів.) відносно них має право суду, якщо в чому-небудь погрішати в своїх обов'язках.

45. Місце ж суду і покарання їх знаходиться в палаці єпископа.

47. До права бургграфа належить також отримання деяких мит, як, наприклад, з мечів, які в піхвах виносяться на ринок для продажу. З інших же товарів, які на кораблях привозяться з Кельна або звідки б то не було, мито хай одержує митник.

48. Також з рослинного масла, горіхів, плодів – звідки б вони не були привезені, які продані за гроші, мито одержує бургграф. Якщо ж [вони] продані за сіль, вино, зерно або за яку бажано іншу ціну, то мито хай поділять бургграф і митник.

49. Крім вищеназваних, вся решта мит належить до посади митника.

62. Місце ж чеканки монети знаходиться біля рибаків. Чеканити денарії треба в одному приміщенні, щоб всі взаємно бачили роботу рук своїх.

80. Кожний, хто пошкодить стіни або рів міста, сплатить бургграфу композицію в 40 солідів.

81. Всякий, хто забудує вулицю, також з'явиться для сплати штрафу перед бургграфом. Нікому ж [бургграф] не повинен давати дозволу.

82. Хай ніхто не вивалює навіз або відходи перед своїм будинком, якщо не бажає негайно вивезти їх, за винятком призначених для цього місць, а саме: біля м'ясних скринь, також біля Святого Стефана, і також біля колодязя на кінному ринку, і біля місця, яке називається Гевірке.

83. Рів міста повинен мати по колу зовні стіни [завширшки] 60 футів, всередині [від стіни] – 30 футів.

84. Всякий, хто бажає збудувати млин, хай просить дозволу у бургграфа і згоди у городян. Заручившись тим і іншим, хай дасть бургграфу золоту монету.

85. Хай ніхто не платить мита з рогож, курей, гусаків, яєць, лука, капусти і інших яких бажано овочів, з чаш, з кухлів, якщо не продасть на 5 солідів.

86. Ніхто не повинен мати в місті свиней, якщо не доручить їх пастуху.

93. Окремі городяни повинні також щорічно 5 днів працювати на панській панщині, за винятком всіх монетників, які належать до числа залежних людей церкви, і за винятком дванадцяти серед тих, хто оброблює шкіри, і за винятком всіх сидельників, і чотирьох серед рукавичників, і чотирьох серед пекарів, і восьми серед шевців, і всіх ковалів, і всіх теслярів, і м'ясників, і бондарів винних бочок.

102. Серед тих, що чинбарять є 12, які за рахунок єпископа повинні [обробляти] шкіри і [виготовляти] хутрянний одяг,

скільки єпископу знадобиться. Матеріал для них магістр шкірників, узявши з собою скільки буде потрібно з [числа] цих 12, хай купить на гроші єпископа в Майнці або Кельні. Якщо який-небудь збиток потерплять в дорозі як в речах, так і через полон, єпископ винний їм відшкодувати.

103. Права (обов'язок) ковалів такий. Коли єпископ відправиться в похід імператора, кожний коваль дасть по 4 підкови зі своїми цвяхами. З них бургграф дасть єпископу на 24 коні, інші утримає [собі].

104. Якщо єпископ відправиться до двору [імператора], кожний [коваль] дає по 2 підкови зі своїми цвяхами, з числа яких бургграф дає єпископу на 12 коней, а інші утримає [собі].

106. Якщо єпископ почне облогу якого-небудь замка або у нього буде обложений [замок], то [ковалі] дадуть 300 стріл. Якщо єпископу знадобиться більше, то за його рахунок в достатній кількості хай доставлять.

107. Замки і ланцюги для замикання міських воріт, одержавши суспільні [засоби на] витрати, повинні робити ковалі.

III. 2. МІСЬКЕ ПОВІТРЯ РОБИТЬ ВІЛЬНИМ. З МІСЬКОГО ПРАВА,

ЩО ДАРОВАНО ІМПЕРАТОРОМ ФРІДРІХОМ II МІСТУ ГОСЛАРУ 13 ЛИПНЯ 1219 Р.

1. Якщо хто-небудь проживав в місті Госларі і за життя своїм ніким не був викритий в рабському стані, то після смерті його ніхто нехай не посміє називати його рабом або зводити в рабський стан.

2. Якщо ж який-небудь чужак прийшов жити в назване місто і так залишався там протягом року і дня, причому жодного

разу йому не зауважували рабського стану, не викрили його в цьому, і сам він в цьому не признавався, то хай він користується загальною з іншими громадянами свободою; і після смерті його ніхто нехай не посміє оголошувати його своїм рабом.

III. 3. БРЕМЕН. ПРАВО МІСЬКОЇ МЕЖІ. УКАЗ 28 ЛИСТОПАДА 1186 Р.

Фрідріх, Божою милістю імператор... Цінуючи чесну і постійну відданість городян міста Бремена і бажаючи по заслугах віддати за їх вірність, ми поступаємося їм і затверджуємо за містом Бременом ті права, які блаженної пам'яті імператор Карл по настійному проханню святого Віллегада, першого святого церкви Бременської, подарував цьому місту, а саме:

1. Якщо який-небудь чоловік або жінка пробуде безперешкодно в місті Бремені в межах того, що в просторіччі називається міська межа, протягом року і дня і якщо хто-небудь після цього надумає оспорювати його свободу, то, наклавши мовчання на скаржника, хай буде надано тому довести свою свободу посиленням на вищезгаданий термін; вилучаються всі люди Бременської церкви і всіх церков, що примикають до неї по правому своєму положенню.

IV. МІСЬКІ ПАТРИЦІ І БОРОТЬБА З НИМИ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

IV. 1. З БОМАНУАРА

Ми бачимо немало міст, де бідні і середні люди не мають участі в управлінні, але все воно в багатих, тому що люди

комуни бояться їх або унаслідок їх багатства, або унаслідок їх спорідненості. Трапляється, що одні з них, пробувши рік мером, присяжним або скарбником, наступного року ставлять такими своїх братів, племінників або інших близьких родичів, так що протягом десяти або дванадцяти років в багатих все управління в добрих містах. Коли ж люди комуни хочуть від них звіту, вони прикриваються вказівкою, що вони-де відзвітували одні перед іншими; але в таких випадках цього не можна терпіти, бо в справах комуни звіти не повинні прийматися тими, які самі повинні робити звіт.

Отже, подібний звіт повинен здаватися у присутності сеньйора міста або особи, ним присланої, і у присутності деяких осіб, вибраних комуною для вислухування таких звітів і обговорення їх, якщо що потрібне. І коли здаються такі звіти, треба спершу відзвітувати тим, які були скарбниками, а потім взнати, що стало з надходженнями. А якщо вони в чому-небудь не зможуть дати доброго звіту, повинно їх примусити до негайного відшкодування, узявши їх самих і наклавши заборону на їх майно...

IV. 2. Розправа патриціїв з ткачами в Кельні

Лани зі своїм прапором і з братством ходили по вулицях і хапали ткачів силою; але вони знайшли небагатьох: ткачі обернулися на кротів і залягли під землею. На інший день міські власті пройшли з братствами і міським прапором вгору по Проточній вулиці з трубами і флейтами, і за ними слідувало багато добромисних людей, і де тільки вони могли схопити

ткачів, вони вбивали їх тут же на вулиці. Вони відшукували їх і в їх будинках, в церквах і монастирях; вони не щадили нікого, ні старого, ні малого. Задзвонили в дзвони у Святої Марії. Тоді почалася втеча: все, хто міг бігти, біг.

Гнали дружин і дітей ткачів з міста геть, і дума узяла собі їх спадщину, будинок і двір і все їх надбання; і так поступили особливо з тими, хто мав велику силу і багатство і повівся грубо з думою. Велика частина ватажків, які підняли повстання і були винуваті, бігла через ворота і очистила місто і будинки свої.

IV. 3. Друга цехова грамота Аугсбурга (16 грудня 1368 р.)

Ми, радники, які зараз є членами ради і всі бюргери міста Аугсбурга, багаті і бідні, спільно відкрито сповіщаємо цією грамотою в нагадування нам самим і нашим нащадкам, що, як ми з'ясували, у всіх містах Священної Римської імперії, де є цехове правління, існують і множаться честь і добра співдружність, мир і правий суд.

А тому всі ми спільно... одностайно і по добрій волі, багаті і бідні, з Божою допомогою також заснували цехове правління, в славу Священної Римської імперії, а нам, нашому місту і нашим нащадкам на користь. Ми мали при цьому також на увазі велике обкладення і ту взаємну ворожнечу, в яку ми впали і ще можемо впасти. Нижче написано, як ми припускаємо, якнайкращим і найнадійнішим чином з Божою допомогою досягти того, щоб повністю задовольнити Священну Римську імперію і уникнути великого обкладення і ворожнечі. Перш за все ми організували і організовуємо нашу раду так, щоб

надати їй на майбутній час найбільшу потужність і силу. З 18 цехів, об'єднуючих ремісників нашої міської общини, кожний повинен мати цехмейстера, що входить до складу ради. Якщо ж цех є великим і поважним, то він висуває ще одного представника, який разом з цехмейстером входить в раду, так що від одного цеху в раду повинні входити два представники. Що ж до тих цехів, які ніякого цехмейстера в раді не мають, то такі повинні підкорятися 18 цехам і зв'язатися з останніми. Отже, ми встановили, що в раду повинні входити від названих 18 цехів 29 чоловік. Цих 29 чоловік повинні потім вибрати з середовища бюргерів 15 найповажніших і наймудріших людей, які повинні принести присягу і в цей рік разом з ними (тобто з 29) входитимуть в раду. Таким чином, всього в раду повинно входити 44 особи.) після цього вищеназвані 29 цехмейстерів і членів ради від цехів повинні вибрати з свого середовища і від бюргерів двох бургомістрів: одного від бюргерів і одного від цехів, яких вони визнають якнайкращими. Далі, вищезазначені 29 членів ради від цехів повинні зі свого середовища і з бюргерів вибрати чотирьох баумейстерів, двох хранителів печатки і шість податкових старшин на весь термін обкладення, як це відповідає звичаю. Повинно бути відомо, що щороку наша рада, члени ради, бургомістри, баумейстери і податкові старшини обновляються в своєму складі. Бургомістр, баумейстер і хранитель печатки – до дня Пресвятої діви [2 лютого], а податкові старшини – після Дня святого Михайла. Половина вищезазначених 29 цехмейстерів і членів ради від общини, а також 15 членів ради від бюргерів повинні вийти з ради, після того як

вони за допомогою долі розділяться порівну. Кожний цех повинен дати нових членів ради замість тих його представників, які йдуть, так щоб загальна кількість була знов доведена до 29 відповідно до того, як сказано вище. Ці 29 повинні вибрати з бургерів стільки [людей], скільки вийшло зі складу ради, так, щоб їх знову виявилось 15. Нові 29 цехмейстерів і членів ради від общини повинні вибрати бургомистра, баумейстера, хранителів печатки і податкових старшин, згідно вказаним вище правилам. А ті, хто вийде зі складу ради протягом двох подальших років, не повинні входити в раду, навіть [в тому разі], якби за ними стали присилати... Кожний цехмейстер, який вступає в раду, повинен представити 12 чоловік з найповажніших [членів] свого цеху, які принесуть присягу раді. Якщо потрібно мати Велику раду, то треба у міру потреби привертати цих 12 (від кожного цеху), і так складеться Велика рада. Якщо цехмейстери зі своїми дванадцятьма схочуть чого-небудь добитися від ради або побажають що-небудь від неї взнати, то вони повинні, зібравшись в ратуші, висловити і з'ясувати це, перш ніж збереться Велика рада. Якщо справа виявиться настільки значною, що її не можна буде вирішити з дванадцятьма, то кожний цехмейстер повинен скликати весь свій цех і дати йому можливість взнати і розібратися в справі. Жодне важливе питання не повинне вирішуватися в засіданнях дванадцяти. Ми визначаємо даною грамотою в ім'я зміцнення нашої власної влади, що вищеназвані цехи навіки повинні знаходитися в повному володінні воротами міста, ключами і всім, що до них відноситься, нашою [міською] печаткою, міською книгою,

грамотами, ратушею і приміщенням під склепінням, щоб оберегати і захистити місто. Ми вважаємо і хочемо, щоб ніхто, хто б не був, не міг без дозволу членів ради від цехів мати доступ до приміщення під склепіння, де бережуться печатка, книга, грамота, тобто все, в чому виражена свобода нашого міста.

Ми встановили, що майно кожного, будь то чоловік або жінка, багата людина або бідна, обкладається відповідно заяві власника, незалежно від того, чи власне це майно або орендоване, рухоме або нерухоме, розташоване в межі міста або зовні його. Обкладення не розповсюджується на домашнє начиння, постільні приналежності, посуд, коштовності, відрізи матерій, запаси провізії на рік, двох молочних корів і на фураж для них. Якщо будинком володіють декілька поважних людей, які в ньому живуть, то цей будинок, незалежно від того, власний він, орендований довічно або орендований на невизначений термін, обкладається відповідно розмірам колишнього податку.

Якщо ж він [будинок] раніше не обкладався, то його слід піддати обкладенню в такому розмірі, який буде його власником визнаний посильним. Якщо ж власник має один або декілька будинків, в яких сам не живе, то такий будинок або будинки обкладаються по вказівці власника.

Якщо чоловік або жінка мають більше постільних приналежностей, чим потрібно для підтримки честі дому, і користуються ними, заробляючи на постояльцях або здаючи ліжка в наймання, то вказані постільні приналежності теж обкладаються.

Якщо хто-небудь з жителів Ґугсбурґа має володіння, розташоване в межі іншого міста, і, сплативши з свого володіння податки іншому місту, не бажає вносити відповідні податки тут, то місто Ґугсбурґ не бере на себе захист вказаних володінь від яких-небудь посягань на них, виниклих через війну або з іншого приводу.

Вищеназвані 44 особи, які зараз є членами Малої ради або будуть ними надалі, мають право розпоряджатися сумами до 5 фунтів пфенігів і не понад цього.

Калєжить щорічно повідомляти багатим і бідним, як витрачені надходження з податків, які борги числяться за містом і що з Божою допомогою належить одержати місту.

Ми пояснюємо найсерйознішим чином, що надалі ні ми, ні хто-небудь інший не повинен стягувати і платити так званий унгельд з торгового обороту за винятком того збору, який стягуватиметься не більше року з Дня святого Петра і Павла з напоїв і який передбачений в грамоті, даній нашим милостивим імператором Карлом.

Якщо хто-небудь, багатий або бідний, стане погано відзиватися про цю нашу справу і надасть їй протидію словом або справою, що буде доведено свідоцтвом 7 поважних осіб, то слідує у винного, як у шкідливої людини, конфіскувати його майно і назавжди вигнати його з міста разом з його сім'єю. Ми, багаті і бідні, дали обітницю перед святими дотримувати твердо і непорушно всі вищевикладені статті.

V. ТОРГІВЛЯ І ЦЕХОВЕ РЕМЕСЛО

V. 1. З АУГСБУРГСЬКОЇ КОНСТИТУЦІЇ XIII СТ.

Розділ X.

Якими є права збиральників мита в місті і біля мостів.

1. Гість, який побажає продавати товари тут, в місті, повинен внести мито у розмірі 4 пфенігів з [кожного] фунта.

2. Якщо два гості здійснять між собою операцію купівлі-продажу, то кожний з них повинен сплатити мито в 4 пфеніги з фунта.

3. Якщо ж гість спільно з одним з бюргерів купить або продасть товар у третьої особи, то збиральник мита має право стягувати мито з вартості купленого або проданого товару.

4. Якщо в місто прибуде гість і продасть свій товар за певне число пфенігів, а потім купить на виручені гроші який-небудь інший товар, то збиральник мита має право стягувати мито як з купленого, так і з проданого товару.

5. Якщо гість поступиться своїм товаром у борг і своєчасно повідомить про це збиральника мита, то він не повинний платити з вказаного майна.

6. Якщо у кого-небудь впаде кінь або рогата скотина і він принесе шкіру на ринок – він з неї не платить мита.

7. Якщо гість увезе з собою [неоплачене] мито, яке належить збиральнику, і збиральник його схопить, – він повинен не стягати з нього мита, що належить, але повинен скористатися майном гостя на свій розсуд.

8. Якщо який-небудь бюргер захопить добро, що належить гостеві, на тій підставі, що той відхилився від внесення мита збиральнику, про що дізнається збиральник і зможе це довести,

[винний] повинен повернути збиральнику його мито двома частинами і сплатити фогту 5 шилінгів за беззаконня.

11. Так буде відомо: якби у всіх згаданих випадках збиральнику не вдалося одержати належного йому по праву мита і це перевищувало б його сили, – йому зобов'язаний допомогти фогт і вимагати належне згідно із законом.

Розділ XIV.

Які права бюргерів в місті і кожного цеху у своєму ремеслі.

1. Всякий бюргер, що доставляє товари через гори, кому б він не став продавати їх – гостеві або бюргеру, – зобов'язаний зважувати ці товари на панських терезах, якщо цих товарів більше, ніж на 25 фунтів, і не зважувати їх ні в якому іншому місці.) це відноситься як до товару, що купується, так і до того, що йде на продаж. Всякий же товар від 25 до 2 фунтів вагою бюргер зважує сам, і ніхто із сторонніх не бере в цьому участі.

2. Якщо гість, знаходячись тут, має товари, що підлягають зважуванню, якимось: віск, гніт або свиняче сало, то кому б він їх не продавав, він зобов'язаний зважити все на панських терезах і ні в якому іншому місці.

4. Якщо бюргер доставить сюди оселедці, яких він не зможе продати оптом, він має право без дозволу бургграфа розпродати їх в своєму будинку по 50 штук, і не менше цього. Якщо ж оселедці сюди доставлені гостем, останній повинен продати всю партію цілком, і бургграф не має права дозволити йому продаж меншої кількості оселедців.

5. Якщо бюргер доставить сюди смокви на стеблах, він повинен їх продати оптом, якщо зможе. Якщо ж він не зможе цього

зробити, то з дозволу бургграфа він може розпродати їх на ринку, і ніхто не повинен йому перешкоджати. І право бургграфа одержати при цьому вісім стебел з кипи. Якщо ж гість доставить сюди смокви на стеблах, він повинен розпродавати їх не інакше, як кипами.

Бюргер, що доставив сюди смокви на стеблах, розпродас їх по вазі, будь то в лавці, вдома або на ринку.

6. Якщо бюргер або гість доставить сюди масло, той і інший можуть розпродавати його там, де зупинилися, або на ринку, де побажають, і ніхто не повинен їм перешкоджати.

8. Якщо бюргер, що не тримав ні лавки, ні льоху, доставить матерію в місто, він не може її розрізати, а повинен відпускати її цілим шматком, чого зобов'язані дотримуватися він сам, його діти, його слуги і всі, кому б він її не доручив. І якщо він її віддає оптом, цілим шматком з необрізаними краями, він не винен при продажу ніякого особливого мита. Якщо ж матерію доставить гість і віддасть її бюргеру, останній буде йому винен не більше того, що один бюргер буває винний іншому при купівлі-продажу.

10. Згідно бюргерському праву, ніхто, окрім бюргерів, що тримають лавки і відкриті льохи, не повинен торгувати матерією на лікоть, за винятком Великоднього ярмарку, коли і бюргер і гість можуть торгувати, як визнають потрібним. В першого понеділка на Великодньому тижні і протягом 14 подальших ночей ніхто не повинен заважати такій торгівлі.

12. Ніхто, окрім крамарів, не повинен продавати уроздріб ні поясів, ні рукавичок; і вони підлягають продажу лише в лавці

або ларьку з дахом. Якщо трапиться, що крамар зайде в будинок до ремісника, він може у нього купити все, що побажає, будь то під крівлею або в іншому місці. Якщо бідна жінка або чоловік, виробивши пояси, не зможуть здати їх в ларьок, вони можуть продати їх кому побажають. Якщо крамарі, прибулі з сільської місцевості, зайдуть в будинок до ремісника і побажають у нього що-небудь купити, він може їм надати те, що вони побажають купити, будь то рукавички або пояси.

13. Жоден капелюшник не повинен виробляти капелюхів з чистої шерсті. Якщо ж він побажає виробити які-небудь інші капелюхи, вони повинні бути зроблені наполовину з шерсті, наполовину з волоса і продаватися як такі.

У. 2. СТАТУТ ПАРИЗЬКИХ ТКАЧІВ ШЕРСТІ

1. Ніхто не може бути в Парижі ткачем шерсті, якщо не купить ремесло у короля. Його продає від імені короля той, хто купив (цей) внесок у короля, одному дорожче, іншому дешевше, як йому заманеться.

2. Жоден ткач шерсті і ніхто інший не повинен мати майстерні в межах Паризького округу, якщо він не вміє власноручно займатися ремеслом, якщо він не син майстра.

3. Кожний паризький ткач шерсті може мати в своєму будинку два широкі верстати і один вузький, а зовні будинку він не може мати ніякого, якщо не хоче мати його на тих же правах, на яких міг би мати його чужак.

4. Кожний син майстра ткача шерсті, поки він знаходиться під опікою своїх батька і матері, тобто якщо у нього не було і

немає дружини, може мати 2 широкі верстати і один вузький в будинку свого батька, якщо він уміє займатися ремеслом власноручно; і не повинні оплачувати нічну варту, ні (платити) інші внески, ні купувати ремесло у короля, поки він знаходиться в цьому положенні.

5. Кожний ткач шерсті може мати в своєму будинку одного з своїх братів і одного з своїх племінників; і для кожного з них може мати в своєму будинку 2 широкі верстати і один вузький з тим, щоб брати і племінники працювали власноручно, і як тільки вони перестануть працювати, майстер не зможе тримати верстата. Брати і племінники не зобов'язані купувати ремесло у короля, ні нести нічну сторожову службу, ні платити талью, поки вони знаходяться під опікою свого брата і дядька.

6. Майстер ткач шерсті не може через синів або одного з своїх братів або племінників мати вищезазначені верстати зовні свого будинку.

7. Жоден ткач шерсті не може мати цих верстатів ні для кого, окрім синів від законної дружини, або своїх братів, або племінників, народжених в законному браку; оскільки для сина своєї дружини, її брата або племінника він їх мати не може, а тільки для своїх братів і племінників, і ні для однієї душі він не може їх мати, якщо не для своїх синів або братів по батькові або по матері, або синів брата або сестри від законного браку.

8. Кожний ткач шерсті в своєму будинку може мати не більше одного учня, але він не може мати його менше ніж на 4 роки служби і за 4 паризькі ліври, або на 5 років служби за 60 паризьких су, або на 6 років служби за 20 паризьких су, або на 7 років служби без грошей.

9. Майстер ткач може узяти учня на більший термін служби і за велику платню, але за меншу він його узяти не може.

10. Учень може викупитися із служби, якщо бажано майстру, але лише в тому випадку, якщо він прослужив 4 роки. Але майстер не може ні продати його, ні розлучитися з ним, якщо він не прослужив чотирьох років, ні узяти іншого учня, якщо не трапилося, що учень втік, одружився або відправився за море.

11. Майстер ткач шерсті не може мати (іншого) учня, поки тривають чотири роки, протягом яких йому може служити (перший) учень, якщо цей учень не помер або не відмовився від ремесла назавжди. Але як тільки він помре або відмовиться від ремесла, майстер може узяти іншого на вищезазначених умовах, але тільки одного учня.

12. Якщо учень втече від свого господаря по безрозсудності або легковажності, він повинен повернути господарю всі витрати і збитки, які той поніс унаслідок його вини, з тим, що він може повернутися до ремесла у цього господаря, не в іншого, якщо господар не хоче його покинути.

13. Якщо учень піде від свого господаря унаслідок вини господаря, він або його друг повинні дійти старшини ткачів і це перед ним засвідчити; і старшина протягом двох тижнів повинен призвати до себе господаря учня, зробити йому догану і сказати, щоб він гідно тримав учня, як сина поважаної людини, одягав і взував. І якщо він цього не зробить, учню підшукають іншого господаря.

17. Старшина і двоє присяжних або троє, або четверо, якщо (вони стоять перед обов'язком узяти учня), повинні дивитися,

чи має майстер достатньо майна і розсуду, щоб узяти учня. І якщо старшина і присяжні бачать, що майстер, який бере учня, не має потрібних якостей для того, щоб тримати учня, вони можуть узяти хорошу і достатню заставу і виконати все сповна по відношенню до учня, щоб учень не втрачав свого часу, а його батько своїх грошей.

23. Жоден ткач не може ткати в Парижі повного сукна, якщо не однаково міцні основа і уток, якщо в повній ширині тканини менше 7.600 ниток і 7 картьє ширини і 5 картьє в основі, під загрозою вищезазначеного штрафу.

24. Чистим сукном називають в Парижі сукно, в якому основа і уток однакової міцності.

26. Всі тканини, якого б вони не були сорту сукна, повинні бути принаймні 7 картьє ширини, під загрозою вищезазначеного штрафу.

31. Ніхто при виробці сукна не може класти разом із справжньою шерстю шерсть ягняти, і якщо він це зробить, підлягає 10 су штрафу за кожний шматок: половина королю, інша половина старшині і присяжним за їх турбування і працю.

32. Всі сукна повинні бути цілком з шерсті і так само хороші на початку, як і в середині, і якщо вони не такі, той, кому вони належать, підлягає за кожний шматок сукна 5 су штрафу, з якого б вони не були верстата; половина королю, половина старшині і присяжним за їх турбування і працю.

46 (§ закреслений). Підмайстри ткачі повинні приходити на роботу в годину, коли інші йдуть на роботу, а саме: теслярі і каменярі.

47 (\$, приписаний на полях). Ніхто з вищезазначеного цеху не повинен починати роботу раніше сходу сонця під загрозою штрафу в 12 деньє майстру і в 6 деньє підмайстру, якщо тільки не через необхідність закінчити штуку сукна; в цьому випадку підмайстер може прийти (завчасно, але) лише протягом одного дня.

48. Нічна королівська служба ткачів полягає в тому, що старшина і ткачі платять 20 паризьких су королю щоночі, коли вони повинні нести караул, і 10 паризьких су тим, які його несуть, як їх жалування, так і як жалування варті Малого і Великого мостів; а також в тому, що вони ставлять 60 чоловік у караул щоночі, коли зобов'язані нести караул.

49. Старшина цеху ткачів повинен скликати нічний караул, і в цьому відношенні він є королівським службовцем і повинен це робити добре і чесно, згідно присязі.

50. Жоден ткач не зобов'язаний нічною караульною службою, якщо йому минуло 60 років або якщо дружина його народила, і про це він повинен дати знати старшині цеху, який скликає караул від імені короля.

51. Підмайстри ткачі повинні залишати роботу, як тільки продзвонить перший удар дзвону до вечірні, в якому б приході вони не працювали, але складати роботу вони повинні після молитви.

53. Всі вищезазначені штрафи повинні бути сплачені паризькому прево або його підлеглому.) з рук прево або його підлеглому присяжні повинні за свою працю одержувати половину, як вище висловлено.

У. 3. СТАТУТ ПАРИЗЬКИХ ЗОЛОТИХ СПРАВ МАЙСТРІВ

1. Хто хоче і знає ремесло, може бути в Парижі золотих справ майстром, з умовою, щоб він працював згідно звичаям і встановленням цеху, які такі.

2. Жоден золотих справ майстер не може обробляти в Парижі золото, якщо воно не пломбовано паризькою або кращою пломбою; ця пломба перевершує всяке інше золото, оброблюване на землі.

3. Жоден золотих справ майстер не може обробляти в Парижі срібло, якщо воно не буде так само добре, як стерлінг, або краще.

4. Золотих справ майстер може тримати тільки одного стороннього учня; але з своєї рідні або рідні своєї дружини, чи далекий родич або близький, може мати їх стільки, скільки побажає.

6. Золотих справ майстер не може працювати вночі, якщо це не робота для короля, королеви, їх дітей, їх братів і для паризького єпископа.

8. Жоден золотих справ майстер не може відкривати своє горнило в день Апостолів, якщо він падає не на суботу, окрім однієї майстерні, яку кожний, у свою чергу, відкриває в це свято і в неділю.) скільки той, чия майстерня, напроцює, кладе в касу братства золотих справ майстрів, куди кладуть деньє на користь бідних, накопичені золотих справ майстрами при купівлі і продажу.) зі всіх грошей цієї каси дають на Великдень обід бідним хворим паризького госпіталю.

У. 4. ПОСТАНОВИ, ЯКІ ОБМЕЖУЮТЬ РОЗМІРИ РЕМІСНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ В ЛЮБЕЦІ

Майстер має право дубити протягом року не більше 415 волових шкур, не більше 520 телячих і не більше 300 козиних;

ті, що порушили це правило, сплачують з кожної шкіри штраф в 3 марки сріблом.

Неодружений майстер, який тільки що вступив в цех, має право дубити протягом першого року не більше 3 волових і 5 телячих шкур в тиждень і не більше 400 козиних шкур за весь рік, якщо він не одружується...

Таку кількість шкір він має право дубити до тих пір, поки не пробуде рік в законному шлюбі. Після цього він має право працювати повним ходом, подібно всякому іншому члену цеху...

V. 5. ШОВКОПРЯДИЛЬНИЦІ

Так буде відомо, що до нас з'явився Вальтер Кезенгер, який запропонував побудувати колесо для прядіння і сучіння шовку. Але, порадившись і подумавши зі своїми друзями... рада вирішила, що багато хто в нашому місті, які годуються цим ремеслом, загинуть тоді. Тому було постановлено, що не треба будувати і ставити колесо ні тепер, ні коли-небудь потім.

V. 6. ДОГОВІР ПРО НАЙОМ УЧНЯ

Договір про найом учня кельнських золотих справ майстром Айльфом Брувером, 1404 рік, 24 січня

Я, Йоганн Тойнбург, старий бюргер міста Кельна, оголошую всім, що віддаю благопристойному чоловіку, золотих справ майстру Айльфу Бруверу, мого законного сина Теніса, який виявив на це свою згоду, для вивчення ремесла золотих справ майстра в Кельні. Теніс зобов'язаний вірою служити вищезгаданому Айльфу Бруверу 8 років без перерви, починаючи з Дня святого апостола Матвія (з 25 лютого).

...Майстер Їильф зобов'язаний годувати мого сина всі вищезгадані 8 років. А ж, вищеназваний Јоганн, зобов'язався всі 8 років чесно одягати його. Якщо трапиться, що вищезгаданий Теніс, син мій, помре протягом першого року цих восьми років, то вищеназваний майстер Їильф зобов'язаний повернути мені 8 гульденів з тих 16 гульденів, які я дав йому тепер вперед. Але якщо син мій, той же Теніс, проживе один день більше першого року, то вищеназваний майстер Їильф не зобов'язаний повернути жодного гульдена ні мені, ні моїм спадкоємцям.

Якщо трапиться, що я, вищеназваний Теніс, втечу від вищеназваного Їильфа, мого майстра, і стану самостійно займатися вищезгаданим ремеслом до закінчення восьми років, то я зобов'язаний сплатити майстру Їильфу штраф в 42 гульдени. Для стягнення з мене цієї суми майстер Їильф має право звернутися до будь-якого суду, духовного або світського, в Кельні або поза Кельном; я ж, Теніс, зобов'язаний негайно задовольнити Їильфа, неначебто йшлося про визнаний борг і товар, що належить гостеві. А понад те я, Теніс, проте залишаюся зв'язаним договором і зобов'язаний прослужити до кінця 8 років, як це звичайно прийнято в Кельні, у вищезгаданому цеху.

У засвідчення чого я, вищезгаданий Јоганн Тойнбург, привісив свою печатку до цієї грамоти, а по моєму проханню і поважний Аґоб Мерґейм, мій кельнський співгромадянин, також привісив до неї свою печатку поряд з моєю. Під якою печаткою я, Теніс, підтверджую, що всі приведені вище пункти вірні і що я зобов'язався виконати їх, як і все те, що вище написано про мене.

Лисане 1404 р. напередодні Дня святого апостола Павла.

У. 7. ІЗ СТАТУТУ ЛЮБЕКСЬКИХ ЗОЛОТИХ СПРАВ МАЙСТРІВ

Бажаючий зайняти положення самостійного майстра в цеху повинен зробити наступні предмети: золоте колечко ажурної роботи, англійський зап'ясток, зап'ясток, який дарять при зарученні, гравірований і чорнений, і кільце для рукоятки кинджала. Ці предмети він повинен представити старшинам і найстарішим членам цеху...

VI. МІСЬКИЙ ПОБУТ

VI. 1. З АУГСБУРГСЬКОЇ КОНСТИТУЦІЇ

Розділ XXVII). Про ката

1. Лалач зобов'язаний виконувати всі тілесні покарання.
2. Якщо буде спіймана людина, яку належить обезголовити або повісити, той, хто її доставив для страти, дає кату меч, вартістю в 5 шилінгів, або 6 шилінгів грошима.
3. Якщо ж злочинця доставив бюргер, який ділить з містом і працю і дозвілля, він не дає кату нічого.
4.) коли його [злочинця] зловлять, те, що у нього буде нижче за пояс, треба віддати кату.) той, хто доставив злочинця, повинен дати кату 5 шилінгів за те, що той його повісить.

Якщо ж злочинця доставить бюргер, він не платить нічого. А з того, хто засуджується на спалення за ересь, кату не слідує нічого, бо це загальна потреба всього християнства.

Кат повинен виконувати спалювання, припікання крізь зуби, відрізування вух, вирізування язика, відсікання рук,

виколювання очей. } якщо він сам зловить злочинця, весь одяг останнього дістається кату.

VI. 2. ВЕСІЛЬНИЙ РЕГЛАМЕНТ

Ратмани разом з Великою радою і общиною порішили відмінити звичаї, що дотепер були в ходу на весіллях, і перш за все: після того, як чоловік пообіцяв жінку узяти в дружини, він запрошував її з подругами на певний день, і це дорого коштувало, люди терпіли від цього збиток, і це не приносило ні користі, ні подяки, а тому цей звичай і ці оглядини відміняються, забороняються і виноситься постанова:

1. Кожний, бажаючи побачити свою наречену, повинен зробити це в день свого одруження, і змовини повинні слідувати у вечір перед самим весіллям, і на цих-то оглядинах наречений може принести нареченій 5 фунтів або що-небудь на 5 фунтів цінністю, і це у найбагатших. } ніхто сторонній, окрім свекра, свекрухи, брата і сестри, нічого не повинен приносити і давати, – ні кілець, ні коштовностей, ні пфенігів. Слугам дома можна лише дати від 4 до 6 пфенігів. Коли ж уранці наречена встане, її друзі і інші особи можуть принести їй подарунок і дати коштовності або пфеніги, як це повелося здавна. } ні наречений, ні наречена не повинні з дарованого нічого нікому давати, і все це повинне належати нареченій.

2. Коли хто-небудь одружується, то і у найбагатших не можна запрошувати більше 30 жінок з подруг нареченої і 30 жінок з боку нареченого. Якщо побажають на весіллі мати чоловіків, їх слід запросити не більше 60 чоловік з обох боків.

3.) кожна наречена повинна вести з собою в лазню не більше 10 жінок і не більше того, і кожний наречений не більше 10 чоловіків.

4. Ніхто не повинен до весілля підносити полотняного плаття, окрім нареченого, який дарує 2 вінчальні плаття і 1 балдахін; ніхто не повинен більше давати до весілля черевики, лише наречений може принести нареченій два черевики або кільце, – це йому дозволяється.

5. Ніякому музиканту не слід давати за весілля більше 2 шилінгів в аугсбургських пфенігах, і це у найбагатших, а в решті випадків сплачують залежно від спроможності кожного. Якщо ж господар побажає дати музиканту одяг старий або новий, – хай дає.) нічого з весілля не слід давати музикантам, окрім тих, які проживають в місті, мають будинок або, живучи в челяді проживаючого тут пана, їдять його хліб.) вказані музиканти повинні задовольнятися тим, що їм дають, але ніхто не повинен давати їм більше 2 шилінгів, як про те сказано вище.) ні на одному весіллі нічого не повинно бути дано якому-небудь іногородньому музиканту. Якщо пришлють іногороднього музиканта або музиканта з іногороднього весілля в це місто, йому тут нічого не слід давати. Жодного музиканта ні з чийого весілля не можна посилати більш ніж до однієї особи, і ніхто не повинен ні для якого весілля вимагати більше одного музиканта.) що буде дане музиканту, того, як вище сказано, повинно бути достатньо.) хто порушить закони, висловлені на цьому листі вище і далі внизу, або порушить один з його пунктів, то, будь він багатий або бідний, повинен внести на витрати міста 10 фунтів пфенігів, всякий раз як буде допущено порушення.)

ці штрафні пфеніги повинні заприбуткувати два бургомістри, а потім два баумейстера. Якщо ж бургомістри це упустять, то їх треба вирахувати з їх власних пфенігів, що належать їм за даний рік від міста.

Якщо ж це виявиться їм непосильним, Мала і Велика рада можуть виказати їм поблажливість і зняти штраф.

6. Кадалі жодна дівчина і жодна дитина молодше 10 років, а також жодна людина, що знаходиться в служінні, не повинні їсти за весільним столом.) якщо дівчина у супроводі жінок йде на весілля, вона повинна йти поряд з ними і того ж повинні дотримуватися слуги.

9.) якщо хто-небудь побажає до весілля піднести нареченому скромний поясочок і ніж, на тому і іншому не повинне бути срібло більш ніж на дві марки.

10. До вечері в день весілля слід запрошувати не більше 12 чоловіків і 12 жінок.

11. Жодна жінка під час весілля не повинна переодягатися більше двох разів на перший день і двох разів на другий день.

VI. 3. ХРЕЩЕННЯ ДІТЕЙ

) коли доведеться хрестити дитину, разом з хресною матір'ю повинні йти не більше 12 жінок з тієї і іншої сторони.) хто схоче підняти дитину з купелі, той повинен дати їй не більше 3 шилінгів в геллерах, будь це найбагатша людина.) батько дитини не повинен посилати хрещеному батькові нічого і нічого не повинен дарувати. Якщо ж при цьому будуть прелати, священики і гості, вони можуть піднести дитині не більше 3 шилінгів в

геллерах, і їм не слід посилати ніякого у відповідь подарунка і не слід давати чого-небудь замість.

VI. 4. ЗАБОРОНА НОСІННЯ ЗБРОЇ В МІСТІ

Також наказуємо, щоб жоден чужак не входив в місто з налагодженим луком, біля воріт міста він повинен зняти тятиву з лука; і якщо у нього є яка-небудь справа в місті, хай він ставить лук в своєму готелі, а, покінчивши справу, йде з міста, також не налагодивши лука. А якщо хто поступить всупереч цьому, то у нього хай віднімуть лук і стріли без жодної розмови. Також не буде дозволено нікому з громадян входити і виходити з міста із спорядженим луком. Хто поступить всупереч цьому і у кого будуть захоплені в міських стінах стріли із залізними наконечниками, той сплатить судді нашому 72 денарія.

VI. 5. СТАТУТ НЮРНБЕРГА ПРО ЖЕБРАКІВ

Після того, як поважна рада... взяла, що є жебраки і жебрачки, які поводяться нечесливим, неналежним і непристойним чином, і що деякі особи побираються в Нюрнберзі, абсолютно не потребуючи цього... наші пани з ради, бажаючи забезпечити бідним людям милостиню як джерело їх прожитку, строго наказали... дотримання статуту, що наводиться.

Наші пани з ради ухвалюють, що жоден бюргер або бюргерша, гість або гостя, не мають права просити милостиню в Нюрнберзі ні вдень, ні вночі, якщо вони не одержали дозволу на це від поважної ради. Одержавши ж цей дозвіл, можуть просити милостиню лише в тому випадку, якщо вони відкрито носять на

одязі знак, який буде їм даний. Хто проситиме милостиню без дозволу або без знаку, той буде вигнаний з Жюрнберга на цілий рік і не має права наблизитися до нього на відстань однієї милі...

Перш ніж одержати дозвіл і знак, кожний жебрак і жебрачка повинні розказати члену ради всю правду про свій майновий і тілесний стан і про те, чи є у них сім'я, або вони одинаки, і скільки у них дітей, щоб можна було зрозуміти, чи точно вони потребують милостині...

Мена тих дітей жебраків і жебрачок, яким виповнилося вісім років, які не страждають хворобою і слабкістю і яким їх батьки не доставили роботи, повинні бути записані... щоб можна було спробувати знайти для них роботу тут або в селі...

Жебраки і жебрачки, яким дозволено просити тут милостиню, і не є ні каліками, ні кульгавими, ні сліпими, не повинні в буденні дні дозвільно стояти перед церквою на паперті, але повинні прости або робити іншу доступну їм роботу...

Жебракам і жебрачкам, які соромляться просити милостиню вдень і хочуть це робити лише вночі, дається особливий знак, причому влітку їм дозволяється побиратися не більше 2-х годин з моменту настання ночі, а взимку не більш 3-х годин з цієї миті. При цьому вони повинні носити з собою світло відповідно міським розпорядженням...

Кожний жебрак – все одно чи бюргер він або прийшлий, – якому даний дозвіл просити милостиню і в якого є який-небудь збудливий співчуття відкритий тілесний недолік, вид якого може заподіяти шкоду вагітним жінкам, повинен закрити цей недолік...

Поважна рада звертає особливу увагу на жебраків. Якщо вони поводитимуться неналежним чином, то вона покарає їх на свій розсуд.

Забороняється бюргерам, жителям Мюнхенберга, і кухарям тримати у себе жебрака більше трьох днів без дозволу членів ради, завідувачів цією справою. За кожний зайвий день з кожного лица знімається штраф в 10 фунтів. Старшини по нагляді за жебрацтвом зуміють донести про таку особу...

Тематика самостійної роботи

1. У правилах міської ради Парижа в XII ст. було записано: ширина вулиць повинна бути такою, щоб осел, що йде по середині, міг схопити, мотаючи головою, по жмутку трави з низьких бічних огорож з кожної зі сторін. У Брюсселі була «вулиця однієї людини», в Единбурзі – «вулиця корів», у Страсбурзі – «вулиця биків». Про які особливості середньовічних міст йде мова? Опишіть зовнішній вигляд середньовічних міст.

2. У XIII ст. у Парижі було біля 100 цехів, а наприкінці XIV ст. – до 350; у Лондоні число цехів зросло з 50 до 100. Чому число цехів зростало? Про що свідчить ріст числа цехів?

3. Джерела сучасних демократичних порядків у країнах Західної Європи можна виявити у житті середньовічних міст, в організації управління, у відносинах ремісників, купців та інших жителів міста. Які міські порядки можна розглядати як

деякі джерела майбутньої демократії? Проаналізуйте історичний термін «середньовічний конституціоналізм».

Тематика індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Європейські міста в раннє середньовіччя.
2. Теорії походження середньовічних міст.
3. Відділення ремесла від сільського господарства і виникнення феодальних міст.
4. Середньовічне місто як центр товарного господарства феодального суспільства.
5. Просте товарне виробництво при феодализмі.
6. Зовнішній вигляд середньовічного міста.
7. Населення середньовічного міста.
8. Корпоративні організації городян.
9. Статус городянина.
10. Соціальна боротьба в середньовічному місті.
11. Структура і організація ремесла в середньовічних містах Західної Європи.
12. Середньовічний ремісник.
13. Цехова організація ремесла і її роль у розвитку продуктивних сил феодального суспільства.
14. Розвиток торгівлі та кредитної справи в Західній Європі.
15. Міська торгівля.
16. Міжрегіональна торгівля.

17. Дальня, транзитна торгівля.
18. Купецькі гільдії.
19. Розвиток кредиту. Поява банків.
20. Вплив міської економіки на соціально-економічні процеси в середньовічному селі.
21. Розширення участі селянського і панського господарства в товарно-грошових відносинах.
22. Комутація ренти. Посилення економічної експлуатації селян.
23. Диференціація селянства.
24. Загострення соціальної боротьби.
25. Форми міського самоврядування.
26. Міста – республіки.
27. Побут і повсякденне життя середньовічних городян.
28. Вплив середньовічного міста на загальний хід цивілізаційного розвитку Західної Європи.

Завдання для самоконтролю

Тексти з помилками використовуються для кращого засвоєння фактичного матеріалу та підвищення мотивації при вивченні історії. Така форма роботи є дуже продуктивною, розвиває творчі здібності студентів. Працювати з текстами можна по-різному: проста знайти помилки, виписати помилки та виправити їх, надати докладний коментар до знайдених

помилки. Подібна форма самоконтролю має ненав'язливий характер та викликає у студентів справжній інтерес.

У славному місті Гамбурзі...

(текст з історичними помилками)

Темним мрячним вечором дощової осені 1387 р. у славному місті Гамбурзі, у майстерні збройових справ майстра Ганса Рахембергера було холодно та незвично порожньо. Майстер, його сини та дружина, товста й сварлива фрау Ельза, пішли в гості до майстра Якоба Швейцера, прямо в його цех, де й було влаштоване свято. Цех – дуже довге і містке приміщення, там є де розгорнутися.

Тільки лише підмайстер, Йоганн Брук, хлопчик років дванадцяти, тужно сидів у куті біля ковадла та дивився у вікно. З тугою Йоганн дивився на яскраво освітлені вікна будинку номер 7 на протилежній стороні широкої, з безліччю ліхтарів вулиці. У нижньому маленькому вікні спальні миготів силует чарівної Гретхен, дочки майстра Кірша. Ніжна дівчина, така освічена, зовсім недавно повернулася з Кельна, де навчалася в церковній школі. Ніколи Йоганну не стати її чоловіком – хіба стане до нього прихильною вчена дівиця, що вільно бовтає з подружками грецькою мовою. Йоганн згадував, як місяця два назад хазяїн майстерні, Ганс Рахембергер, взяв його собі у підмайстри. Батько хлопчика уклав з майстром договір, у якому було написано, що Хйзель Брук віддає майстрові Гансу свого

сина Йоганна строком на вісім років, після чого Йоганн іде від майстра та відкриває власну майстерню. Взагалі ж Йоганну не дуже хотілося ставати зброярем. Набагато краще було б найнятися матросом на який-небудь корабель, розбагатіти, купити своє судно й, завантаживши його в Гамбурзі медом і воском, вигідно продати все це в Новгороді, звідки привезти в Гамбург вино й прянощі. Але, видно, мріям підмайстра не призначено збутися. Роботи в майстра Ганса вистачає, так що навіть присісти ніколи: то біжи з дорученням на головний міський склад – ратушу, то одержи ляпас за те, що замість нормального виробу знову зробив шедевр – ні до чого не придатний виріб. Робочий день довгий. З ранку й до пізнього вечора стукають молотки. Інша справа в майстра Мюллера, самого доброго із всіх зброярів! У нього працюють тільки до полудня, а потім – відпочивають! Правда, у майстра Мюллера не одне ковадло, як у Рахембергера, а цілих три! Так що й говорити, життя в майстра Ганса нелегке. Але ж багато хто з підмайстрів не дуже багато працює! Вічно вони юрбляться біля собору, де живе мер – головний міський священник. Вічно вони сидять на вулиці й випрошують милостиню. Таких людей так і прозвали – вічні підмайстри.

Сам Йоганн був у соборі тільки один раз. Головний собор Гамбургу, відомий своєю вишуканою готичною красою вже більше п'яти століть, славетний також незліченними багатствами. Багато хоробрих лицарів-хрестоносців, вертаючись із походів, приносили собору коштовні дарунки. Найбільше коштовностей Сходу подаровані були в останні роки лицарями госпітальєрами, тамплієрами та домініканцями. Коли Йоганн був у

соборі, у ньому була влаштована торгівля різними речами. Він тоді досить дешево купив кинджал з дамаської сталі, що завжди з того часу носить на поясі, та дуже гарні модні черевики з довгими-довгими носами на високих каблуках. У таких черевиках ходять всі шановні люди, навіть ганзейські купці. Ганза – це купецький союз, у який входять такі німецькі міста, як Бремен, Гамбург, Росток, Брюгге та Венеція. Ганзейські кораблі сміло борознять простори Балтійського, Північного, Середземного та Червоного моря! У ремісників теж є свої союзи, їх називають гільдії. Раз на місяць гільдії проводять яскраве свято – карнавал. Такі свята називаються ярмарками, у цей день усі веселяться, а будь-яка торгівля строго заборонена...

Йоганн посидів ще недовго, подивився у вікно, і сам не помітив, як заснув, упустивши голову на стіл. Важкі воскові краплі розмірно падали зі свічі прямо на рукав його гарної шовкової сорочки...

Список довідкової літератури

1. ДЖИВЕЛЕГОВ А. К. Средневековые города в Западной Европе / Алексей Карпович Дживелегов. – М. : Издательский дом «Книжная находка», 2002. – 304 с.
2. КАРПАЧЕВА Е. С. Ранний этап коммунального движения в средневековом Каркассе / Е. С. Карпачева // Средневековый город. – Вып. 4. – 1978. – С. 3-20.

3. **ЛЕВИЦКИЙ Я. А.** Город и феодализм в Англии / Яков Александрович Левицкий. – М. : Наука, 1987. – 283 с.
4. **НЕГУЛЯЕВА Т. М.** Формирование городского патрициата в средневековом Страсбурге / Т. М. Негуляева // Средневековый город. – Вып. 4. – 1978. – С. 81-110.
5. **ПУШКАРЕВА Н. А.** Какими они были, средневековые горожанки? / Н. А. Пушкарёва // Средние века. – № 54. – 1991. – С. 243-245.
6. **РУТЕНБУРГ В. И.** Итальянский город от раннего средневековья до Возрождения / Виктор Иванович Рутенбург. – Л. : Наука, 1987. – 177 с.
7. **СТАМ С. М.** Средневековый город и развитие социальной структуры феодального общества / С. М. Стам // Классы и сословия средневекового общества. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – С. 40-49.
8. **СТОКЛИЦКАЯ-ТЕРЕШКОВИЧ В. В.** Основные проблемы истории средневекового города / Вера Вениаминовна Стоклицкая-Терешкович. – М. : Издательство социально-экономической литературы, 1960. – 351 с.
9. **ТУШИНА Г. М.** Города в феодальном обществе Южной Франции / Галина Максимовна Тушина. – М. : Московский гос. пед. ин-т им. В. И. Ленина, 1985. – 176 с.
10. **ХАРИТОНОВИЧ Д. Э.** Средневековый мастер и его представления о вещи / Д. Э. Харитонович // Художественный язык Средневековья. – М. : Наука, 1982. – С. 134-142.
11. **ХАРИТОНОВИЧ Д. Э.** Ремесло. Мехи и миф / Д. Э. Харитонович // Город в средневековой цивилизации

Западной Европы. Т. 2. Жизнь города и деятельность горожан. - М. : Наука, 1999. - С. 118-124.

12. ЯСТРЕБИЦКАЯ А. Л. Европейский город: Введение в современную урбанистику / Алла Львовна Ястребицкая. - М. : ИНИОН, 1993. - 272 с.

ЦЕРКВА І КУЛЬТУРА

Вступ

Цей розділ містить документи, що характеризують ідеологію середньовічного суспільства в епоху його розквіту і завершується характеристикою раннього гуманізму в особі кількох його найвидатніших представників. Документи цього розділу групуються навколо кількох основних тем, в межах яких виділяються в свою чергу вузкі тематичні рубрики.

Перша група документів характеризує церкву як політичну феодальну організацію, володарку привілеїв та імунітетів і різноманітних багатств та доходів. Могутність церкви в XI-XIII ст. в значній мірі обумовлювалась також і її порівняльною згуртованістю, об'єднанням місцевих церковних невеликих громад навколо римського єпископа – папи. В теорії церква була монархією, яка мала невидимим головою Христа, а його заступником на землі повноважного владика і розпорядника церкви – папу. В ряду документів, які підносять цю теорію в закон для церкви, ми вибрали один, порівняно пізній, зате дуже стислий і чіткий у своїх формулюваннях. Виняткове становище папи знаходить зовнішній вираз в особливому одязі, тіарі і пишному придворному церемоніалі.

Матеріальною базою могутності церкви були її величезні земельні володіння, які становили трохи не третину європейської території, а також різноманітні платежі, які йшли церкві і в натуральній і в грошовій формі. Для виправдання величезного багатства церкви і відбиття викликаних ним нарікань склалася своєрідна теорія, яка вказувала призначення її «тимчасових маєтків». Незалежність церкви від світської влади забезпечувалася судовим і податковим імунітетом церковників.

Церковні доходи, крім того, що церква одержувала від своїх помість, склалися насамперед з десятини від усього, «що виробляється щороку». Ї стягуванні десятини церква виявляла велику наполегливість. За різні послуги, нерідко досить сумнівного характеру, папи одержували від різних королів визнання їх васальної залежності, зв'язане із зобов'язанням захисту церкви і грошових платежів. Особливо цікаві в цьому розумінні відносини папства з королями Сицилії. Роберт Гвіскар, нормандський хижий лицар, узурпував владу над Апулією і Калабрією. Папа освятив це загарбання, на що не мав ніякого права, узаконивши владу Роберта. Роберт став васалом римського престолу і почав виплачувати щороку значний внесок в папську казну. І пізніші загарбання норманів у південній Італії відображалися в реєстрах папських доходів відповідними доповненнями.

Не лише папа, але й інші церковні вельможі – кардинали, єпископи, абати найбільших монастирів – володіли коштами, які ставили їх в один ряд з королями і найзначнішими князями, з якими вони суперничали розмірами доходів і чисельністю воєнного супроводу. Зв'язані походженням і вихованням з феодалською знаттю, вони, прийнявши церковний сан, зберегли звички життя великих сеньйорів, не дуже обтяжуючи себе виконанням своїх духовних обов'язків.

Свої чисто релігійні права церква також зуміла зробити джерелом доходу, продаючи за гроші прощення гріхів. Ця торгівля викликала нарікання уже в XІІ ст.

Остання група документів цієї частини розділу присвячена монастиреві і чернецтву. Монастирі були своєрідними спілками, в яких багато рис феодалських відносин знаходили дуже яскравий вираз. Строго проведена ієрархія з піднесеною на ступінь найвищої добродійності покорою молодших старшим становила основу монастирського співжиття. Високо над усіма владою і пошаною піднесений абат, за ним іде пріор, в підлеглих якого перебувають інші службові особи з монастирської братії. Монах не міг мати ніякої індивідуальної власності, але монастир

в цілому виступає перед нами звичайно як великий або навіть найбільший земельний власник, зв'язаний власницькими інтересами з феодальним світом, що його оточував. Монастир – складна організація, устрій якої пристосований до керівництва широкими і звичайно розкиданими помістями. Монахи – дбайливі і суворі господарі. Вони насаджують у монастирях ремесла, особливо переписування книг. Велике значення мала робота монастирів по розчищенню лісів, яка з X ст. значно розширила площу оброблюваної землі в Європі. Труд ставиться монахові як неодмінний обов'язок, але чернечий труд був більше релігійною справою, ніж господарською необхідністю, і автор «Правил святого Бенедикта» втішає тих монахів, яких нужда примушує жити трудом рук своїх. Метою приписів про труд, як і інших, дійсно суворих приписів статуту святого Бенедикта (про їжу, про молитву тощо), було виховання дисциплінованих і ретельних слуг церкви, які не мають ніяких інтересів, прив'язань і радощів поза служінням їй.

Величезні багатства церкви, її політичний вплив та ідеологічна роль робили її найвищим узагальненням і санкцією існуючого феодального ладу. Тому рухи експлуатованих класів набирали форми боротьби проти церкви, а критика феодального ладу набирала форми критики церковного віроучення.

Соціальний протест набирав форми релігійної «єресі». Єресям і присвячена дальша група документів нашого розділу. При роботі з ними треба мати на увазі, що всі вони вийшли спід пера противників, а багато з них – і переслідувачів єресі. Церковні гонителі єресі переносили полеміку проти неї в сферу чисто богословських питань. Тому джерела дуже детальні в питаннях релігійних і мало дають для характеристики політичних та соціальних поглядів «єретиків», які для нас найбільше цікаві.

Єретики протиставляли церковному вченню, що освячувало феодальний устрій, не науковий світогляд, а «виправлену» і «очищену» віру. Єретики спиралися в своїй критиці на ті самі євангельські книги, авторитет яких визнавала і церква. Остання оголошувала всі заперечення

проти її вчення результатом недомислу неуків і, прагнучи припинити обговорення релігійних питань в народі, яке стало для неї небезпечним, стала переслідувати поширення релігійних книг серед мирян. В цьому її підтримувала і світська влада.

Загострення народної боротьби в епоху хрестових походів, зв'язане з розвитком міст, викликало ріст еретичних рухів і загостило боротьбу з ними як церковної, так і світської влади. Серед еретичних рухів у XII-XIII ст. особливого значення набули ересі альбігойців, або катарів, і вальденсів. Катарі з самого початку протиставили церкві своє віроучення і організацію. Вальденси спочатку прагнули до компромісу з церквою, але потім, під впливом переслідувань, почали більш вороже ставитися до неї. Жорстокими заходами переслідувала церква еретичний рух. Проти катарів, які поширилися в південній Франції, був споряджений хрестовий похід, що супроводився жакливими жорстокостями. Для боротьби з ерессю був створений спеціальний суд – знаменита інквізиція, яка щедро призначала свої ганебні та криваві кари. Самих каральних заходів для боротьби з ерессю було недостатньо. Церква використовувала і засоби переконування, намагаючись проповіддю повернути до католицизму альбігойський південь Франції, одягаючи личину бідності – без будь-якого відмовлення від багатства. Окремий чернечий орден – домініканський – поставив своєю метою боротьбу з ерессю через проповідь. Коли проповідь виявилася мало успішною, домініканці стали діяти інквізицією.

Наступна частина цього розділу присвячена релігійній ідеології. Церква висувала послідовний аскетичний світогляд, який заперечував цінність земного життя, ставив метою людського існування готування до замогильного життя і засуджував у своїх крайніх формулюваннях всяку людську діяльність як пустий «труд і томління духу». Цей погляд служив обґрунтуванням для домагань церкви як представниці найвищих цілей на владарювання над цим засудженим нею світом. Аскетизм, яким просякнуті вищенаведені «Правила святого Бенедикта», служив для церкви також виховною системою, що готувала відданих їй борців,

які придушили в собі найприродніші бажання і потреби, цілком присвятивши себе служінню релігійним цілям.

Складне церковне вчення з його заплутаними і незрозумілими богословськими тонкощами недоступне було народові. Їм тим часом церква прагнула панувати над умами і душами, які треба було відповідно настроїти належною духовною їжею. Особливо робила це необхідним конкуренція «ересі», що відбирала у церкви багатьох її прихильників. І ось церква розвиває такі ідеї, висуває такі образи, які повинні глибоко врізатися в уми, зворушувати почуття. Триєдиний християнський Бог у повсякденному релігійному вжитку майже зовсім витісняється Мадонною. Навколо її імені виникають незчисленні легенди. Її образ подається церковною поезією і мистецтвом так яскраво, що з'являються закохані, які відмовляються від сімейного життя ради вірності прекрасній дамі. Вона – надійна заступниця вірних, але сувора карателька неслухняних. Церковний письменник, повідомляючи про чудо, не забуває роз'яснити його мораль. Церква поширює віру в чудеса, які служать допомогою в найбільш безвихідних життєвих становищах і посилаються виконуючим обряди і молитви. Нагородою вірним служить рай, блаженство якого церковна література змальовує з можливою яскравістю: навіть спів однієї райської птиці дає протягом 200 років блаженство. Церква сприймає народну віру в демонів і переробляє її в цілу «науку». Демони кишать скрізь, шкодять людям, вносять чвари, і тільки церква може викрити хитрощі ворога та захистити від них. Особливо народна віра у віщих жінок перетворюється в «ученій» обробці церковних письменників у страшне вчення про відьомство, яке породило інквізиційне переслідування відьом. Диким повір'ям намагаються дати належне пояснення і, освятивши їх авторитетом церковної кафедри, знову пускають в народ. «Учена» переробка зробила народне повір'я лиховісним, жорстоким і похмурим – риси, яких позбавлена була віра у відьом до того моменту, коли до неї доторкнулася суха рука схоластики.

Віра в демонів викликає прагнення використати їх силу для досягання окремими людьми певних, недозволених цілей. Цього, гадали в середні віки, неважко досягти або забезпечивши підтримку з боку диявола ціною власної душі, або набувши влади над ним з допомогою чорнокнижництва – магічного мистецтва.

Релігійним духом пройняті шкільна освіта і наука, які перебували також в руках церкви і яким присвячена дальша група документів. До XIII ст. відноситься розквіт середньовічної науки, центром якої стає Париж з його університетом. Середньовічний університет являє собою привілейовану общину з власним самоуправлінням. Церква стежила за напрямом викладання і встановила цензуру книг. Основою навчання були «сім вільних мистецтв», які становили загальноосвітній фундамент для більш спеціальної освіти. Вчення було важким. Знання не стільки викладали, скільки вбивали в учнів. Особливу трудність являло те, що викладання проводилося чужою латинською мовою, яка була також мовою церковного богослужіння і проповіді. Багато хто навчався тільки читати, не розуміючи смислу читаного, що приводило нерідко до комічних ситуацій.

Наука, що викладалася в університетах, дістала назву схоластики⁶. Учителі схоластики, схоласти, намагалися, використовуючи філософію Аристотеля, погодити церковне вчення з розумом. Ще на початку XIII ст. були випадки спалювання церквою книг Аристотеля, а до середини XIII ст. його твори вже читалися і коментувалися в усіх вищих школах. Церква спочатку дуже підозріло ставилась до знання. Багато церковних письменників XI-XII ст. називали філософію не заняттям, а глупством, а в XIII ст. найвидатніший із схоластів – Фома Аквінський (1225-1274) доводив на підставі визнаних церквою авторитетів перевагу «науки» над іншими заняттями людей. Схоласти не без труднощів подолали упередження церкви проти «науки». Навіть твори Фоми

⁶ Схоластика означає дослівно – шкільна наука (від латинського слова «схола» – школа).

Їквінського, пізніше визнаного святим і вчителем церкви, в деяких країнах після його смерті тимчасово заборонялися. Церква потребувала доказу правильності своїх учень для боротьби з єрессю. Феодалам потрібна була політична теорія, яка роз'яснювала важливі на той час економічні й політичні питання, наприклад, про лихварство, про нормування цін, про відносини світської і духовної влади. Схоласти задовольняли ці запити і нерідко виступали в ролі радників пап і государів. Фрома Їквінський навіть написав цілий трактат «Про правління князів», відповідаючи на звернуте до нього запитання кіпрського короля про те, яким повинен бути ідеальний государ. У своїй величезній праці «Сума богослов'я» Фрома Їквінський розглянув з церковної точки зору богослов'я, філософію і етику, торкнувшись побіжно багатьох важливих економічних і політичних питань. В той же час, прагнучи конкретизувати церковне вчення про Бога і замогильний світ, схоластика розглядала цілком пусті питання, наприклад «якого віку і статі будуть люди після воскресіння», «чи в раю була створена людина». Богослов'я вважалося найбільш почесним і богоугодним заняттям. Природознавство в середні віки розроблялося мало, хоч і тут були досягнуті деякі успіхи. З природничих наук певного розвитку набула хімія (або алхімія, як вона тоді звалася). Алхіміки намагалися знайти «філософський камінь», тобто речовину, від з'єднання з якою неблагородні метали перетворювалися б на золото. Не розв'язавши, зрозуміло, цього завдання, алхіміки, проте, зробили масу дослідів, ознайомилися з властивостями багатьох речовин і створили багату хімічну апаратуру. Найзнаменитіший з алхіміків Рожер Бекон (1214-1294) висловлював сміливі думки про значення спостереження природи для науки і техніки.

Сухість і абстрактність середньовічної науки і суворий режим середньовічної школи нерідко відвертали школярів від «безодні премудрості». Але вони не поривали зв'язку з школами і університетами. Вони носили студентський одяг, мали зв'язки з ученими і, що приваблювало найбільше, вважалися кліриками і користувалися великими привілеями.

Шукаючи покровителів і засобів існування, вони ходили від монастиря до монастиря, з міста в місто. Через те їх прозвали вагантами, тобто бродягами. В цьому рухливому середовищі склалося глузливе ставлення до феодального суспільства і церкви, відщепенці якої були ваганти. Аскетичній моралі церкви вони протиставляли життєрадісні пісні, жадобу і багатство прелатів висміювали в гострій сатирі.

Середньовічна поезія і наука знайшли свій найяскравіший вираз у творчості італійця Данте (1265-1321), який увібрав у себе всю суму знань і ідей свого часу та втілив їх у високохудожніх образах. Його «Божественна комедія» – ціла енциклопедія середньовічної науки і політики. Поема написана Данте в поширеній у середні віки формі подорожі по замогильному світові – від глибин пекла через чистилище до вершин раю. Але традиційна схема використана поетом для нових цілей. У замогильному світі його увагу привертають не лише потойбічні речі. Він весь час пам'ятає про землю і свою фантастичну подорож використовує для продовження політичної боротьби, активним учасником якої він був протягом усього свого життя. Він засуджує своїх ворогів, вміщуючи їх у пекло, він звеличує своїх героїв, відводячи їм місце в раю. Він користується дорожніми зустрічами для обговорення питань свого часу і завдяки різноманітності цих зустрічей досягає великої повноти в зображенні своєї епохи, виступаючи при цьому суворим і рішучим суддею людей і подій.

Громадянин передової Флоренції Данте міг багато де в чому стати вище над феодальне-католицькими поглядами. Так, симпатизуючи гібеллінам, він вміщує в пекло Боніфація VIII та деяких інших пап, що було в ті часи дуже сміливим кроком і рішуче йшло в розріз з найважливішими вченнями церкви. Він вміщує жертву недозволеного кохання Франческу да Ріміні в пекло, але явно виявляє симпатію до неї і її долі, хоча з церковної точки зору вона була страшною грішницею. Однак, не зважаючи на значні розходження з традиційними поглядами, Данте стоїть ще на ґрунті середньовіччя.

Наступна група джерел присвячена раннім представникам гуманізму. На першому місці тут стоїть знаменитий італійський поет Франческо Петрарка (1304-1374). Поетична слава Петрарки ґрунтується на його сонетах в честь Лаури: під цим вигаданим ім'ям він виспівував свою кохану. Сонети Петрарки відзначаються тонким аналізом і яскравим зображенням почуття. Інтерес поета спрямований на внутрішній світ людини і на її переживання. Це – відмінна риса гуманізму, що дала йому назву⁷ і означала значний відхід від традиційного католицького світогляду. В Італії XIV ст. почало складатися нове суспільство, ідеологами якого стали гуманісти. Петрарка був також автором багатьох трактатів про мораль, написаних по-латині, що їх дуже цінили сучасники. Він виступав і як патріотичний поет, протестуючи проти безчинств полчищ Карла IV Люксембурзького, які господарювали один час в Італії. Однак, політичні погляди Петрарки не відзначалися твердістю, і його нестійкість викликала нарікання вже у сучасників.

Молодшим сучасником Петрарки був гуманіст і письменник Джованні Бокаччо (1313-1375). Слава Бокаччо заснована на його знаменитому збірнику ста новел – «Декамерон». В «Декамероні» Бокаччо яскраво змальовував сучасне йому суспільство, показавши в ньому представників найрізноманітніших класів. Особливо численні в «Декамероні» оповідання про церковників, з якими автор веде непримиренну літературну боротьбу, висміюючи їх розпусту, ледарство, неуцтво і особливо пожадливість. У «Декамероні» засуджується аскетичний світогляд, суворим приписам якого протиставляються права людської природи, сила почуття, радість кохання.

Гуманіст XV ст. Лоджо Браччоліні (1380-1459) був видатним ученим і знавцем класичної літератури і стародавніх мов. Він розшукав

⁷ В епоху гуманізму протиставляли інтерес до «божественного» (*studia divina*) інтересові до людини (*studia humana*); представниками останнього були гуманісти.

велику кількість забутих рукописів стародавніх авторів і опублікував велике число раніш невідомих їх творів. Як і інші гуманісти, Поджо був ворогом духовенства, хоч і перебував сам на службі у папській курії. Він видав збірник коротеньких оповідань – фацецій, у яких гостро висміяв священників і монахів.

У трактаті іншого гуманіста XV ст. Ліко делла Мірандоли (1462-1494) «Про достоїнство людини» (№ 78) відображений новий, гуманістичний погляд на людину. Людина у Ліко – не жалюгідна і гріховна істота, якою її зображали аскети. Людина у Ліко делла Мірандоли вільна і наділена творчою волею.

Останні два документи розділу являють собою свідчення сучасників про винайдення друкарства, яке мало величезні наслідки для історії європейської культури і стояло напередодні найбільших змін у житті і культурі європейських народів.

I. ЦЕРКОВНІ ПРИВІЛЕЇ І БАГАТСТВА

I. 1. ЦЕРКОВНА ПЕРШІСТЬ РИМА І ПАПИ

Лостанова флорентійського собору, 1439 р.

Встановляємо, що святий апостольський престол і римський первосвященик володіють першістю у всьому світі і що цей первосвященик є наступник блаженного Петра, князя апостолів, і справжній намісник Христа і є головою всієї церкви, та отцем і учителем усіх християн і що йому передана Господом нашим Ісусом Христом повна влада... пасти, повчати і направляти вселенську церкву.

I. 2. ЦЕРЕМОНІАЛ ПАПСЬКОГО ПРИЙОМУ

[XII ст.]

Усі смертні, а особливо вірні Христові, незалежно від їх достоїнства і видатного становища, як тільки стають вони перед поглядом первосвященика, повинні тричі схилити на певній відстані перед ним коліна і в честь спасителя нашого Ісуса Христа, якого він заступає на землі, поцілувати його стопи. Імператор, королі, найвидатніші князі, представники князів і володарів допускаються в першу чергу до поцілунку в руку і в уста, інші тільки до стіп. Кардинали двічі низько кланяються, а на третій раз, підійшовши близько, схиляють коліна і цілують ногу у первосвященика, що управляє святиною. Кардинали цілують праву руку коло застібки мантиї, єпископи тільки коліно, імператори, королі і найвидатніші князі – руку і ногу.

І. 3. } книги «Про честь церкви» ПЛАЦИДІЯ, МОНАХА НОНАНТОЛАНСЬКОГО
[X] ст.]

VII. *Про церковну власність*

Те, що раз було дано церкві, назавжди належить Христові і ніяким чином не може бути відсуджене з володіння церкви, остільки, що навіть сам будівник церкви, після того, як посвятив її Богу і велів освятити, надалі не може мати на неї ніякого права. Адже не може він у ній розпоряджатися або призначати на посади. Про це свідчить найсвятіше письмо не лише Нового, але й Старого завіту. Отже, те, що дається церкві, як усім відомо, дарується їй для того, щоб харчувати з цього бідняків христових, і для того, щоб служителі Бога мали в сакрарії⁸ засоби до існування і, будучи постійно зайняті спогляданням божественного і безнастанним його вихвалянням, могли б завжди, поза тривогою світу цього, найвідданіше служити Господу. Тим саме, хто робить витрати ради церкви святої, тобто служить в цьому світі святим біднякам, говорить Господь: «Набувайте друзів багатством неправедним, щоб вони, коли зубожієте, прийняли вас у вічні оселі».

І. 4. СУДОВИЙ ІМУНІТЕТ ДУХОВЕНСТВА

З привілею Ричарда Лев'яче Серце нормандській церкві

По-перше, визначено щодо кліриків, щоб ні в якому разі не піддавалися вони арештові з боку світських властей, крім як за вбивство, крадіжку або за таке виключно ганебне діяння, яке

⁸ Сакрарій – святилище, храм, тут – місце зберігання священних речей.

підлягає кримінальному покаранню, але і в цьому разі, якщо вони раніш будуть розшукані церковними суддями, хай залишаються для суду в церковній курії.

І. 5. ПОДАТКОВИЙ ІМУНІТЕТ ДУХОВЕНСТВА

Лостанова IV Латеранського собору, 1215 р.

Проти консулів і правителів міст та інших, які намагаються обтяжувати церкви і церковників податками або поборами та іншими повинностями, Латеранський собор, бажаючи подбати про церковний імунітет, під страхом анафемі⁹, забороняє подібну зухвалість: порушники і їх покровителі після попередження піддаються відлученню, поки не дадуть відповідного задоволення.

І. 6. ДЕСЯТИНИ

Лостанова Лондонського собору 1175 р. про десятини

Усі десятини землі як від злаків, так і від плодів належать Господу і йому присвячуються. Але оскільки знаходиться досить багато таких, які не бажають платити десятин, постановляємо, щоб їх умовляли, згідно з приписами пана папи, раз, двічі і тричі сплачувати десятини з зерна, з вина, з плодів деревних, від приплоду тварин, від ягнят, від сиру, від льону та іншого, що виробляється щороку. Якщо вони не виправляться після умовляння, хай знають, що будуть піддані анафемі.

⁹ Піддавання анафемі – особлива форма відлучення від церкви. Анафема супроводжувалась страшними прокляттями і заборобою віруючим мати будь-який зв'язок з засудженими.

**І. 7. ПОСТАНОВА ІV ЛАТЕРАНСЬКОГО СОБОРУ
ПРО ПЕРШОЧЕРГОВУ ВИПЛАТУ ДЕСЯТИНИ
[1215 р.]**

З надмірною пожадливістю намагаються деякі обманювати церкву щодо десятин, стягуючи чинші і податки з плодів і початків, які іноді залишаються неоподаткованими десятинами... Бажаючи протидіяти втратам церков і небезпекам для душ, ми постановляємо, щоб на знак прерогативи¹⁰ загального владництва церкви стягуванню податків і чиншів передувала виплата десятин; або, принаймні, ті, кому надійшли чинші й податки, з яких не стягнуті десятини... мають бути примушені... до відрахування десятини церквам, яким вони належать по праву.

І. 8. } «КНИГИ ЧИНШІВ РИМСЬКОЇ ЦЕРКВИ»¹¹

Сицилія. В той час, коли Роберт Гвіскар, норманець, захопив королівську владу над Сицилією¹², він, доторкнувшись до святої євангелії, поклявся за себе і за своїх спадкоємців платити панові папі Миколаю¹³ та його наступникам по ХII денаріїв папською монетою з кожної волової упряжки. Через деякий час, коли папа Інокентій¹⁴ вирушив у Галлутій, Рожер,

¹⁰ Прерогатива – перевага, особливе право.

¹¹ «Книга чиншів римської церкви» – великий перелік доходів римської церкви, які вона одержувала як із світських, так і з церковних володінь. «Книга чиншів» складена коло 1192 р. камерарієм (верховним скарбником) римської церкви Ченчі, пізніше – папою Гонорієм II.

¹² Тут історична дійсність перекирена, тому що Роберт Гвіскар не був королем Сицилії.

¹³ Миколай II (1059-1061).

¹⁴ Інокентій II (1130-1143).

який був тоді королем Сицилії, почав виплачувати йому по 600 сквіфатів¹⁵ щороку. Пізніше король Гільом, його син, прибавив за Марсію, якою він заволодів у часи того ж папи Інокентія, 400 сквіфатів.

І. 9. Дохід єпископів

З анонімного опису Німеччини кінця XIII ст.

У цій Тевтонії¹⁶ є чотири світські князі, в права яких входить обирати римського короля: один – герцог Саксонії, і він має 2 тисячі марок доходу; палатин, тобто герцог Баварії, і в нього 20 тисяч доходу: 5 тисяч від палацу і 15 тисяч – від герцогства; маркграф Бранденбургський, і він одержує 50 тисяч марок; король Чехії, і у нього вірних 100 тис. марок.

Є і троє князів духовних, виборців короля римлян, саме: архієпископ трірський, який має трьох підлеглих єпископів і 3 тисячі марок доходу; архієпископ майнцький, який має 17 підлеглих єпископів і 7 тисяч марок вірно підрахованого доходу; архієпископ кельнський, про якого відомо, що у нього лише п'ять підлеглих єпископів, а дохід його все-таки обчислюється в 15 тисяч марок.

Крім цих трьох архієпископів, налічується четверо інших, саме: ризький, що має 7 підлеглих єпископів і налічує 1000 марок доходу; магдебургський, у якого є 7 підлеглих єпископів, і багато хто говорить, що він одержує 4 тисячі марок доходу; бременський, який має 7 підлеглих єпископів і якому його слугами приписується дохід в 5 тисяч марок;

¹⁵ Сквіфат – золота монета.

¹⁶ Німеччині.

зальцбургський, у якого 7 підлеглих єпископів і вважається 20 тисяч марок доходу й більше.

Всього ж у Тевтонії єпископів і архієпископів шістдесят.

І. 10. ПОШАНА ЦЕРКОВНИХ СЕНЬЮРІВ

З хроніки графства Геннегау, XII ст.

Досить відомо, що на цьому сеймі¹⁷ було, як сказано вище, 70 тисяч лицарів¹⁸, тому що у вищеназваних князів було там стільки воїнів, а саме – у герцога Чехії 2 тисячі; у герцога австрійського – 500; у пфальцграфа рейнського 1000 або більше; у ландграфа тюрінгенського 1000 й більше; у пана Конрада, майнцького архієпископа, родича імператора¹⁹ – 1030; у пана Лилипа, кельнського архієпископа, родича графа Геннегау – 1700; у пана архієпископа магдебургського 600; у абата фульдського 500, коли не рахувати інших князів.

І. 11. ІНДУЛЬГЕНЦІЇ. АБЕЛЯР ПРО ТОРГІВАЮ ІНДУЛЬГЕНЦІЯМИ

Є деякі священики, які не стільки через заблудження, скільки через свою користь обдурюють прихожан, запевняючи їх в тому, що за грошові приносини скасовуються або ослаблюються кари, накладені вепитимію; думають вони не стільки про те, щоб догодити Господові, скільки про те, щоб якнайбільше одержати грошей.) не тільки священики, але й начальники священиків, тобто єпископи, як ми знаємо, до того охоплені цим користям, що коли при освяченні церков, висвяченні вівтарів

¹⁷ Імперський сейм 1184 р.

¹⁸ Звичайне у середньовічних істориків перебільшення.

¹⁹ Фрідріх Барбаросса.

або благословенні кладовищ чи при яких-небудь інших святах збирається простий народ, від якого вони чекають щедрих приносин, то вони щедрі в пом'якшенні кар: відпускають усім то четверту, то третю частину кари, зрозуміло, під виглядом якої-небудь милості, але в дійсності – з надмірної пожадливості.

І. 12. ФОРМА НАЙПОВНІШОГО ВИПРАВДАННЯ І ВІДПУЩЕННЯ ПРИ ЖИТТІ²⁰

Хай зглянеться над тобою (ім'я рек) Господь наш Ісус Христос по своєму найсвятішому і найблагочестивішому милосерддю; хай визволить тебе; і владою його та блаженних Петра і Павла, апостолів його, і апостольською владою, мені даною і на тебе поширеною, відлучаю тебе від усіх гріхів твоїх знищених, висповіданих і забутих; також від усіх падінь, злочинів, провин і скільки-небудь тяжких провинностей... а також від будь-яких відлучень, суспенсаций²¹ та інтердикту і інших церковних присудів, засуджень і покарань, накладених судовою і людською владою, якщо ти їх зазнав; даємо тобі найповніше прощення і відпущення всіх твоїх гріхів, оскільки поширюються в цій галузі повноваження святої матері церкви. В ім'я отця і сина і святого духу амінь.

І. 13. ЧЕРНЕЦТВО

В «Правил монахів святого Бенедикта»

У. Про послух.

Перша ступінь покори – безвідмовний послух. Це належить усім, для кого нема нічого дорожчого за Христа. Ради святого

²⁰ Така офіційна назва індульгенції.

²¹ Суспенсія – тимчасове відлучення від посади або бенефіція.

служіння, яке вони обіцяли, або ради страху геєнни або ради слави життя вічного вони не повинні ні на мить гаятись, раз що-небудь накаже старший, як, нібито, це наказав сам Бог. Про цих говорить Господь: «Слухом ушей корився мені»; він же говорить учням своїм: «Слухаючий вас мене слухає».

Отже ці, залишивши негайно все своє, відмовившись від власної волі, скоро звільнивши руки свої і залишивши незакінченим заняття своє, слухняною стопою поспішають ділами своїми за гласом наказуючого, і точно в єдину мить веління наставника і виконання учня, – те й інше, окрилюване страхом божим, – довершується одночасно, найскоріше.

Кого охопить любов досягати вічного життя, ті і сподобляться вузького путі (оскільки Господь говорить: «Тісна путь, що веде в життя»), так що, живучи не по своєму хотінню і корячись не своїм прагненням або жадобі, але ходячи під чужою волею і владою, живучи в кіновіях [гуртожитках], жадають мати над собою абата. Такі, без сумніву, наслідують слова Господа, який говорить: «Я не прийшов творити волю мою, але того, хто послав мене». Але сам послух цей тоді буде угодний Богові і приємний людям, коли велене виконується безтрепетно, покірливо, невідкладно, ретельно і беззавітно, бо послух, що робиться старшим, Богові воздається; адже сказано: «Слухаючий вас мене слухає». І коритися учні повинні з ясним духом, бо «доброхітно даючого любить Бог». Коли ж учень кориться не від душі і ремствує хоч не вустами, а тільки в серці своєму, то, і сповнивши, неугодний він буде Господу, який бачить ремство його серця, і таким сповненням не досягне він милості, але

зазнає кари, покладеної за ремство, якщо не виправиться і не спокутує вини своєї.

XVI. Як удень служити Богу.

Говорить пророк: «Семикратне в день прославляю тебе». Це семирічне священне число нами сповниться, якщо ми будемо виконувати обов'язок нашого служіння в заутреню, в час перший, третій, шостий, дев'ятий, в перший і другий вечері²²... Про нічну ж службу той же пророк говорить: «Опівночі вставав славословити тебе». А тому... і вночі встане славословити його.

XXX. Як караються хлопці меншого віку.

Всякому вікові і розуму – особливі міри. А тому, якщо хлопці, по малолітству або по малому розумінню, вчинять гріх, за який належить відлучення, то їх втихомирюють суворими постами, приборкують тяжким шмаганням, щоб зцілилися.

XXXIII. Чи повинні монахи мати яку-небудь власність.

Особливо цей порок треба з коренем виривати з монастиря. Щоб ніхто не смів що-небудь давати або приймати без благословення абата або мати що-небудь у вигляді власності: ніякої взагалі речі, ні книги, ні дощечок для письма, ні грифеля, ні взагалі чого-небудь.

XXXIX. Про кількість їжі.

Вважаємо достатнім для щоденної їди, як у шостий, так і в дев'ятий часи²³, в усі місяці, по дві гарячі страви, ради хворобливості багатьох, щоб коли хто-небудь не може їсти одно, він

²² Заутреня – о третій годині ранку; час перший – п'ята година ранку; час третій – восьма година; час шостий – одинадцята година; час дев'ятий – друга година дня; вечеря – четверта година; друга вечеря – шоста година.

²³ Тобто одинадцята або дванадцята година і друга або третя година дня.

харчувався б іншим. Отже, двох гарячих страв досить для всієї братії, а коли трапляються яблука або овочі, то додається і третє. Хліба вагового фунт мусить вистачити на день, чи буде одна трапеза, чи сніданок з обідом. Якщо належить обід, то з того ж фунта третя частина утримується келарем²⁴ для роздачі обідаючим. Якщо трапиться велика робота, то від влади і розсуду абата залежить, коли буде потрібно, додати, але унікаючи, паче всього, обжерливості, щоб ніколи нетравлення не торкалося монаха, бо ніщо так не противне християнинові, як обжерливість, за словами Господа нашого: «Дивіться ж за собою, щоб серця ваші не обтяжувалися обжерливістю»... Від їди ж м'яса четвероногих хай усі і завжди утримуються, крім зовсім слабих і хворих.

XLIII). Про щоденні труди.

Безділля – ворог душі, а тому в певний час брати мають бути зайняті трудом тілесним, вінший же час душоспасенним читанням. А тому вважаємо за потрібне розподілити той і інший час так, щоб від Великодня до 1 жовтня, вийшовши рано з часу першого і майже по четвертий, вони робили, що буде потрібно; з четвертого ж часу і аж до шостого хай слухають читання. Після шостого ж часу, вставши від стола, хай спочинуть на ложах своїх при повному мовчанні, а коли хто захоче читати для себе, хай читає так, щоб не турбувати іншого. «Час дев'ятий» виконується раніш, в половині восьмої години, і вдруге хай роблять, що потрібно, до вечері. Якщо ж місцеві умови або бідність

²⁴ Келар – монастирський економ, на якому, між іншим, лежала турбота про хворих.

вимагатимуть, щоб вони самі зайнялися збором плодів, хай не засмучуються, бо тоді вони воістину монахи, якщо живуть трудом рук своїх, як батьки наші і апостоли. Всі ж роботи хай призначаються точно, заради легкодухих.

LV. Чи може монах одержувати листи та інше що.

Монах ніяким чином не повинен одержувати листів від рідних або від кого-небудь з миру, ні писати їм, а також не повинен приймати або робити приносини і подарунки без благословення абата.

І. 14. З запису звичаїв Кляунийського монастиря

1) Про старшого пріора.

Коли треба обрати пріора, спочатку пан абат радиться про це з старшими конгрегації²⁵, потім повідомляє свою думку в капітулі²⁶, і те, що йому завгодно, схвалюють усі. Обраний, якщо він людина розважлива, просить полегкості, відмовляється нездатністю до подібної посади...

Але з години свого призначення він виступає першим після пана абата відносно всіх справ і обставин, духовних і світських, що стосуються монастиря. Всі, хто управляє яким-небудь помістям, коряться йому; і якщо вони хочуть зробити що-небудь важливе, хай ніяким чином не роблять нічого без його поради і згоди. На лівому кліросі він стоїть попереду всіх, а в рефекторії²⁷ – за крайнім столом, який міститься праворуч від пана абата, і якщо останній неprisутній, він сідає в його крісло.

²⁵ Конгрегація – тут – монастир.

²⁶ Капітул – у монастирі – зібрання монахів.

²⁷ Рефекторій – монастирська їдальня.

2) Про деканів, які є опікунами помість.

Помісниками пріора в мирських справах є брати, яких ми за нашим звичаєм зовемо деканами. Скажу дещо про спеціальні правила, які їх стосуються. Всі, помістя яких знаходяться не далі полудня путі, повинні кожну суботу до зір з'являтися в монастир: адже тільки там одягають вони чистий одяг і бриються.

Не буде ніякого прибутку, якщо декан не займається ретельно полями і виноградниками та не дбає про овець і упряжних тварин. Нічого хай не має у себе схованого і нічого хай не передає на сторону: це найсуворіше заборонено нашими старшими. Коли зовсім будуть зібрані хліб і вино, за звичаєм прибуває пріор і дивиться, скільки є в льоху, що є в житниці. Він залишає, скільки визнає за потрібне, на харчування декана і прибуваючих мандрівників, а також для потреб землеробства, а лишок велить доставити в монастир...

Декан ні за яку провину не шмагає своїх слуг.

3) Про камераріїв.

Наш камерарій сам пильнує всіх доходів, які ми можемо мати від наших помість, і своєчасно їх збирає. Та, втім, третю частину з них залишає деканам в силу того, що дуже багато є такого, чого вони потребують і не лише для оброблення землі, а також і для самих себе, бо здебільшого вони живуть там²⁸. Найбільше це робиться ради мандрівників, бо якщо їх не приймати, це було б, звичайно, зовсім не по-людському. В тих же помістях, які розташовані так далеко, що ні вино, ні хліб, які

²⁸ Тобто поза монастирем, у помістях.

там виробляються, не можуть бути до нас перевезені, вони продаються на місці, а гроші передаються камерарієві. Нарешті, все золото або срібло, всяких тварин, звідки б вони до нас не надходили в дар, прийме він сам, крім тієї частки, про яку я тут скажу. Якщо хто-небудь дасть нам десять солідів або більше, це завжди відраховується келареві для того тільки, щоб він міг зробити братам недужим або трохи ослабим милосердя, крім того, що взагалі дається всім.) якщо трапиться, що подарують нам корову, і її прийме він для підтримання вигону, який перебуває в його розпорядженні. Вівці й бики передаються безпосередньо деканам маєтку: вівці ради гною, яким повинно покривати поля, бики для оранки. Завіси, золотий і срібний посуд, який може служити для богослужіння або для оздоблення церкви, приймає сакристан²⁹. З іншого, як сказано раніш, все йде в руки камерарія, і цілком справедливо, бо часто трапляється, що з усього, що виробляється щороку, зовсім нічого не маємо ми для підтримання тимчасового життя, крім того, що придбаємо за гроші; як тільки мова йде про життєві потреби, все, що стосується одягу, мусить набуватися не від випадку до випадку, а постійно і сповна.

4) Про апокрисіарії.

Апокрисіарій – це той, хто вартує скарбницю церкви і під наглядом кого перебувають приносини простого народу до вівтарів. Щоб він міг достойним чином виконувати свою службу, надається йому допомога достатнього числа братів,

²⁹ Сакристан – охоронець речей, які служать при виконанні релігійних обрядів.

серед яких один займає важливіше місце: головним чином він повинен заміняти апокрисіарія на час його відсутності...

Також двері церкви доручаються окремій особі, щоб завжди замикалися і відкривалися вони своєчасно; і для цього ретельно добирається людина суворих звичаїв і не сміхотлива, щоб прибуваючі і вибуваючі не знайшли в ній якої-небудь вади...

Вона повинна дбати про своєчасний благовіст до кожної окремої служби, однак не наважуючись робити нічого, крім наказаного старшим або встановленого звичаєм.

5) Про роздавача милостині.

Наглядач готелю приймає всіх чужоземців, які подорожують верхи. Подібним же чином роздавач милостині приймає всіх приходячих пішки, крім посланців, що приносять листи, яких приймає наглядач готелю. Для кожного з прийнятих роздавач милостині одержує від охоронця хлібних комір фунт хліба, а для виходячих на другий день по півфунта на кожного. Тією ж мірою він дає виходячим і приходячим вино...

6) Про лазні.

Усім приємно, побрившись, одразу ж також помитися в лазні. Але про наші лазні небагато є що сказати – адже тільки двічі на рік буваємо ми в лазні: перед Різдом Господа і перед Великоднем.

Для цього декан помістя протягом усього попереднього тижня доставляє слуг і дрова, щоб кожен мився в діжці, або без діжки теплою водою. Для того й іншого, чого більше захочеться, надається можливість. Якщо до дзвону монах уже увійшов у лазню і в наслідок цього пропустив одну встановлену службу, це не ставиться йому у вину.

І. 15. МОНАХИ-РЕМІСНИКИ

Лікарі, писарі та інші монастирські майстри повинні, якщо їм доручає абат, з повною покорою і шанобою займатися своїм майстерством. Якщо ж хто-небудь з них загордує знанням свого майстерства, уявивши, що він приносить якусь-то користь монастиреві, то цей презрений усувається від заняття своїм майстерством, поки не смириться.

І. 16. РОЗЧИЩЕННЯ ЗЕМЕЛЬ МОНАСТИРЕМ

З анонімного «Житія», XII ст.

Монахи рубали ліс, вичищали чагарник і, коли зрубаний матеріал висихав, палили його, маючи в руках жердини, що звуться в простолюдді вилами, і повертаючи ними палаючі головешки, як це звичайно робиться при заїмках.

І. 17. ОПИС ВОЛОДІНЬ ФУЛЬДСЬКОГО МОНАСТІРЯ

Про межі бенефіцій цього фкульдського монастиря, як ми дізнаємося з деяких стародавніх свідчень і як знаходимо в істинному переказі деяких записів багатовікової давності, між собою не суперечливих.

У провінції Саксонії цей монастир мав три тисячі мансів. З них повинні бути наділені бенефіціями шість імперських князів, так, щоб кожен мав по п'ятсот мансів. Та, о горе! Інший князь, спонукуваний жадобою, яка ніколи не відчуває себе задоволеною, володіє більше ніж трьома тисячами мансів і, мало того, тягнені ненаситною жадобою понад міру, князі, домагаючись і роззявивши пащу, вдираються в священні помістя, жадають

поглинути доходи братії, свавільно, не по праву, беруть церковні десятини, привласнюють собі людей Святого Боніфація³⁰ і стягують з них ценз, який тільки хочуть. Творячи ці та подібні справи, вони є не ревнителями, але гонителями монастиря; натягуючи на себе тягар апостольського відлучення і чинячи всупереч приписам королів, вони заробляють собі вічне прокляття.

У провінції Тюрінгії Фульдський монастир мав три тисячі мансів. З них повинні були бути наділені бенедикціями шість імперських князів, так щоб кожен мав по п'ятсот мансів. Та, о горе... [і т. д.] [Те саме повторюється щодо володінь монастиря в провінціях: Гессен, Ветерац, Рейнській, Вормській, Баварії і Аллеманії.]

Крім цих князів, наділених бенедикціями, є ще велика сила герцогів, маркграфів, пфальцграфів, графів, фогтів, суддів та інших князів саксонських, гессенських, тюрінгенських, франконських, аллеманських, фрізьких, лотарінгських та інших провінцій, князів і панів, наділених бенедикціями з володінь Святого Боніфація, які, як подобає, зберігають вірність і відданість цьому монастиреві та абатам братії, що щиро служать в ньому Богові...

І. 18. ПОСТАНОВА ІV ЛАТЕРАНЬСЬКОГО СОБОРУ

Про бенкети прелатів і про недбальство їх по відношенню до божественних обов'язків

З жалем відзначаємо, що не тільки деякі нижчі клірики, але навіть деякі церковні прелати проводять майже половину ночі,

³⁰ Люди святого Боніфація – люди монастиря в пам'ять святого Боніфація.

вже не кажучи про інше, в гучних бенкетах і непристойних розмовах. Відводячи для сну решту ночі, насилу підіймаються вони до денного співу птахів і правлять ранкову службу з безперервними пропусками³¹. Ї й інші, які виконують службу божу ледве лише 4 рази на рік і, що ще гірше, вважають неважливим бути присутніми при службах, а якщо вони коли-небудь і присутні при церковних службах, то, ухиляючись від мовчання, старанно прислухаються до розмов мирян і, поки висловлюють почуте в недозволених розмовах, не звертають з належною увагою слуху до божественної служби.

III. ЄРЕСІ І БОРОТЬБА З НИМИ

III. 1. ПЕРЕСЛІДУВАННЯ БІБЛІЇ НАРОДНОЮ МОВОЮ

*Послання Інокентія III «До всіх вірних во Христі»
Мецької єпархії (12 червня 1199 р.)*

Повідомив нас високошановний брат наш, єпископ Мецький, що і в місті Меці і по всій єпархії немале число мирян і [особливо] жінок, охоплених сильним потягом до Лисьма, стали перекладати собі на мову французьку послання апостола Павла, Псалтир, книгу Іова і деякі інші. Беруться вони

³¹ Дуже поширена в церковному законодавстві і літературі скарга на пропускання слів і, особливо, складів у словах молитов недбайливими кліриками. Цезарій Гейстербахський розповідає в науку винним у цьому гріхові історію про одного абата, який зустрів диявола з великим мішком. Виявилось, що диявол зібрав цілий мішок пропущених монахами складів, щоб на страшному суді кинути його на чаші терезів і одержати душі цих монахів для пекла.

до цих перекладів з великою любов'ю – о коли б із такою ж обережністю? Бо на таємних своїх зборах ці миряни і жінки дозволяють собі вимовляти неподобне, проповідуючи один одному... А деякі зневажають простоту своїх пастирів, і коли ті читають євангелію, вони про себе бурмотять, що у них, мовляв, в їх книжках викладено це краще і що самі, мовляв, вони можуть прочитати проникливіше. Хоч прагнення до розуміння Лисьма і повчання, згідно з Лисьмом, підлягає не стільки забороні, скільки заохоченню, та, проте, доводиться їх викривати за їх таємні зборища, за недозволене проповідництво, за глум над простотою пастирською... Адже таємні глибини віри не можна скрізь і всім викладати, бо не скрізь і всім вони зрозумілі... і тому було сказано в божественному законі, що «коли і звір доторкнеться до Тори, він буде побитий камінням», так і простак та неук хай не посміють торкатися висот Лисьма і проповідувати іншим.

III. 2. } ПОСТАНОВ СОБОРУ В ТУЛУЗІ [1229 р.]

Забороняємо мирянам мати у себе книги Старого і Нового Завіту, хіба що Псалтир або молитовник... Але й ці книги найсуворіше забороняємо мати в перекладі на народну мову.

III. 3. } ПОСТАНОВ СОБОРУ В БЕЗЬЄ [1246 р.]

Щодо божественних книг, то мирянам не мати їх навіть по-латині; щодо божественних книг на народному нарідччі, то не допускати їх зовсім ні у кліриків, ні у мирян.

II. 4. ЕДИКТ КАРЛА IV

[1369 р.]

...Ї тому ми найсуворіше наказуємо і повеліваємо, щоб книги на народному наріччі, а також трактати і проповіді, чи то окремі аркуші, зошити або цілі томи... які можуть дати нагоду до лжевчення і лжеповіді, обслідувалися інквізитором або його помічниками [і відбиралися] як у білого і чорного духовенства, так особливо у мирян, тим більше, що мирянам обох статей за канонічними встановленнями не подобає читати будь-чого з Лисьма, хоча б народною мовою, щоб через погане розуміння вони не впадали в ересь і заблудження.

II. 5. ЦЕРКОВНЕ ЗАСУДЖЕННЯ ЄРЕТИКІВ

Постанова IV Латеранського собору

Відлучаємо від церкви і віддаємо анафемі всяку ересь, яка підіймається проти цієї святої, православної католицької віри... Засуджуємо всіх єретиків, якими б вони іменами не називались: хоч образ у них різний, але хвости³² взаємно сплетені між собою, бо щодо суєти вони сходяться на одному.

Після засудження хай їх видають світським властям... поперед позбавивши кліриків їх звань, з належним зазначенням кари: з тим, щоб майно засуджених цього роду, якщо вони були мирянами, конфіскувалося; якщо ж вони були кліриками, то воно повертається на користь церков, від яких вони одержували утримання.

³² Звичайне в церковній літературі порівняння ересі з хвостатою потворою.

Однак, якщо світський государ, якого потребує церква, після вказівки церкви не подбає очистити свою землю від цієї єретичної погані, хай митрополії та інші єпископи відповідної провінції накладуть на нього пута відлучення.) якщо він не захоче дати задоволення пізніше року, хай буде оповіщений про це верховний первосвященик³³, щоб після цього він особисто оголосив його васалів вільними від вірності йому, а країну запропонував би зайняти католиками, які, вигнавши єретиків, володіли б нею без всякого заперечення і зберігали б її в чистоті віри.

III. 6. ЕДИКТ ФРІДРІХА II ГОГЕНШТАУФЕНА ПРОТИ ЄРЕТИКІВ

2. Постановляємо і стверджуємо, щоб єретики, яким би ім'ям вони не позначалися і в якому б місці імперії не були засуджені церквою і передані світському суду, були покарані з належною ретельністю. Якщо ж які-небудь з вищеназваних, будучи схоплені, налякані жахом смерті, захотіли б повернутися до єднання у вірі, то такі, відповідно до канонічних постанов, повинні бути кинуті для відбування кари на вічні часи в темницю.

3. Далі, якщо які розшукані будуть єретики в містах, містечках або інших селищах імперії інквізиторами апостольського престолу або іншими ревнителями православної віри, то ті, хто в даному місці наділений юрисдикцією, повинні схопити оцих єретиків за доносом інквізиторів та інших добрих католиків і, схопивши, тримати під суворою вартою, поки їх, засуджених церковним вироком, не знищать смертю, їх, які відкидали таїнство животворящої віри.

³³ Тобто папа.

4. Такий же карі постановляємо піддавати всіх, кого ворог у своєму потворному лукавстві спокушає виступати на заохочення єретичних заблуджень або надавати єретикам недозволенний захист, бо мерзенне діяння рівняє всіх, кого плямує, якщо тільки вищеназвані, після умовляння, не відступляться і не побажають подумати про своє спасіння.

II. 7. АЛЬБІГОЙСЬКА ЄРЕСЬ. ЦЕЗАРІЙ ҐЕЙСТЕРБАХСЬКИЙ «ПРО ЄРЕСЬ АЛЬБІГОЙСКУ»

Цезарій Ґейстербахський – видатний письменник першої половини ХІІІ ст. (помер коло 1240 р.). Його «Бесіди про чудеса» є широким збірником середньовічних легенд і однією з найяскравіших пам'яток середньовічного світогляду. Точка зору автора – монаха цистерціанського монастиря – строго церковно-католицька.

В часи папи Інокентія³⁴, попередника нині правлячого Ґонорія, коли ще продовжувався розкол між королями Лилипом і Оттоном³⁵, підступом диявола альбігойські єресі стали зростати або, вірніше, визрівати. Сила єресі була така велика, що пшениця віри в усій тій країні, здавалося, перетворилася в плевели заблудження. Послані були абати нашого ордену³⁶ і кілька єпископів, щоб мотикою православної проповіді з коренем вирвати плевели, але досягли вони малого, бо перешкоджав супротивник людський, сіяч всякого зла...

Альбігойці визнають два начала: Бога доброго і Бога злого, який, кажуть вони, створив усі тіла, як добрий Бог – усі душі.

³⁴ Інокентій III (1198-1216).

³⁵ Лилип II Швабський і Оттон IV Брауншвейгський. Їх міжусобиця, викликана боротьбою за престол у Німеччині після смерті Генріха V (1198), закінчилася в 1208 р. смертю Лилипа II.

³⁶ Автор був монахом цистерціанського ордену.

Воскресіння тіл вони заперечують; сміються над усіма благодіяннями, що їх надають мертвим живі³⁷; ходити в церкву або молитися там вони вважають зовсім безкорисним, хрещення відкидають...

Вони говорять, що чекають слави для духу. Один монах, що прибув із згаданими абатами, побачив лицаря, який розмовляв із своїм селянином, сидячи на коні. Визнавши його за еретика, як то й виявилось, монах підійшов і говорить: «Скажіть мені, чесний муж, чиє це поле?». Коли той відповів: «Моє», монах продовжував: «) що ви робите з його плодами?». «А, – відповів лицар, – живу від них з своєю сім'єю, дещо також витрачаю на бідних». На запитання монаха: «Чого доброго чекаєте ви від цієї милостині?» лицар відповів так: «Чекаю, щоб дух мій з славою переселився після смерті». Тоді монах: «Куди переселився?». Говорить лицар: «По заслугах своїх. Якщо він жив добре і заслужив того у Бога, то він увійде в тіло якого-небудь майбутнього князя або короля чи іншої знатної особи і буде в ньому втішатися; а якщо жив погано, то увійде в тіло нещасного і бідного, в якому буде мучитись». Дурень вірив, як і інші альбігойці, що душа проходить відповідно до заслуг через різні тіла, навіть тварин і гадюк.

)остільки посилилось заблудження альбігойське, що незабаром заразило майже тисячу міст, і коли б не було придушене мечем вірних, то захопило б і всю Європу.

³⁷ Всякі поминальні служби, які в католицькій церкві відіграють важливу роль, особливо у зв'язку з ученням про чистилище. Церква твердила, що її молитви можуть скоротити строк очищувальних кар душі в чистилищі, а щирість молитов залежала від щедрості родичів померлого.

В рік Господа нашого 1210-й проповідували по всій Німеччині і Франції прийняти хрест проти альбігойців, і в наступному році піднялися проти них у Німеччині – Леопольд, герцог Австрійський, Енгільберт, тоді ще препозит, а нині архієпископ Кельнський, брат його Адольф, граф Бергський, Вільгельм, граф Юліхський, і багато інших різного чину і звання; те саме сталося у Франції, в Нормандії і в Пуату. Головою і проповідником цього походу був Ернольд, абат в Сіто, пізніше архієпископ Марбонни. І прийшли вони до великого міста з назвою Безьє, в якому, кажуть, було понад 100 тисяч чоловік, і повели його облогу. У них на очах єретики осквернили книгу святих євангелії і скинули її вниз християнам, стріляючи і вигукуючи: «Ось ваш закон, нещасні». Христос же, насадник євангелії, не залишив без помсти завдану йому кривду. Бо деякі воїни, загорівшись ревністю до віри, наче леви, і за прикладом тих мужів, про яких читається в книгах Маккавейських, підставили драбини і безстрашно зійшли на стіни, і, коли єретики, самим Господом приведені в замішання, відступили, вони відкрили ворота, і місто було взяте. Дізнавшись із вигуків, що там разом з єретиками перебувають і православні, вони сказали абатові: «Що нам робити, отче? Не вміємо ми відрізнити добрих від злих». І ось абат (а також і інші), боячись, щоб ті єретики з страху смерті не прикинулись православними, а пізніше знов не повернулися до свого марновір'я, сказав, як говорять: «Бийте їх усіх, бо Господь пізнає своїх». І перебито було безліч.

II. 8. МІСІЯ ЦИСТЕРЦІАНСЬКИХ АБАТІВ ПРОТИ АЛЬБІГОЙЦІВ

В «Історичного зерцала» Вінцента з Бове, XIII ст.

Послані були папою Інокентієм³⁸ 12 абатів цистерціанського ордену з легатом апостольського престолу³⁹ в альбігойську землю, щоб, проповідуючи католицьку віру, знешкодили вони отруту єресі. Зібравши собор єпископів, архієпископів та інших прелатів цієї області, вони стали радитися з ними, яким чином зручніше виконати те, ради чого вони сюди прибули. В той час, як вони дбали про розв'язання цього питання, виступив високошановний Дідак, єпископ Осмський⁴⁰.

Ось яка була його порада, подана божественним духом: залишивши пишноту зайвої розкоші, виявляти яку в тратах, в кінних супровадах, в одягу та різному побуті дійсно досить недоречно для тих, що прийшли проповідувати бідного Христа, треба виставити свою істинну і євангельську бідність і показати вірність Христові не лише словами і губами, але й ділами та руками; і, таким чином, вони могли б справжнім додержанням релігійної святості повернути до істини віри душі, що їх єретики одурманювали підробленою доброчинністю і подобою благочестя. І всі схилиються до його поради і згоджуються діяти згідно з його словами. Сам він перший, погоджуючи свої діла з словами, почав робити те, в чому переконував інших: зараз же послав до Осми своїх верхових слуг з різним спорядженням,

³⁸ Інокентій III.

³⁹ Уповноважений представник папи, посланий з особливим дорученням.

⁴⁰ Осма – місто в Іспанії.

яке він привіз із собою. Залишив при собі тільки небагатьох з кліриків і брата Домініка⁴¹...

Відіславши додому слуг, стали вони поодинці приймати євангельську бідність, ходити скрізь босими і бадьоро проповідувати словом і ділом віру Христову, маючи над собою немов би головою всієї справи єпископа Осмського.

II. 9. ДОНЕСЕННЯ ПАПСЬКОГО ЛЕГАТА АРНОЛЬДА,

АБАТА СІТО, ПАПІ ІНОКЕНТІУ III ПРО ВЗЯТТЯ МІСТА БЕЗЬЄ

...Поки барони обговорювали, як би визволити православних, що перебували в місті, якісь шибайголови, люди підлого звання і майже неозброєні, не дочекавшись начальників, пішли на приступ і через дві або три години після того, як ми, на подив наш, почули крик «до зброї, до зброї», уже заволоділи ровом і стінами, і місто Безьє було взяте, при чому наші не зробили пощади ні санові, ні вікові, ні статі, і полягло від меча майже 20 тисяч чоловік. Велике було побиття ворогів, розграбоване і спалене було все місто – чудесне свідчення про страшну Божу кару...

II. 10. ВИКЛАД ЄРЕСІ КАТАРІВ⁴² БОНАКУРСОМ

Бонакурс – італійський катар, що перейшов у католицизм.

Близько 1180 р. він написав проти попередніх своїх

⁴¹ Домінік (1178-1221) – пізніше основоположник ордену проповідників (домініканського).

⁴² Катарі – альбігойці. Самі вони виводили свою назву від грецького слова «чисті». Їх противники виводили його від латинського слова «catus» – «кіт», обвинуваючи катарів у вчиненні огідних дій з участю кота.

однодумців твір, в якому нападає на них з ненавистю ренегата. Книга Бонакурса має значення як одно з ранніх і добре поінформованих джерел для історії катарів.

Їх ересь не тільки страшна, але й надто жахлива і мерзенна, щоб її викладати або слухати. Саме деякі з них говорять, що Бог створив усі елементи, інші говорять, що ці елементи створив диявол; однак, загальна думка катарів, що ці елементи розділив диявол⁴³. Вони говорять також, що той же диявол створив Адама з гязі земної і вмістив у нього вищою силою якогось ангела світу... Говорять, що він створив Єву, з якою жив, і від цього народився Каїн, з крові якого... народилися собаки, і тому вони такі вірні людям... Подружнє життя Адама і Єви, як вони говорять, було забороненим плодом. Вони наводять і інше заблудження, а саме, що все, що було створене в повітрі, у воді і на землі, було створене дияволом, як-от: люди, [все] живе і неживе. Від дочок Єви і демонів, говорять вони, народились велетні, які взнали від демонів, своїх батьків, що все створене дияволом. Тому диявол, жалкуючи, що вони знають це, сказав: «Каюсь, що створив людину» (книга «Буття»⁴⁴).

⁴³ Основна ідея катарів – протилежність матеріального начала, яке вони вважали носієм зла, і начала духовного, в якому вони втілювали добро. Кожне з цих двох начал має, за вченням катарів, самостійного творця: зле і матеріальне – диявола, добре і духовне – Бога. Цей різко проведений дуалізм (двоїстість) служив катарам релігійною передумовою для гострої критики католицької церкви з її величезними багатствами, оречевленням релігійних понять у зображеннях тощо.

⁴⁴ В Біблії все це створює і говорить Бог. Вважаючи все матеріальне диявольським породженням, катари приписують діяльності диявола всю біблійну історію створення світу.

Про Христа вони говорять, що він не мав живої плоті, не їв і не пив і не робив нічого по-людському, але так здавалося...

Говорять, що блаженний Сильвестр був антихристом, про якого говориться в «Посланнях»: «Син погибелі». З його часу, говорять вони, церква загинула⁴⁵.

Всіх учителів церкви вони ганьблять, а саме Амвросія, Григорія, Августина, Ієроніма⁴⁶. Якщо хто-небудь поїсть м'яса, яєць, сиру або якої-небудь тваринної їжі, вони говорять, що він їсть своє засудження...

Вони переконані, що всякий, хто клянеться, буде засуджений, і вірять, що ніхто не може спастися інакше, ніж прийнятим у них покладанням рук, яке вони називають хрещенням... На їх думку, диявол лише один; говорять, що місяць – це Єва і що вони сходяться раз на місяць... Усі зорі вони вважають демонами. Нарешті, вони говорять, що крім них ніхто не може спастись. Ось така ересь катарів.

II. 11. ПОЧАТОК ВАЛЬДЕНСЬКОГО РУХУ

Повідомлення інквізитора Бернарда Гвідона, початок XIV ст.

Вальдени або ліонські бідняки. Вони з'явилися коло 1170 р.; початок вели вони від якогось ліонського городянина Вальдесія

⁴⁵ Сильвестр I (314-335) – римський папа, якому згідно з відомою папською фальшивкою, «Даром Костянтина», імператор Костянтин подавав Рим і Італію. Цим був покладений, як гадали в середні віки, початок світському пануванню пап і багатству церкви, в якому єретики бачили джерело всього псування і всього лиха в церкві. Тому всі «єретики» з папи Сильвестра починають новий період церковної історії, до якого вони ставляться з безумовним засудженням.

⁴⁶ Церковні письменники IV-V ст., твори яких церква вважала особливо авторитетними.

або Вальденса, який визначався багатством і, залишивши все, вирішив додержуватись бідності і довершеної євангелії, як додержували її апостоли.) після того, як він велів перекласти для себе на народну романську мову євангелії та деякі інші книги: з Біблії і навіть деякі твори святого Августина, Ієроніма, Амвросія, Григорія... він і його послідовники... читали їх надто часто і розуміли не досить розсудливо, бо були не дуже освічені. Вони присвоїли собі апостольське служіння, насмілюючись проповідувати євангелію по весях і градах.) Вальдесій багатьох людей обох статей зробив своїми співучасниками в подібній нерозсудливості, розсилаючи їх для проповіді немов учнів. Чоловіки і жінки, простаки і неосвічені, розходились вони по селах, проникали в будинки, проповідували на вулицях і навіть у церквах... і скрізь поширювали безліч заблуджень.

Коли архієпископ ліонський... заборонив їм це, вони, зневажаючи прелатів і кліриків, бо ті в достатку володіли багатствами і жили в утіхах, – відповіли, що більше, ніж людям, повинно коритися Богові і що Бог наказав апостолам звіщати євангелію всякій тварі. За це вони були відлучені і вигнані з міста та з вітчизни. Розсіяні таким чином по землі, вони поширились по цій провінції та по близьких і суміжних областях Ломбардії. Відлучені від церкви, вони, змішуючись з іншими єретиками і вбираючи в себе їх заблудження, приєднали до власних вигадок помилки і лжевчення єретиків, що існували раніш...

Вальдени мають і призначають старшого над собою, якого вони називають своїм Majoralis. Усі вони неухильно йому коряться, як усі католики папі...

Так само, після того як вони спокусою втягнуті в це товариство, яке називають вони братством, і обіцяли коритися своєму старшому та додержувати євангельської бідності, вони повинні надалі зберігати чистоту звичаїв і не мати власності. Але вони повинні продати все, що мають, і гроші вжити спільно, а жити милостинею, яка їм подається їх віруючими і співчуваючими.

II. 12. ВИКЛАД ВАЛЬДЕНСЬКИХ ВЧЕНЬ НЕВІДОМОГО АВТОРА КІНЦЯ XIII СТ.

1. Римська церква – не церква, а зборище поганих.
2. Нема у них іншого голови на землі, крім того, про якого говориться в євангелії від Матвія: «Не називайте нікого отцем на землі», і в I Посланні до коринфян: «Всякому мужу голова Христос». Тому заперечують вони, що пан папа – голова церкви і має владу в'язати і вирішувати, яку мав святий Петро.
3. Крім ступенів єпископського, священницького і дияконського, всі інші ступені священства ніщо інше, як перекази людські⁴⁷.
5. Церковні служби не божественні, і не повинна людина ходити в церкву.
9. Нема чистилища після цього життя.
10. Судді або власті не можуть засуджувати до смерті, не роблячи гріха.
11. Клятва не може бути виголошена без смертного гріха.
13. Слова святих отців – тільки перекази людські⁴⁸.
14. Церква Божа впала з часів папи Сильвестра.

⁴⁷ Це положення спрямоване проти складної ієрархії католицької церкви, в якій встановився довгий ряд ступенів священства.

⁴⁸ Це положення робить необов'язковим авторитет церкви в релігійних питаннях.

18. Кожна праведна людина, яка дістала священство або ні, може робити причащення.

19. Ніхто не може спастися поза їх церквою.

III. 13. 3 ПОСТАНОВ ГЕНЕРАЛЬНОГО КАПІТУЛУ ДОМІНІКАНСЬКОГО ОРДЕНУ [X]]] ст.]

Постановляємо, щоб у братів наших не було золотих і срібних прикрас, крім чаш, ні шовкових одеж, ні дорогоцінних каменів, і було б не більше одного дзвону для благовісту...

Наказуємо, щоб брати наші сумлінно переконували народ шанувати церкву і прелатів, з вірністю віддавати їм по праву і своєчасно відвідувати парафіяльні церкви.

Також постановляємо, щоб у прикрасах риз як вітварних, так і священницьких не було дорогоцінних каменів і золота.

Умовляємо братів ретельніше займатися тим, що важливе для боротьби проти єретиків і для захисту віри...

Брати повинні в місцях, де вони часто бувають, випрошувати хліб на знак бідності.

III. 14. ГАНЕБНІ ХРЕСТИ НА ОДЯЗІ ЄРЕТИКІВ [X]]] ст.]

Наказуємо і приписуємо вам... в каяття і в ім'я каяття за згадану вину... постійно носити на всякій вашій одежі, крім нижньої сорочки, два жовті повстяні хрести, один спереду на грудях, другий ззаду, між плечима; і ви повинні дбати, щоб їх було добре видно завжди, чи перебуваєте ви у себе вдома, чи поза ним. Ці хрести повинні бути таких розмірів: одна смуга

повинна мати дві з половиною долоні в довжину, а друга, саме поперечна – дві долоні, і кожна три пальці ширини. Ви повинні їх без загаяння латати або замінити, якщо вони порвуться або зносяться від тривалого вжитку.

III. 15. ЗАПИС ВИДАТКІВ НА СПАЛЕННЯ ЧОТИРЬОХ ЄРЕТИКІВ У КАРКАССОНІ 24 КВІТНЯ 1323 Р.

Дрова	55 су 6 деньє
Хворост	21 су 3 деньє
Солома	2 су 6 деньє
4 стовпи	10 су 9 деньє
Вірьовки	4 су 7 деньє
Катові по 20 су з голови	80 су
Р а з о м	8 ліврів 14 су 7 деньє

III. РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ, МАРНОВІРІ ТА АСКЕТИЧНИЙ СВІТОГЛЯД

III. 1. ІНОКЕНТІЙ III

З трактату «Про зневагу до світу»

Про наготу людини

Книга 1, розділ 8. Нагою вона родилася, і нагою помре. Нагою з'являється на світ, і нагою сходить у могилу. «Нагий, – говорить Іов, – я вийшов з черева матері моєї, і нагий повертаюся туди» (Іов, кн. 1). «Ми нічого не принесли в світ; явно, що нічого не можемо винести з нього» (до Тим. VI). Якщо ж хто-небудь родився в сорочці, хай він поміркує, яку він приносить

одежу?! Сором сказати, ще більший сором чути, нестерпний сором бачити! Протівну шкірку, заплямлену кров'ю.

Про працю смертних

Книга 1, розділ 12. «Бо птиця народжується для польоту, а людина народжується для праці» (кн. Іова). Всі дні її сповнені трудів і скорбот, і навіть вночі не спочиває розум її. І що це, коли не суєта? Нема нікого без роботи під сонцем, нема нікого без вади під місяцем, нема нікого без марнославства в часі. Час є уповільнення речей минутих. «Суєта суєт, – говорить Еклезіаст, – і всяка суєта». О, які різні прагнення людей, які неоднакові заняття! Однак, одна у всіх мета і один результат: труд і томління духу.

Про заняття мудреців

Книга 1, розділ 13. Досліджують мудреці, обчислюють висоту неба, ширину землі, глибину моря і обміркують подробиці, обдумають ціле, завжди будуть учитися або вчити. А що придбають від цього заняття, крім скорботи і пригнічення духу? Знав це з досвіду той, що сказав: «Коли ж я обернув серце своє на те, щоб пізнати мудрість і вченість, заблудження і глупство, то взяв, що це труд і пригнічення духу, тому що при великій мудрості багато роздратованості, і хто помножує пізнання, помножує скорботу» (Еклезіаст, 1). А вже ж хоч потрібно, щоб дослідник напружувався для нічних пильнувань і пильнував для трудів і зусиль, однак, ледве чи є що-небудь таке мізерне, ледве чи є таке легке, що людина розуміла б цілком, що вона збагнула б ясно. Хіба тільки те знають досконало, що нічого не знають досконало.

III. 2. ЖИТТЯ АСКЕТА

Святий Франциск... не тільки відмовляв собі в усякому лишку, але ледве допускав найнеобхідніші домашні речі. Бо говорив він, неможливо задовольняти потребу, не збуджуючи разом з тим почуттєвого бажання.

Він рідко і мало куштував вареної їжі, і, в такому разі, він часто посипав її попелом або псував смак додаванням холодної води. Скільки разів траплялося, що він, запрошений до столу знатних вельмож, які відчували до нього велике благоговіння, куштував небагато м'ясних страв, щоб виконати припис святої євангелії, а решту клав за пазуху, удаючи, що він їсть, щоб інші не помітили. Що сказати про пиття вина, коли він навіть води не пив досить, щоб заспокоїти спрагу.

Він спав завжди на голій землі, нагий, підклавши одну туніку; коли він освіжував своє бренте тіло сном, він частіше сидів, ніж лежав, підклавши під голову замість подушки кусок дерева або камінь.

Коли ж під час їди щось збуджувало його апетит, то він майже ніколи не доторкався до цієї страви.

Сталося одного разу, що під час тяжкої хвороби він з'їв трохи курячого м'яса. Трохи одужавши, він пішов у Ассізі і, дійшовши до міських воріт, звелів братові, який був з ним, прив'язати йому на шию вірьовку і протягти його, як розбійника, по всьому місту, вигукуючи і говорячи «подивіться на ненажеру, що наївся потай курячого м'яса»...

На своє тіло він дивився як на сосуд загибелі, не мав про нього ні турбот, ні піклувань і піддавав його всяким випробуванням, щоб не скоритися з любові до нього мирським жадобам.

III. 3. З ТРАКТАТУ ЖЕРСОНА «ПРО ЗАБЛУДЖЕННЯ, ЗВ'ЯЗАНІ З МАГІЧНОЮ МАЙСТЕРНІСТЮ»

*Автор трактату – знаменитий богослов і канцлер
Паризького університету Жерсон (1363-1429 рр.).
Сам трактат виріс з промови, яку він виголосив одного
разу перед ліценціатами медичного факультету.*

У природничій філософії є правдоподібним, а згідно з істи-
нами віри є безсумнівним, що демони існують. Такого погляду
трималися найбільш уславлені з філософів: Гермес тричі вели-
кий, Платон і всі послідовники його доктрини, Апулей, Порфи-
рій та інші. Це нам ясно показують власні їх твори, так само як
труд Августина «Про град Божий». Тезу, що демони існують,
на філософському ґрунті значно легше захищати, ніж проти-
лежну, бо при цьому залишаються недоторканими оповідання
про чудесні пригоди, які передаються вірогідними істориками
у всіх народів. Їм усім протиставляти уперте заперечення – зна-
чить переходити в зухвалості всякі межі і захитувати основи
людського співжиття і союзу, бо тією силою, яка людей з'єднує,
скріплює і зливає в одне ціле, – служать взаємне довір'я і гото-
вість один одного слухати. У християн же заперечення демо-
нів і того, що вони можуть творити в природі дуже багато чого,
являє учення, яке засуджене як помилкове, нечестиве і проти-
вне святому письму. Отже, сміху достойні і суворі кари ті, хто
знущається з богословів, як тільки вони починають мову про
демонів і діями демонів пояснюють різні явища, немов би це
було річчю неймовірною.

Виникає ж подібне заблудження у деяких освічених людей
частково від недостатньої віри, частково ж від слабості і зіпсуття
розуму. Душа їх остільки зайнята почуттєвим, зайнята тілом

і турботами про нього або ж розум їх остільки заглиблений у вишукування часткових, обов'язкових причин, що вони виявляються зовсім неспроможними розуміти питання про універсальне, про перші сутності і про духовне та втрачають здатність до тонкого, високого мислення. Платон ще сказав, що найбільшою перешкодою до пізнання істини є така схильність вірити лише почуттям, не підносячись над їх свідченням. Так само говорили і Цицерон, і Августин у праці «Про істинну релігію», і Альберт Великий, і Вільгельм Паризький; цього вчить нас і досвід.

III. 4. Як художник намалював зображення диявола і Святої Марії

Один художник намалював на стіні диявола як міг найогидніше, з рогами і гострими зубами. І в тому ж місці зробив зображення блаженної діви Марії таке благоподобне і прекрасне, що прекраснішого бути не може. Диявол, запалившись люттю проти художника, сказав так: «Чому ти змалював мене таким жакливим, а блаженну Марію такою прекрасною?». Відповів художник, що в дійсності це так, як змальовано на картині. Диявол, зразу ж розгнівавшись, хотів скинути художника з підвищення, на якому той писав образ благої діви. Але образ... простяг йому свою руку і міцно вдержав художника, щоб він не впав.

III. 5. Про покарання однієї матрони з Вельденца, яка нерозумно говорила про ікону Святої Марії

В каплиці замку Вельденц є стара ікона блаженної діви, що тримає на руках сина, хоч і не хорошої роботи, та зате наділена

багатьма чудесами. Одна матрона з цього замку, який міститься в Трірському єпископстві, стоячи раз у каплиці і розглядаючи цю ікону, сказала, незадоволена різьбою: «Для чого тут стоїть цей старий мотлох?». Блаженна Марія, мати милосердя, не обвинувачуючи, як я думаю, суєслову жінку перед сином своїм, але віщуючи майбутню кару за вину, говорить іншій матроні: «Через те що ця пані (називає її на ім'я) назвала мене старим мотлохом, буде вона вічно нещасна до домовини». Позбавлена через кілька днів після цього власним сином усіх своїх володінь, рухомих і нерухомих, вона досить сумно жебрає по цей день, терплячи кару за свої слова. Ось як блага діва цінить і нагороджує шануючих її, карає та вгамовує ганьблячих її.

III. 6. ПРО ЮНАКА, ЯКИЙ ЗАРУЧИВ СЕБЕ СВЯТІЙ ДІВІ

Розповідають, що якийсь юнак найвідданіше покохав святу діву і щодня співав їй молитви. Її батьки примушували його одружитися, хоч він з більшою охотою обрав би благочестиве життя. Був готовий уже весільний обід, коли... він згадав, що не сповнив молитов Святій діві. І він сказав, що повинен іти в церкву, щоб виконати покладену молитву Святій діві. Її друзі, дивуючись, сказали, що не подобають такі слова тим, які стають до шлюбу. Тоді, хотіли вони чи ні, він пішов у церкву сам. Звійшовши всередину, він побачив біля вівтаря найпрекраснішу даму, вбрану в найдорогоцінніші прикраси і благоухаючу. Юнак, проте, злякався і онімів. І сказала дама: «Друже, подивись, чи бачив ти коли-небудь

таку прекрасну і таку статну?». Відповів юнак: «Ніколи не бачив подібної до тебе красою». І сказала дама: «Так чому ж ти відмовився від мене і взяв іншу наречену?». Спитав юнак: «Лані, хто ти?». Вона відповіла: «Я мати сина божого». І говорить юнак: «Ніколи не покину тебе і не візьму іншої». І, повернувшись додому, юнак відпустив наречену і любов'ю свято служив у благочесті Святій діві.

III. 7. ПРО МОНАХА, ЯКИЙ ПІЗНАВ РАДОЩІ РАЮ

Одному монахові, який прагнув дізнатися, чи може бути радість без гіркоти, посланий був птах, що виспівував якісь райські мелодії. Лішовши за ним у захваті за стіни монастиря, він немов в екстазі перебував у лісі протягом двохсот років. Коли ж птах полетів, він, повернувшись у монастир, був прийнятий як незнайомець.

III. 8. ПРО ПТАШКУ, ЗВІЛЬНЕНУ ВІД ШУЛІКИ ЗАСЛУГАМИ СЯТОГО ЄПІСКОПА ФОМИ

Одна матрона, яка дуже шанувала блаженного фому Кентерберійського, страждала постійними хворобами, і, коли її турбували болі, вона закликала цього мученика в таких словах: «Святий фома, допоможи мені». У неї була пташка, не знаю, якої породи, яка, постійно слухаючи цю молитву, цілком достатньо навчилася вимовляти її. Раз шуліка, бачачи її на волі, викрав її і полетів. У момент викрадення, поки ще не пом'яли її кігті цього птаха, вона закричала: «Святий фома, допоможи мені», і її почули всі присутні. Бог, щоб показати дорогоцінні заслуги свого мученика, велів шуліці відпустити пташку, яка

з великою радістю зараз повернулася до своєї пані. А шуліка, терплячи кару за грабіж, упав мертвим на землю.

III. 9. Про демонів, яких бачили в Майнці в пишному одязі однієї жінки

Те, що я збираюсь розповісти, передав мені один шановний городянин, який твердив, що це дійсно відбувалося в свій час, пригадується, в Майнці. Раз священик, роблячи обхід у церкві і кроплячи святою водою народ, зустрів коло церковних дверей якусь матрону, що урочисто виступала і, подібно до павича, була пишно вбрана всякими прикрасами. Він помітив, що безліч демонів розмістилося на довжелезному хвості її вбрання, який вона тягла за собою. Були вони маленькі як миші, чорні як ефіопи, з усміхненими мордами, плескали руками, як риби, спіянмані в сіть. І воістину: жіноча прикраса – сіть диявола. Побачивши це, він примусив демонській візок⁴⁹ чекати зовні, скликав народ, закликав демонів, щоб вони не розбіглись. Вона стояла перелякана, а священик, – бо був він муж добрий і праведний, – досяг молитвами того, що народ удостоївся бачити це явище. Жінка, зрозумівши, що через пишність одєжі була вона так висміяна демонами, повернулася додому, перемінила вбрання; і як для неї самої, так і для інших видіння стало приводом до смирення.

III. 10. Про диявола, який хотів посіяти незгоду між мандруючими друзями

Двоє кельнських городян, мужі багаті і поважані і великі друзі, з яких одного звали Сістапп, а другого Ґодефрід,

⁴⁹ Демонським візком автор називає жінку за те, що возила на собі демонів.

вирушили разом до святого Якова апостола⁵⁰. Раз, коли вони їхали самі, випередивши інших братів, диявол, що ненавидів їх дружбу і згоду, при в'їзді в якийсь лісок зламав кнут Ґодефріда, що висів у нього за спиною, і досить міцний. Бачачи, що поблизу нікого нема, він з обуренням крикнув товаришеві: «ґей, брате, чому ти зламав мій кнут?». Не зважаючи на його заперечення, навіть клятви, як мені передавав уже згаданий Ґодефрід, він так розлютував проти Сістаппа, що ледве стримав руки, щоб не образити його. Нарешті, по милості Божій і святого апостола опам'ятавшись, він розкався перед дорогим другом, а привідця всієї чвари – диявол утік засоромлений.

III. 11. РЕЛІГІЙНЕ ЛІКУВАННЯ

Постанова IV Латеранського собору

Оскільки тілесна неміч іноді походить від гріха... цією постановою визначаємо і суворо наказуємо лікарям тілесним в разі запрошення до хворих насамперед нагадувати і спонукати їх закликати лікарів духовних, щоб після того, як буде для хворих виявлена турбота про духовне здоров'я, з більшим успіхом приступали до засобів тілесної медицини, бо де зникає причина, там зникає і діяння. Цій постанові, між іншим, дало привід те, що деякі, перебуваючи на одрі хвороби, впадають в розпач, коли лікарі переконують їх подбати про спасіння душі, і від цього вони легше підпадають небезпеці смерті.

⁵⁰ До святого Якова апостола – в одно з культових місць, зв'язаних з цим іменем.

III. 12. АСТРОЛОГІЧНІ УЯВЛЕННЯ

В Цезарія Гейстербахського

Про зорю, яку бачили в Кельні після полудня.

Після смерті імператора Генріха⁵¹, коли в палаці в Кельні обговорювалося питання про його наступника, видно було найяскравішу зорю. Збігшись у курію єпископа, всі ми її бачили, але що означало таке незвичайне видіння, дізнатися не могли.

1) Про величезну зорю, яка з'явилася після заходу сонця.

Подібним чином, у той же рік, через два тижні було видно після заходу зорю такої величини, що вона випускала блиск подібно до вогню. Іудеї твердили, що вона була знаменням наближення їх месії. Це говорили про зоряні прикмети. Далі наведу деякі приклади про ефірний вогонь, саме про блискавку і грім, які родяться від зіткнення хмар, щоб ти знав, що по слову спасителя кари небесні і великі знамення випадали на долю навіть нашого часу.

2) Про грім і блискавку.

В переддень Дня святого Матвія апостола буде два роки, як у Кельні сталася подія досить чудесна, і тому чудесна, що незвичайна. В сутінку тієї ж ночі вогонь, що впав з неба, спалив башту Святого Андрія, а також огорожу біля курії одного каноніка. Вони були погашені зусиллями багатьох городян. В ту ж ніч замерзла вода.

III. 13. АЛЬБЕРТ ВЕЛИКИЙ

«Про властивості трав, каменів і тварин»

Альберт Великий (1193-1280 рр.) - знаменитий схоласт, з німецького графського роду Больштедт. Професор богослов'я в Парижі, потім у Кельні. Автор численних творів, у тому числі

⁵¹ Генріх V) (1190-1197).

з природничих наук. Доставив аристотелевій філософії визнання богословів і зробив її основою, на якій він сам і пізніші схоласти, особливо його знаменитий учень Філозоф Філіпський, розвивали своє вчення. Прихильник строго папсько-католицьких поглядів. На думку Альберта Великого, знання, що належить до розряду благ, може бути використане і для добрих і для злих цілей. З цього випливає, що сама по собі магічна наука не становить зла. Знаючи її, можна запобігти злу і досягти добра. Альберт має намір викласти результати, знайдені ним у різних попередніх авторів: «Спочатку я розповім про деякі трави. Потім про деякі камені. По-третє, про деяких тварин і їх достоїнства».

З першої книги. Дев'ята трава... лілея. Якщо ти збереш цю траву при появі сонця в знакові Лева і змішаєш із соком лавра і потім покладеш цей сік під гній в яке завгодно місце, то заведуться черви. Якщо з них зробити порошок і повісити його кому-небудь на шию або в його одяг, він ніколи не засне або не зможе спати, поки цей порошок не буде вибитий.) якщо вищезгадане покладеш під гній і намажеш кого-небудь червами, що родилися звідти, одразу його охопить гарячка.) якщо згадане покласти в яку-небудь посудину, де міститься молоко корови, і закрити шкурою корови того ж кольору, то всі корови втратять молоко, як це було вірогідно випробувано в наш час...

П'ятнадцята трава... зветься трояндою, і це трава, квітка якої найбільше відома. Візьми грам її і грам гірчиці і ніжку миші, повісь усе це на дерево, і воно не буде давати плодів.) якщо згадане покласти коло сіті, то в неї не зберуться риби...) якщо згаданий порошок покласти в лампу, яку після цього запалять, то всі будуть здаватися чорними подібно до сатани.

І якщо згаданий порошок змішати з оливковою олією і натуральною сіркою та намазати цим при сонячному світлі дім, то він буде здаватися охоплений полум'ям.

З другої книги. Якщо ти хочеш подолати ворогів, візьми камінь, який зветься адамант, блискучого кольору, найтвердіший, так що не можна розбити його, крім як [помазавши] кров'ю цапа. Камінь цей родиться в Аравії або на Кіпрі. І якщо прив'язати його з лівого боку, допомагає він проти ворогів, і проти нездоров'я, і проти тварин диких і отруйних, і лихих людей, і проти сварки та суперечок, і проти отрути, і від мани, і деякі звуть його діамантом...

Якщо хочеш прибавити мудрості і запобігти глупству, візьми камінь, який зветься хризоліт, світло-зелений, вправлений у золото; він виганяє глупство і приносить мудрість.

Якщо хочеш подолати звірів і витлумачити всі сни і віщувати майбутнє, візьми камінь, який зветься есмунд або асмад. Він буває різних кольорів, знищує всяку отруту, доставляє перемогу над противниками, дає дар пророцтва і витлумачення всіх снів та робить зрозумілим таємне.

З третьої книги. Лугач – птах досить відомий...

Чудесні властивості цього птаха. Бо, якщо його серце і праву ногу покласти над сплячим, одразу він тобі розповість усе, що він робив і що не спитаєш у нього, і це над нашими братами в недавній час було випробувано...

Кріт – тварина досить відома. У цієї тварини є дивна властивість, як говорять філософи. Якщо загорнути його ніжку в лавровий лист і покласти в рот коневі, він втече з страху.

А якщо покласти в гніздо якого-небудь птаха, то ніколи не вилупиться з яєць приплід. А якщо хочеш вигнати кротів, то поклади на дворі крота і палаючу самородну сірку, і всі інші кроти зберуться там, і від води, в якій вони варились, стане білим чорний кінь...

А якщо хто-небудь буде носити зліва серце собаки, то всі собаки оніміють перед ним.

III. 14. ТЕКСТ БУЛЛИ, ДАНОЇ ПАПОЮ ІНОКЕНТІЄМ VIII

У 1484 Р. ДОМІНІКАНСЬКИМ ПРОПОВІДНИКАМ ШПРЕНГЕРОВІ ТА ІНСТІТОРОВІ

На великий жаль наш, дійшла до нас неложна чутка, що в деяких частинах верхньої Германії, як-от: у провінціях, містах, землях, місцевостях і єпархіях Майнцької, Кельнської, Трірської, Зальцбургської і Бременської округи безліч осіб обох статей, забуваючи про власне спасіння і ухиляючись від католицької віри, розпутничають з демонами, інкубами та суккубами і своїми нашіптуваннями, чаруваннями, заклинаннями та іншими суєвірними, безбожними, порочними, злочинними діяннями гублять і винищують немовлят у череві матері, зачаття тварин, урожай на полях, виноград на лозах і плоди на деревах, так само як і самих чоловіків та жінок, домашню скотину і взагалі всяких тварин, а також виноградники, сади, луки, пасовища, ниви, хліби і всю земну прорість; що вони нещадно терзають як внутрішніми, так і зовнішніми жорстокими хворобами чоловіків і жінок, домашню скотину та інших тварин; що вони тим же чоловікам не дозволяють породжувати, а жінкам зачинати дітей і позбавляють чоловіків та

жінок здатності сповняти свій подружній обов'язок; що, крім того, вони блюзнірськими устами зрікаються самої віри, яку дістали при святом хрещенні, і що вони за підбуренням ворога роду людського насмілюються робити і ще безліч всякого роду несказанних лиходійств і злочинів, вводячи в небезпеку загинути свої душі, ображаючи божеську велич і служачи згубним прикладом та спокусою для безлічі людей.) хоч улюблені сини наші, Генріх Інстітор та Яків Шпренгер з ордену братів-проповідників, професори богослов'я, були призначені і перебувають в силу нашої апостольської грамоти слідчими в справах про єретичне безчестя: перший – у вищеназваних частинах верхньої Германії, що обіймають, як треба розуміти, і провінції, і міста, і землі, і єпархії та іншого такого роду місцевості; а другий – в деяких областях вздовж Рейну, однак деякі клірики або миряни в цих країнах, не в міру високо ставлячи своє розуміння, зухвало і вперто твердять, що через те, що в наказній грамоті не названі точно, зокрема ні такого роду вищеназвані провінції, міста, землі, єпархії та інші місцевості, ні особи в них, ні злочини такого роду, то все це сюди не підходить і що тому вищеназваним інквізиторам у вищесказаних провінціях, містах, єпархіях, землях і місцевостях не можна займатися розшуком і що їх не повинно допускати до покарання, кидання в тюрму і виправлення згаданих осіб за вищесказані лиходійства і злочини. Завдяки цьому у названих провінціях, містах, єпархіях, землях і місцевостях подібні провини і злочини залишаються непокараними, за що душам тих людей загрожує очевидна небезпека втратити вічне спасіння.

III. 15. 3 ПРОПОВІДІ ПРО СПРАВИ ВІДЬОМ

Біс уклав з деякими з людей договір і дав їм слова та знаки. Варто їм зробити знак і вимовити слово – і біс готовий сповнити, чого вони бажають, так що біс проводить чаклунські діяння на угоду відьмам. Візьми приклад, і ти це зрозумієш.

Коли відьма хоче навести бурю або град, вона бере мітлу, стає в струмок і мітлою перекидає воду собі через голову: так і виходить град. Однак, від перекидання води через голову і від слова град піти не може. Але біс, як тільки він побачить такий знак і почує слово, там у повітрі і у вітрі береться відьмі допомагати і підіймає бурю. Так, скаже дехто, а я цьому зовсім не вірю. Я вірю, що варто мені перехреститись, і нема мені до відьми діла. Не можуть вони цього. – От нерозумні речі. Ми ж своїми очима бачимо, що це справді буває. Звичайно, не вони це роблять – це правда – роблять це не вони, але біс на угоду їм може це робити, раз він бачить знак і чує слово, якого він їх навчив...

Ну ось, ти питаєш мене: як мушу я про це думати? Чи можуть відьми висушувати корів і виймати у них молоко, так що ті не дають більше молока?) чи можуть вони доїти молоко з топорища або з шила? Я кажу: так, з допомогою біса вони все це можуть. Як же це виходить? У природі існує певний закон, що біс може речові предмети переносити з одного місця на інше з допомогою властивої йому сили, одержаної ним від всемогутнього Бога. Так, біс здатний велику скелю перенести як пір'їнку... Звідси і виходить, що коли відьма сяде на вила, змастить їх і скаже потрібне слово, то вона їде, куди захоче. Не в вилах тут, звичайно, сила і не в мазі: робить це біс, який везе

відьму на вилах, як тільки запримітить своє таїнство і свій знак. Так само стоїть справа і з коровами. Молоко є речовий предмет, а, як ми сказали, біс з попусту божого може який завгодно речовий предмет переправити з одного місця на інше. Отже, біс може вийняти молоко з корови, видобути його з її тіла і перенести його в інше місце, раз він помітить зроблений відьмою знак.), коли відьма уявляє, нібито вона доїть топорище, біс може в одну мить перенести туди молоко і лити їй у дійницю. А через те що він залишається при цьому невидимим, то відьма і гадає, ніби молоко побіжить з дерева або топорища.

III. 16. ДІЯННЯ ЧОРНОКНИЖНИКА

[В місто приїхав чорнокнижник і став показувати свою майстерність.]

Тоді до нього пристало вісім легковажних кліриків, просячи, щоб він їм допоміг у досяганні їх бажань. Він їм відповів, що цього не зробиш без круга, і накреслив величезний круг з таємничими знаками, куди поставив усіх вісьмох. Всередину того ж круга з одного боку він поставив три крісла і сказав клірикам, що там сядуть три євангельські волхви. А поза кругом він влаштував високе сідало і пишно прибрав його квітами. Коли настала північ, він почав свої дії. Він обдер одного кота і пополам розрубав двох голубок. Потім він викликав тих трьох демонів, яких він видавав за волхвів, а слідом за ними і могутнього їх князя, якого він звав Епаномон. Він сказав демонам, що запросив їх на мале частування, щоб вони допомогли присутнім клірикам досягти своїх бажань. Кота він дав трьом демонам у

кругові, і ті його в одну мить проковтнули, голубок же він підніс великому демонові, який також їх негайно пожер. Ї нього з собою був кришталевий слоїчок, і він закляттями примусив великого демона стати крихітним і звійти в слоїчок, написавши на печаті альфу і омегу. Потім клірикам було запропоновано висловити свої бажання. Один побажав кохання якоїсь знатної жінки, і йому це було обіцяно. Другий сказав, що хоче бути у ласці у герцога Брабантського, і дістав на це обіцянку тощо... Після того в присутності кліриків магістр став тлумачити зі своїми демонами про Христа і про всіх християн, кажучи незволенні речі, чим були розбещені і клірики. З круга ж він їх не випускав до сходу сонця.

ІV. ШКОЛА І ОСВІТА

ІV. 1. КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ ПАРИЖА НА ПОЧАТКУ XIII СТ.

Майже всі паризькі школярі [студенти] як туземні, так і іноземні займалися виключно тільки тим, щоб учитися і досліджувати що-небудь нове.

Одні займалися виключно для того, щоб знати, але це сама цікавість; інші, щоб прославитись, але це марнославаство; нарешті, дехто вчився, щоб набувати пізніше вигоду, але це користолюбство і симонія. Дуже небагато з них займалися, щоб діставати науку або навчати інших. Вони викликали один одного і сперечалися між собою не тільки з приводу різниці думок або для диспуту, а навіть відмінність країн збуджувала у них

незгоду, ненависть, великі сварки, і вони безсоромно переслідували один одного всякого роду лайками і образами. Англійців вони називали п'яницями і блазнями; дітей Франції – гордими, випещеними і прикрашеними, як жінки; вони говорили, що німці на своїх святах поводять себе непристойно і по-тваринному; нормандців називали марнословними самохвалами; жителів Луату – віроломними і підлесниками; бургундців – грубими і дурними, бретонців – легковажними і непостійними.

Внаслідок подібних образ часто діло переходило від слів до колотнечі.

Я не буду говорити про тих учителів логіки, перед очима яких постійно літали «єгипетські мухи», тобто всякого роду софістичні тонкощі; ніхто не міг розуміти їх пишномовних речей, в яких, як говорить Ісая, не було ніякої мудрості. Щодо докторів богослов'я, «возсідаючих на Мойсеевому сідалищі» (Матф. XXIII, 2), то вони були пишні наукою, але їх життя нікого не повчало. Проповідуючи і не діючи, вони стали подібні до «міді звучної, або цимбали дзвенячої» (I посл. корінф. XIII, 1), або до каналу, викладеного камінням, який залишається завжди сухим, замість того, щоб вести воду в сади ароматів. Вони не тільки ненавиділи один одного, але намагалися підлещуванням принаджувати до себе учнів від інших, шукали слави для себе, але не дбали про душевне благо. Прислухаючись до відомих слів апостола: «Якщо хто єпископства бажає, доброго діла бажає» – вони множили свої пребенди⁵² і домагалися місць; але вони бажали не доброго діла, а відзнаки, і дбали особливо про

⁵² Парafia або єпархія, що дає пастиреві регулярний прибуток.

те, щоб «мати перші місця на бенкетах і в синагогах та щоб їм кланялись у народних зібраннях» (Матф. XXII, 6, 7).

В той час, як апостол Іаков (II, 1) сказав: «Братія мої, не багато з вас ставайте учителями», – вони, навпаки, так старалися про те, щоб стати учителями, що не могли дістати учнів інакше як просьбами та пожертвами. Але безпечніше вчитися, ніж учити, і скромний слухач дорожчий від обмеженого вчителя. Господь зберіг між ними невелике число людей чесних і богобоязливих, «які не стояли на путі грішників, не сиділи разом з іншими на отруєному сідалищі».

IV. 2. ПРИВІЛЕЇ, ДАНІ ПАПОЮ ГРИГОРІЄМ IX ПАРИЗЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТОВІ

[13 квітня 1231 р.]

Григорій, єпископ, раб рабів божих⁵³... Кожен паризький канцлер, який безпосередньо після цього повинен бути обраний у присутності єпископа... в паризькому капітулі⁵⁴, куди запрошуються для цього два магістри, які представляють общину школярів, хай присягне, що він сумлінно, по розумінню своєму... згідно з честю і достоїнством самих факультетів буде дарувати дозвіл на читання богослов'я і декретів⁵⁵ лише достойним і не допустить недостойних, без пристрасті до осіб і народностей. Але раніш, ніж дати кому-небудь дозвіл, хай він не пізніше, як через три місяці з часу просьби про ліценцію, ретельно

⁵³ Папські грамоти особливо важливого значення (так звані булли) починаються завжди цим титулом, користатися яким не міг ні один єпископ, крім папи.

⁵⁴ Соборний капітул являв собою раду при єпископстві, яка складалася з священників кафедрального собору.

⁵⁵ Декрети і декреталії – різні види церковних законів.

збере відомості як від усіх магістрів богослов'я, що перебувають у місті, так і від інших достойних та вчених мужів, від яких можна дізнатися істину, про життя, знання і дар слова, а також про докторський екзамен [прохача] і види на його успіх, як і про інше, що належить розслідувати в таких випадках. Довідавшись, таким чином, що подобає і що є корисним, хай він сумлінно дасть прохачу бажаний дозвіл або відмовить...

Хай канцлер поклянеться також, що він ні в якому разі не буде розголошувати на шкоду магістрам їх порад...

Щодо фізиків і артистів⁵⁶ та інших, канцлер сумлінно велить проіспитувати магістрів і, допускаючи [до викладання] тільки достойних, видалить недостойних...

Полишаємо вам можливість видавати правила або розпорядження, що передбачають спосіб і час читання лекцій та ведення диспутів⁵⁷, про встановлення одежі, про похорони померлих, а також про бакалаврів⁵⁸ – хто, в який час і що повинен читати... Тих, що противляться цим правилам і розпорядженням, дозволяється вам відповідно приборкувати, видаляючи з общини.

Якщо... чого хай не буде! по відношенню до кого-небудь з вас або з ваших буде допущена несправедливість або надмірне безчинство, саме смерть або каліцтво, то дозволяється вам, якщо через 15 днів після надіслання відповідного нагадування ви не будете задоволені, припинити лекції аж до належного задоволення. Якщо трапиться кому-небудь з вас бути незаслужено

⁵⁶ Артисти – спеціалісти в галузі так званих «семи вільних мистецтв».

⁵⁷ Диспути – одна з форм викладання в середньовічній школі.

⁵⁸ Бакалавр – учений ступінь. Бакалаври в університеті були молодшими викладачами.

заарештованим, дозволяється вам припинити читання лекцій... Наказуємо також паризькому єпископові так карати безчинства винних, щоб зберігалася честь школярів, а злочин не залишався непокараним...

Забороняємо, крім того, затримувати школяра через боргове зобов'язання, тому що це заборонено канонами і постановами закону...

Втім, хай літні вакації не розтягуються більше, ніж на місяць, але під час вакацій бакалаври, якщо захочуть, можуть продовжувати свої лекції. Забороняємо також з особливою наполегливістю школярам – блукати по місту озброєними, а університетові – захищати порушників миру і занять. А ті, які удають із себе школярів, але не відвідують ні школи, ні якого-небудь магістра, хай не користуються ніякими вільностями школярів.

IV. 3. ЦЕНзуРА КНИГ

*(З постанови генерального капітулу Домініканського ордену)
[1256 р. в середині червня, Париж]*

Суворо наказуємо, щоб усі брати⁵⁹... вилучили положення, засуджені паризьким єпископом і паризькими магістрами, з своїх книг, якщо вони у них були, а також, щоб пріори провінцій⁶⁰ або їх заступники переправили їх книги в свої провінції.) кожен з братів, якщо знайде що-небудь помилкове, за його переконанням, у творі якого-небудь брата, хай повідомить про це листовно магістра ордену⁶¹.

⁵⁹ Домініканські монахи.

⁶⁰ Провінції в чернечому ордені становлять монастирі певної країни і області, що підлягають адміністративному керівництву пріора.

⁶¹ Магістр – голова ордену в цілому.

IV. 4. СПАЛЕННЯ КНИГ АРИСТОТЕЛЯ

В ті дні⁶²... читали в Парижі якісь книжки, складені, як говорили, Аристотелем, що викладали метафізику, недавно були занесені з Константинополя⁶³ і перекладені з грецької на латинську мову. Оскільки вони не лише дали хитромудрими ідеями привід згаданій ересі⁶⁴, але й могли викликати нові, які ще не з'явилися, усі вони були засуджені на спалення, і на тому ж соборі⁶⁵ було постановлено, щоб надалі ніхто не наслідювався під страхом відлучення їх переписувати, читати або яким-небудь чином зберігати.

IV. 5. СІМ ВІЛЬНИХ МИСТЕЦТВ

Один учень питав учителя і сказав: «Оскільки є сім мистецтв і сім іспитів і сім занять, хотів би я, щоб ти мені їх перелічив, у чому вони полягають».

Учитель: «Перелічу. Ці мистецтва: діалектика, арифметика, геометрія, фізика, музика, астрономія. Про те ж, що являє сьоме, є багато різних поглядів. Філософи, які не йдуть за пророцтвами, говорять, що сьоме мистецтво – це нігромантия⁶⁶. Інші філософи, які довіряють пророцтвам і філософії,

⁶² Коло 1209 р.

⁶³ Після розграбування Константинополя хрестоносцями в 1204 р. серед інших скарбів було занесено в Європу немало рукописів стародавніх авторів, обізнання з якими сприяло поживленню наукового життя в XIII ст.

⁶⁴ Ересь Альмаріка, професора в Парижі, що розвивав деякі пантеїстичні ідеї.

⁶⁵ Паризький собор 1209 р.

⁶⁶ Нігромантия або (частіше) некромантія – гадання з допомогою викликаних для цього душ померлих, віра в яке була дуже поширена в стародавні і середні віки.

хочуть, щоб це була наука, яка досліджує природу або елементи світобудови. Деякі, які нехтують філософію, твердять, що це граматика»⁶⁷.

ІV. 6. Вільні мистецтва — основа освіти

(Постанова докторів Паризького факультету церковного права коло 1340 р.)

Ми вважаємо, що там, де нема фундаменту, не можна робити надбудову, і що не через порушення послідовності ступенів, а поступово і своєчасно належить підійматися до вищих посад і наук. І через те що граматика, логіка, фізика та інші нижчі науки суть путь і основа до інших, вищих знань, встановлюємо і наказуємо, що ніхто не повинен допускатися до ступеня бакалавра канонічного права на факультеті декретів у Парижі, скільки б він не слухав декретів і декреталій, якщо він спочатку не буде досить твердий у початкових ланках.

ІV. 7. Розмова для вправи хлопців у латинській мові, складена вперше Ельфріком (помер в 1005 р.), а потім поширена учнем його, Ельфріком Батою

УЧНІ. Ми, хлопці, просимо тебе, наставнику, навчити нас говорити по-латині правильно, тому що ми неuki і говоримо неправильно.

НАСТАВНИК. Про що хочете ви говорити?

⁶⁷ Останні ідуть за найбільш поширеним і звичайним переліком семи мистецтв, в якому граматичі приділяється перше місце. На другому місці звичайно стоїть риторика. Фізика серед вільних мистецтв здебільшого не згадується.

У. Що нам дбати про те, що ми будемо говорити, аби лише мова була правильна, корисна, а не бабське базікання і не спотворена.

Н. Чи хочете ви, щоб вас шмагали при навчанні?

У. Краще нам бути відшмаганими ради навчання, ніж залишатися неуками; але ми знаємо, що ти м'який і не станеш бити нас, якщо ми самі тебе до цього не примусимо.

Н. Запитую тебе, про що ти будеш говорити? Чим, наприклад, ти займаєшся?

У. Я дав чернечу обітницю. Щодня виконую з братією по сім співів і зайнятий читанням та співанням, але, проте, я хотів би вивчитися вести розмову по-латині.

Н. А що знають ось ці твої товариші?

У. Деякі з них орачі, інші пасуть овець, биків, деякі навіть мисливці; інші рибалки, інші птахолови, є купці, шевці, солевари, хлібники...

Н. Так от, спитаю вас, для чого ви так ретельно вчитесь?

У. Тому, що не хочемо ми бути тварями нерозумними, які нічого не відають, крім трави та води.

Н. А чого ж хочете ви?

У. Хочемо бути мудрими.

Н. Якою мудрістю? Чи хочете бути спритні і верткі, меткі в брехні, хитромудрі у відповідях, собі на умі – в речах добрі, в помислах лихі, на словах солодкі, а в душі отруту таячи, як гроби поваплені, всередині ж їх тлін?

У. Ні, не такої хочемо мудрості, бо не мудрий той, хто прикидається мудрим, обдурюючи цим і самого себе.

Н. Так чого ж ви хочете?

У. Хочемо бути мудрими в простоті, без лицемірства, відійти від зла і сотворити благо. Досі, однак, ти міркуєш з нами глибокодумніше, ніж може зрозуміти наш вік. Говори ж з нами по-нашому, не так глибокодумно.

Н. Шмагали тебе сьогодні?

У. Ні, бо я поводив себе добропорядне.

Н. Ну, а твоїх товаришів?

У. Кавіщо ти питаєш про це мене? Я не смію виказувати тобі наших таємниць. Кожен сам знає, шмагали його чи ні...

Н. Де спиш ти?

У. У спочивальні з братією.

Н. Хто підіймає тебе до нічної служби?

У. Іноді я сам чую заклик і встаю; іноді наставник мій будить мене суворо різкою.

Н. О достойні хлопці і шанобливі учні! Ваш вихователь навчає вас священних правил покори, щоб ви поводили себе як подобає в усякому місці.

ІV. 8. ТІЛЕСНІ КАРИ В ШКОЛІ

(З «Швабського зерцала»)

Якщо вчитель б'є учня лозою або рукою не до крові, то він за це не відповідає. Якщо він розіб'є йому до крові ніс, то і в цьому разі він до відповідальності не притягається. Якщо ж він йому поб'є до крові інші частини тіла, і до того не лозою, то він повинен за це відповідати, а якщо він уб'є його на смерть, то підлягає судові.

IV. 9. МАТЕРІАЛЬНИЙ СТАН УЧИТЕЛІВ

Що дістаємо ми, учителі, в нагороду за наші труди? Голодне життя, неприємності, надривання сил, хворобу і постійні прикросі. Всяка інша робота дає людині жити; шкільний учитель тягне дні свої в жахливих злиднях, і гордість навколишніх змішує його з брудом. Останній писарчук, піддячий, бродячий монах дивиться на нього погордливо. Ні, краще смерть, ніж учителювання...

IV. 10. З ЛИСТА АБЕЛЯРА ДО ЕЛОІЗИ

Ті, хто тепер навчається в монастирях, до того косніють у глупстві, що, задовольняючись звуками слів, не хочуть мати і помислу про їх розуміння і наставляють не серце своє, а сам язик... І що може бути смішніше від цього заняття – читати, не розуміючи? До такого читця по всій справедливості прикладаються відомі слова філософа: «Віслук з лірою». Бо, що віслук з лірою, те й читець з книгою, коли він не вміє зробити з неї того, на що вона призначена. І далеко пристойніше було б таким читцям зайнятися чим-небудь іншим, де була б яка-небудь користь, замість того, щоб без пуття позирати на букви письма і перегортати його листи.

IV. 11. ВІДПРАВА ЛАТИНСЬКОЮ МОВОЮ

Одного разу якийсь бідний школяр з Парижа прийшов до однієї парафії і став допомагати священикові виконувати службу божу. Але цей священик, читаючи молитви, так їх перекручував, що наш школяр нічого не міг зрозуміти в цих звуках. Тоді він сам почав виспівувати, наслідуючи ті вигуки,

які він чув у Парижі на вулицях, коли там торговці викрикують свій товар, як це роблять тандитники і ганчірники. А священик весь час думав, що школяр співає як слід, бо він так само мало розумів школяра, як і школяр його, а прислухався тільки до звуків.

V. СЕРЕДНЬОВІЧНА НАУКА

V. 1. ФОМА АКВІНСЬКИЙ ПРО ЗАНЯТТА НАУКОЮ

Серед усіх прагнень людських прагнення до мудрості найдосконаліше, найвеличніше, найкорисніше і найприємніше.

Саме найдосконаліше тому, що людина, оскільки вона відається прагненню до мудрості, остільки дістає вже певну частину істинного блаженства. Тому Мудрець⁶⁸ говорить: «Блажен муж, що перебуває в мудрості». Воно також найвеличніше, бо через нього людина, яка все робить в мудрості, переважно наближається до подоби божественної. Тому, бо схожість є причина любові, прагнення до мудрості переважно зв'язує з Богом через дружбу, в наслідок чого сказано, що «мудрість є безмежна скарбниця для людей; хто користувався нею, став причетним до дружби божої».

Воно також найкорисніше, бо через саму мудрість досягається царство безсмертя: «сильне бажання мудрості приводить до вічного царства».

⁶⁸ Мудрецем у середні віки називали без дальших пояснень царя Соломона, авторству якого помилково приписували ряд біблійних книг, навіть не зв'язаних безпосередньо з його ім'ям.

Воно найприємніше, бо «не має гіркості збереження її і не докука життя з нею, а веселість і радість».

У. 2. Фома Аквінський. З «Суми богослов'я»

Для розуміння наведених нижче прикладів схоластичних міркувань треба ознайомитися з основними прийомами схоластичного наукового викладу. «Сума богослов'я» фому Аквінського, як і багато інших творів середньовічної науки, викладена в формі обговорення питань. Кожне з таких питань побудоване за певною, чітко додержуваною схемою. В заголовку формулюється тема питання, наприклад, про десятину, про доброчинства тощо. Потім коротко перелічується, що саме буде розглядатися у викладі даного питання. Залежно від числа таких вужчих тем питання поділяється на певне число розділів. Кожен з таких розділів у свою чергу поділяється на чотири частини. Спочатку викладаються погляди, протилежні тому, якого додержує сам автор. До XIV ст. не було звичаю називати імен своїх літературних противників, і Фома наводить їх погляди в безособовій формі: «вважається, що». Після викладу аргументів (доводів) своїх противників схоласт наводить цитату з авторитету, яку він вважає вирішальною для вияснення питання. Ця друга частина починається словами «але проти». Потім схоласт детально роз'яснює значення наведеної цитати для обговорення питання і робить з неї потрібні йому висновки. Ця частина починається словами: «Відповідаю: треба сказати...». Виклавши свої позитивні погляди, схоласт переходить до розгляду наведених ним поглядів своїх противників. Через те що ці погляди також засновані на церковному авторитеті, то спростовання полягає в тому, що доводиться неправильність зроблених з авторитету висновків.

Ця громіздка схема проведена фоמוю Аквінським без всяких відступів через сотні питань і тисячі їх розділів його величезної «Суми».

Чи була людина створена в раю?
(Сума богослов'я, частина 1, питання 102, розділ IV)

1. До четвертого розділу приступаємо так. Вважається, що людина була створена в раю. Аде ангел був створений у місці свого пробування, саме в емпіреї. Але рай до гріхопадіння був місцем, призначеним для перебування людей. Отже, треба думати, що людина була створена в раю.

2. Далі, інші тварини збереглися в місці свого походження, як, наприклад, риби у воді і земні тварини на землі, з якої вони створені. Людина ж містилася в раю... Отже, вона мусила бути створеною в раю.

3. Далі, жінка була створена в раю. Але чоловік набагато достойний від жінки. Отже, чоловік тим більше мусів бути створений у раю.

Але проти - те, що говорить в книзі «Буття», розділ 1): «1) взяв Бог людину і оселив її в раю».

Відповідаю: треба сказати, що рай був місцем, що подобає для перебування людини по відношенню до непорочності первісного стану. Непорочність же ця належала людині не по природі, а по надприродному дару божому. Отже, для того, щоб це⁶⁹ вважалося заслугою божественної милості, а не людської природи, Бог сотворив людину поза раєм, а потім поселив її в раю, щоб вона там перебувала на всьому протязі тваринного⁷⁰ життя, потім же, коли б вона перейшла до духовного життя, вона мусила бути перенесена на небо.

⁶⁹ Перебування Адама в раю.

⁷⁰ Тілесного.

Отже, по першому пункту треба сказати, що емпіреєм є місце, яке подобає природі ангелів, і тому вони там створені. І подібним чином треба сказати по другому пункту, бо ці місця підходять тваринам відповідно до їх природи.

По третьому пункту треба сказати, що жінка була створена в раю не в наслідок свого достоїнства, а в наслідок достоїнства того елемента, з якого було створене її тіло. Бо подібним чином в раю народилися і діти, тому що батьки були вже там поселені.

V. 3. МАТЕМАТИКА І БОГОСЛОВ'Я

(З листа магістрів і школярів Оксфордського університету папі Інокентію III)

Свідчимо, що бачили, і говоримо, що знаємо про життя високошановного отця нашого Едмунда, блаженної пам'яті архієпископа Кентерберійського, який немалий час був у нашому університеті і учнем, і вчителем... Уже років шість, як він був ректором артистичного факультету... продовжуючи читання загального курсу арифметики деяким із своїх колег, як йому з'явилася одного разу в сні благочестива його мати, незадовго померла, і сказала: «Сину, що ти читаєш? Що це за знаки, над якими ти так старанно сидиш?». Він відповів: «Такі-то й такі-то», і показав їй рисунки, які звичайно бувають у цій науці. Тоді вона схопила його руку і провела на ній три круги, накресливши в них по черзі три слова: отець, син, дух святий. Зробивши це, вона сказала: «Найдорожчий сину мій, цих знаків, а не яких-небудь інших, віднині пильнуй». Поставлений сном цим, немов відкриттям, на путь істинний, він негайно перейшов

на вивчення богослов'я і за короткий час такий дивний мав успіх, що через небагато років зайняв кафедру професора.

V. 4. АЛХІМІЯ. РОЖЕР БЕКОН ПРО ПРИРОДУ МЕТАЛІВ

1) Природа золота

Золото є тіло досконале, складене з чистої, блискучої, постійної, забарвленої в червоний колір ртуті і з чистого, постійного, забарвленого в червоний колір сульфуру (сірки). Золото досконале!

2) Природа міді

Мідь – метал нечистий і недосконалий, складений з нечистої, нестійкої, землистої, червоної без блиску горючої ртуті. Те саме і щодо її сірки. Міді не вистачає міцності, чистоти, ваги. В ній надто багато землистих негорючих часток і нечистого кольору.

8) Природа заліза

Залізо є тіло нечисте, недосконале... складене з ртуті нечистої, надто міцно, що містить землисті частки, білої і червоної, але без блиску. Йому не вистачає топкості, чистоти, ваги. Воно містить надто багато нечистої сірки і землистих горючих часток.

V. 5. РОЖЕР БЕКОН ПРО МЕТОД ВИГОТОВЛЕННЯ ЗОЛОТА

Якщо ми не знаємо способів виготовлення золота, то яка цьому причина, як не те, що ми не спостерігаємо засобів, якими кожен день природа удосконалює метали? Чи не бачимо ми, що грубі речовини в рудних жилах так зварюються і ущільнюються теплотою, що є всередині гір, що з часом трансформуються в

ртуть? Чи не бачимо ми, що та сама теплота, те саме зварювання, перетворює жирні частки землі в сірку, а прикладена довго до цих двох начал – сірки і ртуті – зароджує відповідно до їх чистоти всі метали? Чи не бачимо ми, що природа виробляє і удосконалює метали самим нагріванням?

О безмежне безумство! Хто, запитує, хто зобов'язує вас намагатися робити ту саму метаморфозу неприродними, фантастичними засобами? Ось чому філософ говорить: горе вам, що бажають перевищити природу і зробити метали досконалішими з допомогою інших способів, плодів вашої безумної упертості! Бог дав природі незмінні закони, тобто вона повинна діяти постійним нагріванням, а ви, божевільні, ви її зневажаєте і не вмієте її наслідувати!

У. 6. РЕЦЕПТ ВИГОТОВЛЕННЯ СРІБЛА І ЗОЛОТА З МІДІ

Візьми ртуть, зроби її густою додаванням магnezії або сірчаної сурми або негорючої сірки. Зроби цим її природу білою, і тоді, поклавши її на мідь, побачиш, що мідь побіліє. Якщо зробиш її природу червоною, то й мідь почервоніє, і після нагрівання стане золото.

У. 7. СЕРЕДНЬОВІЧНА ГЕОГРАФІЯ

Написи на краях світової карти, складеної в північній Германії коло 1284 р.

Рай – на крайньому сході. Є там дерево пізнання добра і зла. Дерево це дійсно видиме і тілесне, як і всяке інше дерево.

Кругом земним зветься він по круглій своїй формі, тому що він подібний до колеса. З усіх сторін обтікає його по колу океан

і поділяє його на три частини, тобто на Азію, Європу і Африку. Сама Азія становить половину світу. Європа і Африка – другу. Перетинає їх Середземне море. Азія названа по імені якоїсь жінки, яка, за свідченням древніх, панувала на Сході. Займає вона [Азія] третю сторону, обмежується вона зі сходу сходом сонця, з півдня – океаном, а з заходу – нашим морем. З півночі межа її – озеро або болото Меотійське [Азовське] і ріка Таною [Дон]. Багато в ній провінцій, областей і островів.

Албанія верхня. Країна ця зветься Албанією, населена 26 племенами і названа так по кольору народу, тому що він родиться з білим волоссям⁷¹. Починаючись на сході, коло Каспійського моря, вона сягає вздовж берега Північного океану до Меотійських боліт, через багато пустель. Собаки цієї країни такі великі й люті, що можуть розтерзати биків і левів. Більше у них глузду, ніж в інших тварин, бо вони самі знають своє ім'я, люблять своїх панів, захищають житло, ідуть за них на смерть по добрій волі, вирушають з хазяїном на здобич, не залишають навіть тіло мертвого хазяїна, так що по природі своїй вони недалеко від людей.

Амазонки. А ось країна амазонок. Вони – жінки, що б'ються як чоловіки.

Царство Колхіда. Тут філософи видумали золоте руно, за яким нібито вирушив Іона⁷². Внаслідок цього між греками і троянами спалахнула війна⁷³.

⁷¹ Albus – по-латині – білий. Пояснення виникнення назви Албанії побудоване, як і всі середньовічні етіології, на випадковій співзвучності слів.

⁷² Перекручення імені Язона, героя античного міфу про аргонавтів.

⁷³ Також перекручення античного міфу. Виникнення Троянської війни не зв'язане з золотим руном.

Гог і Магог. А ось тут Олександр⁷⁴ ув'язнив два мерзенні народи, які антихрист буде мати собі за товаришів. Вони живляться людським м'ясом і п'ють кров.

Ґрифи – народ, від несамовитості яких сакси, як говорять, прийшли в Німеччину; між іншими людьми вони, як скорпіони між тваринами.

А ось антропофаги – скорі люди, бо мають ноги, подібні до кінських; живуть м'ясом і кров'ю людей.

Ґірканський ліс, а в ньому птахи, пір'я яких світиться вночі; там же багато й іншого звіра...

Самарканд – місто; лежить у Хазарії, тобто в Скіфській землі; більший від Вавилону, має навколо сто миль, володіють ним спільно цар поганий і цар християнський.

У. 8. ВАГАНТИ. ПАРОДІЯ ВАГАНТІВ НА ЄВАНГЕЛІЄ

Початок святої євангелії – від марок срібла⁷⁵. Колись сказав папа римлянам: «Коли прийде син чоловічий⁷⁶ до престолу нашої величності, спочатку скажіть: друже, для чого ти прийшов? Але якщо він буде уперто стукати⁷⁷, нічого не даючи вам,

⁷⁴ Олександр Македонський.

⁷⁵ В оригіналі гра слів: євангелія від Марка (secundum Marcum, власне за Марком) – назва однієї з чотирьох євангелій, які визнає церква. Євангелія від марок срібла (secundum marcas argenti, власне згідно з марками срібла) – заголовок, який засновується на співзвуччі євангелію і містить глузування з користолюбства прелатів.

⁷⁶ Розуміється – Христос.

⁷⁷ Натяк на слова Христа з євангелії від Матвія (V), 7): «Стукайте – і відчинять вам».

то киньте його в тьму кромішню». Сталося, однак, що якийсь клірик прийшов у курію пана папи і заволав, говорячи: «Ложайте мене хоч ви, вратарі папські, бо рука бідності доторкнулася до мене. Я безпорадний і бідний, тому прошу, щоб ви зглянулись на нещастя і вбогість мою». Але вони, почувши це, обурились і сказали: «Друже, бідність твоя хай буде з тобою в погибелі; іди назад до сатани, бо не відчуваєш ти того, чим пахнуть монети. Амінь, амінь, говорю тобі: не заслужиш ласки у пана свого, поки не даси новенький квадрант»⁷⁸.

Бідняк пішов і продав плащ та сорочку і все, що мав, і віддав кардиналам, вратарям і скарбникам. Але вони сказали: «) що нам в такому малому?», і кинули його перед дверима.) вийшовши надвір, плакав він гірко, не дістаючи розради.

Потім прийшов у курію якийсь багатий клірик, товстий, розжирілий, що вчинив у сварці вбивство. Цей дав вратареві, потім скарбникові, потім кардиналам. Але вони думали про себе, що могли б дістати більше. Почув пан папа, що кардинали і слуги його дістали від клірика багато дарунків, і заслаб трохи не до смерті. Але багатий клірик послав йому золоті й срібні ліки, і він одразу видужав.

Тоді пан папа покликав до себе кардиналів і слуг і сказав їм: «Брати, дивіться, щоб хто-небудь не підкупив вас пустими словами. Ось, даю вам приклад, і як я беру, так і ви беріть».

⁷⁸ Квадрант – дрібна римська монета. Тут – натяк на слова євангелії від Матвія: «Ти не вийдеш звідти [з темниці], поки не віддаси до останнього квадранта».

V. 9. ВАГАНТСЬКА ПІСНЯ⁷⁹

За звичаєм юності іду я шляхом погибелі і, забуваючи про добродетельство, поринаю в безодню пороків: дбаючи не про спасіння, а про насолоду, мрець душею, я клопочу тільки про свою плоть.

Шановний владико, я прошу у тебе прощення: доброю смертю я умираю, солодкою погибеллю гину; груди мої пронизують стріли дівочої краси, і кого я не можу обійняти руками, тих обіймаю хоч серцем...

По другому пункту мушу я повинитися в грі. Хоч вона і відпускає мене без нитки на тілі, але, тремтячи тілом, киплю я душевним жаром, в палові якого зароджуються найкращі вірші.

По третьому пункту згадаю я шинок. Його я завжди високо шанував і не перестану шанувати доти, доки не стануть переді мною святі ангели зі співом: «Упокой душу раба твого».

Моя мрія – померти в шинку. Хай вино буде поставлене коло самих уст умираючого. Тоді радісно прозвучить для мене спів ангелів: «Боже, будь милостивий до цього п'яниці».

VI. РАННІ ПРЕДСТАВНИКИ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

VI. 1. ДЖІОВАННІ ВІЛЛАНІ. «ХТО БУВ ПОЕТ ДАНТЕ АЛІГ'ЕРІ З ФЛОРЕНЦІЇ»

Д. Віллані, відомий італійський історик (1275-1348 рр.), що написав «Історію Флоренції», яка являє важливе джерело для історії його часу. Віллані зумів у небагатьох

⁷⁹ Прозовий переклад віршового оригіналу.

рядках передати і основні факти біографії автора «Божественної комедії», і враження, яке його далеко не звичайна особа справила на сучасників.

У названий рік 1321, в липні місяці, в місті Равенні, в Романії, помер Данте Аліґ'єрі з Флоренції... І був він похований у Равенні з великою шаною біля входу в собор, в одязі поета і великого філософа. Він помер вигнанцем з міста Флоренції у віці приблизно 56 років. Цей Данте належав до почесного і давнього громадянства Флоренції... і був наш сусід. Був він вигнаний з Флоренції тому, що коли мессір Карл Валуа⁸⁰ з французького королівського дому прийшов у Флоренцію в 1301 р. і вигнав звідти партію Білих... то названий Данте був у числі головних правителів нашого міста і належав до цієї партії, хоч і був гвельф; таким чином, без всякої іншої вини він разом з названою партією Білих був вигнаний з Флоренції і вирушив вивчати науки в Болонью, потім у Париж і в інші країни світу. Він був вельми обізнаний майже у всяких науках, хоч і був мирянином, був великий поет і філософ, однаково в найвищій мірі красномовний у прозі і віршах, так само був високий оратор у публічних промовах, володів досконало рифмою і писав найбільш вишуканим і прекрасним складом, який тільки був на нашій мові до нього і після нього.

У своїй молодості він написав книгу «Нове життя»... Написав він також «Комедію»⁸¹, де у вмілих віршах, разом з висо-

⁸⁰ Брат короля Липипа IV Красивого.

⁸¹ Початковий заголовок поеми Данте. «Божественною» її стали називати пізніше, висловлюючи в цьому епітеті захоплення поемою. Під словом «комедія» Данте розумів не п'єсу сатиричного змісту, а твір, написаний менш урочистим стилем, ніж трагедія, і до того не по-латині, а народною (італійською) мовою.

кими і тонкими питаннями з моральних і природничих наук, філософії, астрології і богослов'я, в прекрасних і нових поетичних образах та порівняннях, у ста розділах, або краще сказати – піснях, він міркує і розповідає про положення і стан пекла, чистилища і раю, і так піднесено, як тільки можливо, в чому може переконатися всяк, у кого досить тонкий розум. В цій своїй «Комедії» він давав волю нападкам і обвинуваченням і, за звичаєм поета, можливо й більше, ніж належало, але, напевне, його вигнання було тільки причиною. Він написав ще «Про монархію», де міркував про владу папи та імператора... Крім того, він написав книжку під заголовком «Про народну мову»... [в якій] він сильною і красивою латинською мовою і з переконливими доказами розглядає всі італійські наріччя.

Цей Данте, внаслідок своєї вченості, був трохи гордий і уникав людей і, як філософ, був мало привітливий і не вмів добре розмовляти з простими людьми, але завдяки іншим його достоїнствам, вченості і громадянським доблестям, мені здається, що йому подобає віддати вічну пам'ять в цій нашій хроніці, хоч його великі труди, залишені нам письмово, самі стануть істинним пам'ятником і почесною славою для нашого міста.

VI. 2. ДАНТЕ АЛІГ'ЕРІ

«Божественна комедія»

Пісня п'ята

(Данте і Вергілій сходять у друге коло пекла, де мучаться душі тих, що віддавалися любові, гнані страшним вихром. Увагу Данте привертає одна пара, і він просить Вергілія дозволити поговорити

з нею. На поклик Данте ці дві душі, відокремившись від натовпу, наближаються до Данте і одна з них, Франческа да Ріміні, розповідає йому історію свого трагічного кохання до Лаоло. Лаоло, її супутник, не мовлячи ні слова, супроводить її розповідь риданнями.)

В країні був я: світло згасло в ній,
Повітря там, як в бурю виє море,
Коли вітри між себе у війні.
Пекельна буря мчить у царство неозоре
Та душі раз у раз в країну мли
Несе, замучує, помножуючи горе.
Коли ж вітри край скелі загули, –
З усіх боків тут плач, і зойк, і крики,
На кару божу душі грішні йшли.
) я дізнавсь, що кару ту велику
Навік віків сліпці ті заслужили,
Яким закрила розум пристрасть дика.
Поки мій проводир царів перелічив,
) лицарів, і дів, скорбів я духом,
Страшений морок очі мої вкрив.
«Поете, – я кажу, – якби почути слухом
Тієї пари голос, що якраз
Здіймається угору легким пухом».
А він: «Чекай, вони примчать до нас;
Тоді благай любов'ю, – в цьому світі
Вона лиш вабить їх, і прилетять ураз».
) тільки-но до нас приблиз їх вітер,
А скрикнув твердо, й голос мій бринить:

«Наближуйтесь до нас, журбою вбиті!».
Ак голуби на клич кохання, вмиль,
Розкривши нерухомі крила, в лоно
Гнізда летять, мов у ясну блакить, –
Так, залишивши натовп, де Дідона⁸²,
Крізь пекла тьму вони примчали знов, –
Бо кликав їх мій голос, наче дзвони.
«О, дух, в якого є до нас любов,
Акий прийшов крізь морок, смутку повний,
До нас, хто проливав у світі кров.
Акби нам світу цар був друг найперший кровний,
Молили б ми, щоб спокій дав тобі
За те, що з нами ти у тузі невимовній.
Чого б не захотів дізнатися собі,
Все, вислухавши, скажемо в просторі,
Поки вітри затихли в боротьбі.
Лежить країна, де жила я в горі,
Там, де впадає Ло, де море залягло,
Щоб світ знайти з супутниками в морі.
Любов, – а в стан її кого не завело, –
Цю тінь привабила красою мого тіла,
) тяжко згадувать все, що тоді було.
Любов любить закоханих звеліла
) так мене з ним пристрастю звела,
Що, бачиш, я і тут не розлюбила.

⁸² Дідона – легендарна цариця, про яку говориться в «Енеїді» Вергілія.
Була закохана в Енея, через те й перебуває в тому місці пекла, де карається
земна любов.

Любов у домовину нас взяла;
Того ж, хто нас убив, чекають у Каїні⁸³...».
Така промова з їхніх вуст текла:
Важкий відчув я сум в душевній глибочині
І доти не підняв угору голови,
Поки поет: «В яких ти думах нині?».
І відповів йому я: «Взнали б ви,
Які пориви ніжні та бажання
Загнали їх на муки в ці роки!».
І, знов до них, тамуючи ридання,
Сказав: «Франческо, сумом ширим враз
Розчулило мене твоє оповідання.
Дле скажи: в томління тихий час
Чому і як ці пристрасті неясні
Зробились зрозумілими для вас?».
Вона мені: «Печаль, коли нещасні
Минулого згадають щастя мить
В лихі часи; думки це всіх, не власні.
Дле коли душа в тобі горить
Бажанням знати, як чуття в нас виникали, –
Скажу, хоч серце плаче і щемить,
Акось ми вдвох, в час радості, читали
Про те, як Ланчелот⁸⁴ любові впав до ніг.
Одні були ми і біди не ждали.
А червоніла; й він вже стриматись не міг,

⁸³ Каїна – місце в пеклі, де караються братовбивці (від імені Каїна, першого братовбивці). Лаоло і Франческа були вбиті братом Лаоло.

⁸⁴ Герой лицарського роману.

Зловив очима вмить він погляд мій туманний,
Та лиш тоді роман нас переміг,
Як прочитали ми: цілунок довгожданний,
Привабливий, приємний був устам,
) він, тепер мені навіки даний,
Весь в трепеті, прилип до мене сам...
То Ґалеот у книзі так навчає!..
В той день ми далі не читали там».
Так тінь розповіла; і чую я ридає
Між тим друга. Невтішна їх біда,
Аж я зомлів, як той, хто умирає,
) долу впав, як мертвий упада.

Пісня тридцять четверта

(Лекло закінчується четвертим відділом дев'ятого круга, що має назву Джудекка. Це край страшного холоду, де мучаться найпідліші зрадники. Круг цей замикається колосальною постаттю похмурої потвори Люцифера, найбільшого із зрадників.)

А там бував, де кригами і злом
З усіх боків злі духи всі затерті,
Сковзаючись, мов крихти попід склом.
Одні сторчма, другі лежать простерті,
Хто голову, хто п'яти вгору звів;
Хто, ніби лук, на шию ноги сперті.
Коли мій проводир йшов далі, він схотів
Мені вказати на оте творіння,

Аке б колись прекрасним я уздрів, –
Наблизитись він дав мені звеління
Й сказав: «Ось Діс і ось той край, де знов
Приклич до себе мужність і терпіння».
Ак я завмер, холонула як кров,
Сказать тобі, читачу, я не в силі:
Щоб передати це, я слів би не знайшов
А не помер, хоч холод в кровожиллі,
Сам уяви, чим я від жаху став,
Життя і смерть згубивши в тій могилі.
Владика злої горесті устав
До пояса над крижану печеру;
І перед велетнем я більший розмір мав,
Ніж він перед рукою Люцифера.
Тож зрозумій, який весь зріст його,
Коли рука така у Люцифера.
Коли, на бога ідучи свого,
Таким бридким він став, колись вродливий,
То він і справді батько зла всього.
Акий він був мерзенний і жахливий,
З трьома обличчями і виглядом страшним:
Було багряне перше, – вид гидливий,
А інші два з лицем зливались тим
Понад рамена пліч, зростались край вершини,
Меначе гребінь над чолом крутим.
Одно обличчя – жовте з половини,
А те, що зліва, – кольору людей,

Що там живуть, де Ніл впада в долини.
Шість крил страшних, мов хижа птиця йде,
По двоє тії крила розгортались,
Таких вітрил не знайдеш ти ніде.
Безпір'яні ці крила виглядали
Немов у кажана; він ними так махав,
Що три вітри спід крил тих вилітали
І весь Коцит⁸⁵ від того замерзав.
Шістьма очима він ридав, потоком
Кривавих сліз трое грудей вмивав.
І в мить одну, що не моргнеш і оком,
По грішнику у кожнім роті рвав,
Караючи трьох зразу так жорстоко.
Та міць зубів – ніщо тому, хто знав
Ті кігті лап, якими він без краю
До крові спину з шкірою здирав.
І проводир: «Ось той, кого найбільш карають,
Сторч головою висне, без зубів, –
Іскаріот Іуда там конає.
З двох інших там звисаючих голів –
Один це Ёрут⁸⁶ стирчить ото зчорнілий:
Диви, як він там корчиться без слів.
А другий – Касій⁸⁶, що з могутнім тілом.
Та ніч спада, залишимо цей край,
Ми в ньому все побачити зуміли».

⁸⁵ Ріка в пеклі.

⁸⁶ і ⁸⁶ Вбивці Юлія Цезаря.

VI. 3. ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА. 3 СОНЕТІВ НА ЖИТТЯ ЛАУРИ

Благословляю день, і місяць, і годину,
І час божественний, і мить ясну, чудову,
І край той чарівний, де я побачив знову
Прекрасні очі ті – страждань моїх причину.
Благословляю я скорботу безупинну,
Якою так Амур помстивсь мені жорстоко,
І лук його, й страшну стрілу, що б'є глибоко,
І біль сердечних ран, з яким життя покину.
Благословляю всі ласкаві ті звертання,
Якими закликав її, і всі прокльони,
Всі сльози, стогони і пристрасні бажання.
Благословляю всі сонети і канцони,
Для неї складені, всі марення й зітхання,
Коли з'явивсь мені чарівний образ донни.
В яким краю небес, якими ще взірцями,
В натхнення сповнену і таємничу мить
Змогла природа образ цей створить
Незрівняний, щоб панувать над нами?
Де німфа серед хвиль, богиня між лісами,
Щоб кучері її могли отак зорить?
Де серце є таке, що ласкою тремтить,
Хоч і примушує страждати до безтями?
Коханець пристрасний, немов у тьмі ночей,
Усіх принад краси правдивої не знає,
Ні саява ніжного привабливих очей;
Не знає, як любов і ранить, і зціляє, –

Той, хто ніколи ще не чув її речей,
Не знає, як вона сміється і зітхає.

VI. 4. 3 СОНЕТІВ НА СМЕРТЬ ЛАУРИ

Коли вона ввійшла на небеса високі,
З благоговінням там усяк її вітав,
Усі зібралися, її зачувши кроки,
Собор небесних сил навколо неї став.
«Ще хто? – вони себе запитували стиха, –
Давно уже, давно з країни смутку й лиха
Не сходило до нас, мов чистої роси,
Такої світлої, невинної краси»,
), щастям сяючи, вона до них підходить,
Та враз спинилася і погляд ніжний свій
Запитливо на нашу землю зводить –
Чи йду, як і вона, я по дорозі тій.
А знаю, люба, це. Щоденно на сторожі.
Благаю господа і жду – коли ж, о боже?

VI. 5. 3 КНИГИ «ПРО ЗАСОБИ ВІД МІНЛИВОСТЕЙ ДОЛІ»

Частина). Щастя.

1) Про благородне походження. Кров завжди одного кольору. Але якщо вона світліша від іншої, це створює не благородство, а тілесне здоров'я. Істинно благородна людина не народжується з великою душею, але сама себе робить такою чудовими своїми справами.

2) Про багатство. Ї багатого більше заздрісних почуттів, ніж радості. Великі багатства набуваються з трудом, зберігаються

з клопотами, витрачаються з прикрістю. Якщо ти марнотратний, витратиш їх швидко. Якщо ти скупий, – перетворюєшся в сторожа, і багатство володіє тобою, а не ти багатством.

3) Про давання в ріст. Чим більша скупість, тим більша жорстокість. Смерть наближається до тебе так, як до твого боржника строк виплати тобі. Лихварі, як прокажені, жили звичайно окремо від інших людей. Їх уникали як людей, хворих на причепливу хворобу. Бо лихвар по-справжньому вбиває людину.

4) Про смертну славу. Багато хто сподівається заслужити славу, будучи достойні неслави, і чинять, як ті, що заблудилися: думають, що йдуть вперед, а повертаються назад. Слава ніколи не допомагає мертвим. Живим вона багато разів була згубна. Що було причиною смерті Туллія⁸⁷, якщо не велика слава про його вченість? Те саме можна сказати про Сократа і Зенона⁸⁸.

VI. 6. 3 КАНЦОНИ «ІТАЛІЙСЬКИМ ВОЛОДАРЯМ»

Італіє моя! Хоч не загоїть, ні,
Мій вірш тих ран кривавих,
Що нищать тіло чарівне твоє,
Та серце так болить моє,
Що з берегів По величавих
До Тібра линуть аж слова сумні.
Небесний царю мій! В ім'я любові, знай,
Тієї, що тебе на землю привела,

⁸⁷ Марк Туллій Цицерон – римський оратор і філософ.

⁸⁸ Зенон – грецький філософ.

Розтерзаний до крові рідний край,
Пошли ж нам сонця і тепла,
Мій край, улюблений тобою,
Неприятнь, чвари і розбої,
Поглянь: спустошують внівець,
Терзають, нищать і шматують.
Вгамуй, наш пане і отець,
Серця, що дико так лютують,
Ти їх відкрий – хай істину твою
Я в них безтрепетно звілью.
Та, горе нам! А ви, кому судилось
Керманичами бути в краї,
Що весь горить тепер в огні,
Чому, скажіть бо ви мені,
На заклик наш ворожі зграї –
Германців армії з'явилися?
Надією себе ви не дуріть,
Що варвари поля чужі
Зволожать нам своєю кров'ю.
Вожді сліпі!
Чи ж знайдете в серцях продажних
Любов і віру нездоланну?
Хто ж оточив з усіх боків
Себе вояцькою юрбою,
Тим більше він захланних
Має ворогів.
Ось насунули вони,

Немов потік невинний,
На наші рідні лани,
) в цьому ми лиш винні.
Самі бо привели ми їх, –
Так хто ж врятує нас від них!

VI. 7. ПАПСЬКОМУ ДВОРУ В АВІНЬЙОНІ⁸⁹

Хай небо покара тебе вогнем
) громом, двір мерзенний і лукавий!
Над бідним чиниш суд неправий
) багатієш з кожним днем⁹⁰.
Кубло гадюче, де панує зло,
Що божий світ терзає...

.....
Колись не спав ти на перині,
Жив голий, босий в самотині⁹¹
Та бог твою ганьбу і сором бачить.

⁸⁹ Після боротьби папи Боніфация VIII з французьким королем Лилипом IV Красивим папський двір був перенесений до французького міста Авінйону, де й залишався протягом сорока років (1309-1378).

⁹⁰ Серед численних джерел папських прибутків були, між іншим, всяко заохочувані папами масові паломництва в Рим з усіх кінців католицького світу з нагоди папських «ювілеїв» та інших свят. Захоплюючись цими паломництвами, сподіваючись на обіцяне папами відпущення гріхів, багато не лише заможних людей, але й бідноти сходилося в Рим, приносячи з собою свої останні копійки. Прямо чи посередньо значна частина паломницьких грошей потрапляла, звичайно, в папську казну. На це тут і натякає Петрарка.

⁹¹ Натяк на колишню бідність і скромність життя перших римських єпископів.

VI. 8. ПАПСЬКОМУ ДВОРУ В РИМІ⁹²

Скорботи струмінь, дім, що злоби повний,
Храм ересі, навчилище омани.
Колись ти Рим був, славою вінчаний,
Тепер же Вавилон бридкий ти і гріховний.
Лонурий каземат, довіку не ростиме
Добро ніяке тут, а зло лиш проростає.
Живим ти пекло неугасиме, –
Невже тебе Господь не покарає?

.....

Та що ж, ти непогрішний для людей,
А Константин⁹³ не встане з домовини.

VI. 9. БОКАЧЧО. «ДЕКАМЕРОН»

*Новела шоста. Хтось викриває влучним
словом злісне лицемірство монахів*

Коли всі схвалили добродійство маркізи і милий урок,
даний нею французькому королю, Емілія, що сиділа поруч
із Ф'ямметтою, за бажанням своєї королеви, сміливо почала
оповідання. Ї я також не замовчу, як один шановний мирянин
уразив скупого монаха словом остільки втішним, як і достой-
ним похвали.

Жив недавно тому, любі дівчата, в нашому місті якийсь
мінорит, інквізитор нечестивої ересі, який, хоч і намагався, як
усі вони роблять, здаватися святим і запопадливим любителем

⁹² В 1378 р. папський двір знову був перенесений до Рима.

⁹³ Імператор Костянтин Великий (306-337).

християнської віри, в той же час був не менш добрим дослідником людей з туго набитим гаманцем, ніж тих, хто страждав применшенням віри. При цій його ревності він випадково потрапив на одну порядну людину, значно багатшу на гроші, ніж на розум, у якій не через брак віри, а, кажучи просто, тому напевно, що вона була збуджена вином і зайвою веселістю, вихопилося одного разу в своєму колі слово, що у неї таке хороше вино, що його скуштував би і Христос. Коли про те донесли інквізиторові, той, дізнавшись, що у нього були великі помістя і тугий гаманець, з великим поспіхом почав проти нього найсуворіший позов, чекаючи від нього не применшення невір'я в обвинуваченому, а наповнення власних рук флоринами, як то й сталося. Викликавши його, він запитав, чи правда те, що про нього розповідають. Простак відповідав, що правда, і сказав, як було діло. На це найсвятіший інквізитор, особливий шанувальник святого Іоанна Златоуста, сказав. «Отже, ти зробив Христа п'яницею, любителем добрих вин, ніби він Чіпчільоне або хто-небудь з вашої братії п'яниць і завсідників таверн. А тепер ти ведеш смиренні промови, бажаючи дати зрозуміти, що це діло пусте. Не таке воно, як тобі здається: ти заслужив за це вогонь, коли ми захочемо вчинити з тобою, як повинні». Таку і багато інших речей він вів з ним із загрозливим обличчям, нібито той був сам Епікур, що заперечує безсмертя душі. В короткий час він так настрахав його, що простак доручив якимсь посередникам умастити його руки знатною кількістю мазі святого Іоанна Златоуста (що сильно допомагає проти заразної недуги користолюбства кліриків і особливо міноритів, яким не дозволено

доторкатися до грошей), щоб він вчинив з ним по милосердю. Цю мазь, як цілком дійсну, хоч Ґален і не говорить про неї ні в одному з своїх медичних творів, він пустив у діло так і в такому достатку, що вогонь, яким йому загрожали, милостиво змінився знаком хреста, а щоб прапор був красивіший, – немов покаяний мав іти в хрестовий похід, – поклали йому жовтий хрест на чорному фоні. Крім того, одержавши гроші, інквізитор затримав його на кілька днів при собі, поклавши йому, у вигляді еспитимії, кожного ранку бути в обідні в Санта Кроче і представлятися йому в обідню годину; в іншу частину дня йому дозволено було робити що завгодно. Все це він виконував щиро, коли одного разу ранком почув за обіднею євангелію, з якої співались такі слова: «Вам воздасться сторицею, і ви успадкуєте життя вічне». Точно вдержавши їх у пам'яті і з'явившись згідно з наказом, перед лицем інквізитора в годину обіду, він застав його за столом. Інквізитор спитав його, чи був він в обідні цього ранку. «Так, мессере», – поспішно відповів він. На це інквізитор сказав: «Чи не почув ти при цьому чого-небудь, що викликало в тобі сумнів і про що ти бажаєш спитати?». «Воістину, – відповідав простак, – ні в чому, що я чув, я не сумніваюсь, навпаки, все твердо вважаю істинним. Чув я, правда, дещо, що викликало в мені і ще викликає великий жаль до вас і вашої братії, монахів, коли подумаю я про нещасне становище, в якому перебуватимете на тому світі». Сказав тоді інквізитор: «Що це за слово, що спонукало тебе до такого про нас жалю?». Простак відповідав: «Мессере, то було слово євангелії, яке говорить: „Воздасться вам сторицею“». Інквізитор сказав: «Воістину так, але чому ж

ці слова збентежили тебе?». «Я поясню вам це, мессере, – відповідав простака, – з того часу, як я став ходити сюди, я бачив, як щодня подають звідси безлічі бідного люду чан і іноді й два величезні чани з юшкою, яку відбирають у вас і у братії цього монастиря як зайву; тому якщо на тому світі за кожний чан вам воздасться сторицею, у вас юшки буде стільки, що вам усім доведеться в ній захлинутись». Хоча всі інші, що були за столом у інквізитора, розсміялись, інквізитор відчув, що докір звернутий проти їх ющечного лицемірства, зовсім збентежився і, коли б не сором за вчинене простакові діло, він вчинив би йому інше за те, що втішним дотепом він уколів і його і інших дармоїдів. З досади він дозволив йому робити, що заманеться, і більше до нього не з'являється.

VI. 10. ПОДЖО БРАЧЧОЛІНІ. «ФАЦЕЦІЇ»

1) *Про священика, який поховав собачку.* Був у Тоскані сільський священик, досить багатий, який, коли у нього померла любима ним собачка, поховав її на кладовищі. Дійшло це до слуху єпископа, який, бажаючи привласнити собі гроші священика, наказав викликати його до себе як винного в тяжкому злочині. Священик, який знав характер свого єпископа, пішов до нього, захопивши з собою п'ятдесят дукатів. Єпископ, коли той з'явився до нього, суворо дорікав його за те, що він поховав собачку на кладовищі, і велів відвести його в тюрму. «Отець мій, – сказав хитрий священик, – коли б ви знали, яким розумом наділена була та собачка, ви не здивувалися б, що вона похована з людьми. Її і за життя і в момент смерті вона виявила

розум більший, ніж у людини». «Що це означає?», – спитав єпископ. «Вона, – відповів священник, – в останні хвилини свого життя склала заповіт і, знаючи бідність вашу, залишила вам п'ятдесят дукатів, які я і приніс із собою».) єпископ тоді схвалив як заповіт, так і похорон, взяв гроші і відпустив священника.

2) *Про лихваря з Віченци.* Один лихвар з Віченци багато разів просив якогось монаха, людину, що користувалася великим авторитетом і часто виступала з проповідями, сказати проповідь проти лихварів і напасти з усією силою на цей порок, який був одним з найбільш закоренілих у місті. Він повторював цю просьбу так наполегливо, що це вже ставало монахові в тягар. Коли хтось став висловлювати здивовання, що він не перестає наполягати на засудженні свого власного фаху, він пояснив, чого він цим домагався. «Тут, – сказав лихвар, – дуже багато людей, які дають гроші під проценти. Тому до мене приходять небагато, і я заробляю мало. Але, якщо інших проповідь переконає залишити заняття лихварством, я буду сам заробляти все те, що тепер усі вони заробляють разом». Цю історію, сміючись, розповів мені той монах.

3) *Як був осоромлений монах, що голосно кричав.* Один монах, який часто проповідував народові, мав звичку, як дурні люди, дуже кричати, і одна з жінок, що були в церкві, плакала так голосно, що її ридання переходили у виття. Монах помітив це кілька разів і, думаючи, що жінку приводили до такого стану його слова, любов до Бога і власна її совість, покликав її до себе і запитав, чому вона плаче і чи не його слова привели до збудження дух її, і умовляв її берегти свої голосні ридання і

не ронити благочестивих сліз. Жінка відповіла, що вона плаче і голосить дійсно від страждання і горя, що вона вдова і її бідний чоловік, помираючи, залишив їй віслюка, завдяки якому вона заробляла мізерні засоби до життя, що віслюк цей мав звичку і вдень і вночі ревіти, зовсім, як це робив монах під час проповіді, що віслюк помер і вона лишилась без хліба і що коли вона чує голосні вигуки монаха, схожі на голос її віслюка, віслюк приходить їй на пам'ять і вона мимохіть починає плакати. Так дурний монах, який ревів більше, ніж проповідував, пішов засомлений своєю дурістю.

VI. 11. ДЖ. ПІКО ДЕЛЛА МІРАНДОЛА

З трактату «Про достоїнство людини»

В кінці днів творіння створив Бог людину, щоб вона пізнала закони всесвіту, навчилася любити його красу, дивуватися його величі. Я, говорив творець Ядамові, не прикріпив тебе до певного місця, не зобов'язав певним ділом, не скував необхідністю, щоб ти сам, за власним бажанням, обрав місце, діло і мету, які ти вільно побажаєш, і володів ними. Обмежена в інших істот природа внутрішньо зв'язана законами, мною встановленими; ти лише один, не стримуваний ніякою вузькістю меж, за своєю сваволею, окреслиш межі тієї природи, в чії руки я віддав тебе. Посеред світу поставив я тебе, щоб тобі легше було проникнути поглядом у навколишнє. Я створив тебе істотою не небесною, але й не тільки земною, не смертною, але й не безсмертною, щоб ти, чужий обмежень, сам собі ставав творцем і сам викував остаточно свій образ. Тобі дана можливість впасти до ступеня

тварини, але також і можливість піднятися до ступеня істоти богоподібної виключно завдяки твоїй внутрішній волі.

О висока добрість божественного отця! О дивне і високе призначення людини, якій дано досягти того, до чого вона прагне, і бути тим, чим вона хоче.

Тварини, говорить Луцилій, з черева матері виходять такими, якими їм судилося залишитись назавжди.

Небесні істоти або споконвіку, або трохи пізніше стають тим, чим вони будуть вічно. Тільки людині дав отець насіння і зародки, які можуть розвиватися по-всякому. Який буде коло них догляд, такі вони принесуть квіти і плоди. Посіє він насіння рослин, виросте істота чисто рослинного життя; буде давати волю інстинктам почуттєвості, здичавіє і стане як тварина.

Ліде він за розумом, виросте з нього небесна істота. Почне розвивати свої духовні сили, стане ангелом і сином божим.

VII. ВІНАЙДЕННЯ ДРУКАРСТВА

VII. 1. Свідчення ВІМФЕЛІНГА

В 1440 р. по Різдві Христовому, за царювання імператора римського Фрідріха III, Іоанном Гутенбергом з Страсбурга був винайдений новий спосіб письма, чим було вчинено велике і майже божественне благодіяння всьому світові. Дійсно, він перший винайшов у місті Страсбургу мистецтво друку. Звідси він переїхав у Майнц, де щасливо завершив свій винахід.

VII. 2. Свідчення АБАТА ТРИТЕМІА

В цей час жителем Майнца, Іоанном Гутенбергом, було винайдене чудесне, досі нечуване мистецтво друкувати книги

з допомогою окремих букв. Витративши на цей винахід майже все своє добро і все-таки внаслідок багатьох труднощів відчуваючи недостачу то в тому, то в іншому, він уже хотів кинути цю справу. Але, завдяки добрій пораді і грошовій позиці іншого майнцького громадянина, Йоанна ґауста, він щасливо довів її до краю. Спочатку вони вирізали букви на дошках і надрукували загальноновживаний словник, однак, нічого іншого з допомогою цих дошок надрукувати не могли, тому що вирізані на них букви нерухомі. Тоді вони придумали відлити букви латинського алфавіту, названі ними «матрицями», з допомогою яких вони відливали букви з міді і олова стільки, скільки було потрібно, тим часом як раніш вони вирізали їх руками. Однак, цей спосіб становив стільки труднощів, що вони витратили на друкування біблії 4000 гульденів, раніш ніж був закінчений 12-й аркуш. Але Петро Шеффер, спочатку слуга, потім зять Йоанна ґауста, винайшов легший спосіб відливання. Довгий час обидва вони тримали цей винахід у таємниці, поки він не був перенесений робітниками, без яких вони не могли обійтись, спочатку в Страсбург, а потім і до всіх народів.

Тематика самотійної роботи

1. На початку XI ст. кльонійці проводили реформу. Одним з її вдохновителів був кльонійський монах Ґільдебрант – майбутній

папа Григорій VII. Йому вдалося добитися заборони для духовенства брати шлюб, заводити родину і мати дітей – celibat.

Чи можна стверджувати, що кляніці хотіли зупинити обмирщення духовенства? Наскільки їм це вдалося? З якою метою був запроваджений celibat?

2. В записі одного інквізитора сказано, що прихильники ліонського городянина Вальда, яких оголосили еретиками, приймали на себе зобов'язання не мати власності, продати все, чим володіли, а гроші використати спільно і далі жити милостинею.

Що в способі життя цих людей викликало ворожість католицької церкви?

3. Один церковний діяч писав про призначення вітражів у соборі: «Картини у вікнах призначені, звичайно, для того, щоб показати простим людям, що не зміють читати, священне Писання, те, в що вони повинні вірити».

Аким, на думку церковників, було призначення мистецтва в середньовічному житті? В яких сферах життя, крім мистецтва, відчувався вплив церковної ідеології? В чому він проявлявся?

Тематика індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Духівництво як перший розряд середньовічного суспільства.
2. Головні функції духівництва, межа між його духовним та світським впливом.
3. Структура влади в католицизмі.

4. Виникнення інституту папства, обґрунтування претензій пап на владу та його достовірність.
5. Целібат як головне відокремлення духівництва від інших станів та причина суспільної відкритості.
6. Церковна ієрархія католицизму: клірик, священик, єпископ, кардинал.
7. Посвячення у духовний сан, її ритуал та особливості.
8. Інвеститура.
9. Процедура виборів римського папи.
10. Чернецтво як особлива частина духівництва.
11. Стиль життя та обов'язки ченців.
12. Зовнішній вигляд католицького духівництва у середні віки: одяг, головні убори та регалії.

Завдання для самоконтролю

Григорій VII

(текст з історичними помилками)

У Духів день 1064 папа Григорій VII зібрав кардиналів на конклав. Потрібно було прийняти багато важливих рішень, зволікати не можна було. Західний імператор Генріх IV має намір з дня на день відбутися в свої сицилійські володіння, щоб вигнати звідти язичників-норманів. У відсутність імператора його чиновники розледачили, і велику справу хрестового

походу, можливо, знову доведеться відкласти. Ї турки не чекають! Їх султан Саладін прислав східному імператору Роману Діогену ультиматум: «Виходь на бій зі мною або віддай Константинополь!». Не можна допустити, щоб Другий Рим розділив долю Єрусалиму: різанину християн, перетворення всіх церков і синагог на мечеті... У цей важкий час західне лицарство зобов'язано допомогти східним братам у Христі!

Папі знову згадався старий друг, князь Ярослав, який навчався з ним в Паризькому університеті довгих тридцять років тому. З тих пір Київський князь став могутнім правителем; він отримав з рук однокашника королівську корону і присягнувся не шкодуючи сил захищати Східний Рим від усіх ворогів. Ярослав розгромив печенігів, відбив набіг половців, але з турками йому одному не впоратися... До чого ж недоречно вторглися нормани в Сицилію! Адже без імператора Генріха забаряться або відмовляться воювати всі інші королі: і його французький тезка (теж зять Ярослава Мудрого), і легковажний англієць Етельред Тютій, і Альфонсо Кастильський.

Звичайно, надія не тільки на королів: є ще магістри лицарських орденів – тамплієри, госпітальєри, мечоносці. Вони підпорядковуються папі та готові відправитися на Схід за його наказом. Але їх сил, мабуть, не вистачить для перемоги...

«Положення вкрай важке», – це папа ясно сказав кардиналам і додав: «Тільки перст Божий може врятувати Християнський світ в цей грізний час! Господь не відкрив мені таємницю майбутнього, але, можливо, він відкриє її кому-небудь з вас. Чи немає у кого-небудь припущення: що нам робити з норманами? Адже сьогодні Духів день – можливо, святий дух зійде на нас!».

Радники довго мовчали. Першим порушив тишу старий Жоао – магістр Ордена святого Яго. Він згадав, що у світі імператора Генріха є знатний норман – Вільгельм Бастард, побічний син нинішнього герцога Нормандії. Здається, це здібний юнак; чи не можна використати його? Правда, за своєю вдачею Вільгельм – далеко не святий...

«І не треба! – перервав його папа. – Святого ми знайдемо; нам не вистачає політика і гарного воєначальника, здатного очолити диких норманів і захопити їх корисною для церкви справою! Що ми можемо запропонувати їм через Вільгельма? У Франції для них місця немає. А як щодо Британії?».

Кардинали були приголомшені: ось він, перст Божий! Сам святий дух вказує своєму наміснику на землі: пора змінити недостойного короля англів, саксів і скоттів! Всі сицилійські нормани, готові хреститися, отримують від папи доручення – підкорити недбайливу Британію і володіти нею до кінця століть. І нехай після захоплення Британії нові барони-нормани на чолі зі своїм новим королем Вільгельмом відправляться в новий хрестовий похід – спокутувати гріхи, вчинені при підкоренні Британії!

У загальному захваті кардинали заспівали: «Te Deum...» – і доля Англії була вирішена. Вільгельм отримав англійську корону і відправився з іншими королями Європи в хрестовий похід, де знову відзначився в боротьбі з сарацинами.

Невдалий англійський король Етельред, переможений у бою при Гастінгсі, був пострижений у ченці під іменем Едуарда. На вимогу папи Вільгельм відправив бранця в Рим, де Едуард

прожив довге праведне життя і був пізніше канонізований як Едуард Сповідник.

Сам папа Григорій VII заповідав поховати себе в відвоєваному у невірних Єрусалимі. Там його могила досі служить предметом шанування у Стіни Плачу.

Список довідкової літератури

1. АНДРЕЕВ А. Ф. Монашеские ордена / А. Ф. Андреев, М. А. Андреев. – Ростов н/Д. : Феникс, 2009. – 152 с.
2. АРНАУТОВА Ю. Е. Колдуны и святые: Антропология болезни в средние века / Юлия Евгеньевна Арнаутова. – СПб. : Алетейя, 2003. – 398 с. – (Библиотека средних веков).
3. АРЬЕС Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке / Филипп Арьес ; [Пер. с франц. А. Ю. Старцев при участии В. А. Бабинцева]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 416 с. – (Другая история).
4. АРЬЕС Ф. Человек перед лицом смерти / Филипп Арьес ; [Пер. с франц. В. Ронин]. – М. : Издательская группа Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. – 528 с.
5. БАТКИН Л. М. Итальянские гуманисты: стиль жизни и стиль мышления / Леонид Михайлович Баткин. – М. : Наука, 1978. – 199 с.
6. БАТКИН Л. М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности / Леонид Михайлович Баткин. – М. : Наука, 1989. – 272 с.

7. **БЛОК М.** Короли-чудотворцы: Очерк представлений о сверхъестественном характере королевской власти, распространенных преимущественно во Франции и в Англии / Марк Блок ; [Пер. с франц. В. Я. Мильчина]. - М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. - 712 с.
8. **БЛОК М.** Феодалное общество / Марк Блок; [Пер. с франц. М. Ю. Кожевникова]. - М. : Издательство им. Сабашниковых, 2003. - 504 с.
9. **ВИОЛЛЕ-ЛЕ-ДЮК Э. Э.** Жизнь и развлечения в средние века / Эжен Эмманюэль Виолле-ле-Дюк ; [Пер. с франц. М. Ю. Некрасова]. - СПб. : Евразия, 1997. - 384 с.
10. **ГИНЗБУРГ К.** Образ шабаша ведьм и его истоки / К. Гинзбург // Одиссей. Человек в истории. - 1990. - М. : Наука, 1990. - С. 132-146.
11. **ГИНЗБУРГ К.** Сыр и черви. Картина мира одного мельника, жившего в XV в. / Карло Гинзбург ; [Пер. с итал. М. Л. Андреев, М. М. Архангельская]. - М. : РОССЕЛЭМ, 2000. - 272 с.
12. **ГРИГУЛЕВИЧ И. Р.** История инквизиции / Иосиф Ромуальдович Григулевич. - М. : Политиздат, 1985. - 448 с.
13. **ГУКОВСКИЙ М. А.** Итальянское Возрождение / Матвей Александрович Гуковский. - Л. : ЛГУ, 1990. - 618 с.
14. **ГУРЕВИЧ А. Я.** Проблемы средневековой народной культуры / Арон Яковлевич Гуревич. - М. : Искусство, 1981. - 359 с.
15. **ГУРЕВИЧ А. Я.** Категории средневековой культуры / Арон Яковлевич Гуревич. - М. : Искусство, 1984; - 350 с. - (2-е изд., испр. и доп.).

16. ГУРЕВИЧ А. Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников / Арон Яковлевич Гуревич. – М. : Искусство, 1989. – 366 с.
17. ГУРЕВИЧ А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / Арон Яковлевич Гуревич. – М. : Искусство, 1990. – 396 с.
18. ДАРНТОН Р. Великое кошачье побоище и другие эпизоды из истории французской культуры / Роберт Дарнтон ; [Пер. с англ. Т. Доброницкая, С. Кулланда]. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 432 с.
19. ДОБИАШ-РОЖДЕСТВЕНСКАЯ О. А. Культура Западноевропейского средневековья / Ольга Антоновна Добиаш-Рождественская. – М. : Наука, 1987. – 352 с.
20. ДЮБИ Ж. Европа в Средние века / Жорж Дюби ; [Пер. с франц. В. Колесников]. – Смоленск : Полиграмма, 1994. – 318 с.
21. ИСТОРИЯ ИНКВИЗИЦИИ. Происхождение и устройство ; [Общ. ред. А. М. Гопаченко]. – М. : АСТ, 2001. – 608 с.
22. ЛЕ ГОФФ Ж. Другое Средневековье: Время, труд и культура Запада / Жак Ле Гофф ; [Пер. с франц. С. В. Чистякова и Н. В. Шевченко под ред. В. А. Бабинцева]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002. – 328 с.
23. ЛЕ ГОФФ Ж. Средневековый мир воображаемого / Жак Ле Гофф ; [Пер. с франц. под общ. ред. С. К. Матуровой]. – М. : Прогресс, 2001. – 440 с.
24. ЛЕ ГОФФ Ж. Цивилизация средневекового Запада / Жак Ле Гофф ; [Пер. с франц. Е. И. Лебедев,

- Ю. П. Малинин, В. И. Райцес и др.] – М. : Издательская группа Прогресс, Прогресс-Академия, 1992. – 376 с.
25. **ЛЕ РУА ЛАДЮРИ** Э. Монтайю, окситанская деревня (1294–1324) / Эмманюэль Ле Руа Ладюри ; [Пер. с франц. В. А. Бабинцев и А. Ю. Старцев]. – Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2001. – 544 с.
26. **ЛОЗИНСКИЙ С. Г.** История папства / Самуил Горациевич Лозинский. – М. : Политиздат, 1986. – 382 с.
27. **КАРСАВИН А. П.** Монашество в средние века / Лев Платонович Карсавин. – М. : Высшая школа, 1992. – 190 с.
28. **КОВАЛЬСКИЙ Я. В.** Папы и папство / Ян Веруш Ковальский ; [Пер. с польск. Т. Трифонова]. – М. : Политиздат, 1991. – 236 с.
29. **МИШЛЕ Ж.** Ведьма. Женщина / Жюль Мишле ; [Вступ. статья, подг. текста В. Сапова]. – М. : Республика, 1997. – 463 с.
30. **РУТЕНБУРГ В. И.** Титаны Возрождения / Виктор Иванович Рутенбург. – М. : Наука, 1991. – 153 с.

Науково-методичне видання

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Тематична хрестоматія

Українською мовою

Технічний редактор і коректор – Є. А. Добролюбська

Лідписано до друку 29.XII.2014

Формат 60 x 90 1/16

Умовн. друк. арк. 5,6

Наклад – 300 прим. Зам. № 1516

Надруковано на поліграфічній базі
приватного підприємства «ЦБТ»

65014, Одеса, вул. Успенська, 9